Leon Biliński

Bosna i Hercegovina u *Uspomenama* Leona Bilińskog

EDICIJA MEMOARI
Knjiga 1.

Izdavač:
Institut za istoriju, Sarajevo

Za izdavača:
Husnija Kamberović

Glavni i odgovorni urednik:
Husnija Kamberović

Recenzenti:
Iljas Hadžibegović
Husnija Kamberović

Naslov originala:
"WSPOMNIENIA I DOKUMENTY
– Tom I 1846-1914", Warszawa, 1924.

Prijevod s poljskog:
Zdravka Zlodi

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342.512(497.6) "1846/1914" (092)
929 Bilinski L.

BOSNA i Hercegovina u Uspomenama Leona
Bilinskog / [prijevod s poljskog Zdravaka Zlodi]. -
Sarajevo : Institut za istoriju, 2004. - 112 str.
; 25 cm. - [Edicija Memoari ; knj. 1].
Sadrži i: Uspomene i dokumenti - 1846-1914 / Leon
Bilinski

ISBN 9958-9642-4-4

COBISS.BH-ID 13298182

Štampanje prijevoda finansijski su pomogli: Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Norveške i St. Lawrence University, Canton, New York

BOSNA I HERCEGOVINA
U *USPOMENAMA* LEONA BILIŃSKOG

Institut za istoriju u Sarajevu
Sarajevo, 2004.

SADRŽAJ

Leon Ritter von Biliński

PREDGOVOR

U godini u kojoj se navršava 90. godina od događaja u Sarajevu, u kojem je ubijen austrougarski prijestolonasljednik Franz Ferdinand, Institut za istoriju u Sarajevu odlučio je objaviti dio *Uspomena* tadašnjeg zajedničkog ministra finansija Leona Bilińskog. Cjelokupne uspomene, pod naslovom *Wspomnienia i dokumenty – TOM I 1846-1914* objavljene su u Warszawi 1924., i odnose se na znatno širi vremenski i prostorni okvir nego što je Bosna i Hercegovina. U *Uspomenama* Biliński se osvrće na brojne aspekte svoga djelovanja iz nadležnosti zajedničkog ministrafinansija. On nije toliko poznat u Bosni, budući da se sama dužnost zajedničkog ministarstva finansija kod nas najčešće veže uz ime Benjamina Kállaya, koji je tu dužnost obnašao najduže, i čije je djelovanje najbolje poznato kako u historiografiji tako i u široj javnosti. Međutim, nepravedno je zanemarivati i djelovanje ostalih znamenitih ličnosti. Zato se u Institutu za istoriju u Sarajevu javila ideja o pokretanju posebne edicije u kojoj ćemo objavljivati memoare, dnevnike, uspomene, putopise pojedinih ličnosti (neovisno o vremenu njihova djelovanja), budući da su to historijski izvori koji najbolje otkrivaju skrivene pojave u povijesti. U tom smislu, ova prva knjiga u toj seriji samo je početak jedne, nadajmo se duge, priče o skrivenim ili nedovoljno poznatim dagađanjima u burnoj bosanskohercegovačkoj povijesti.

Husnija Kamberović

Leon Biliński

HISTORIOGRAFSKI PORTRET EMINENTNOG UPRAVITELJA

Leo (Leon, Lew, Lav) vitez Biliński (Zaleszczyki/Galicija 1846. - Beč, 1923.) pripada galeriji austro-ugarskih državnika koji su imali nimalo jednostavnu zadaću da organiziraju život u Bosni i Hercegovini, nakon njezinog uključenja u sklop Habsburške Monarhije. S obzirom na njegove stručne kvalifikacije, Bilińskom je bila namijenjena uloga umjerenog reformatora, od kojega se očekivalo da ubrza procese osuvremenjivanja tamošnjega društva. Praktična iskustva u vođenju javnih financija omogućili su tom galicijskom plemiću da na učinkovitiji i svestraniji način pristupi problemima izgradnje netom pripojene zemlje, koja se u mnogome razlikovala od drugih dijelova Monarhije. Međutim, mnogobrojne unutarnje proturječnosti i vanjski čimbenici omeli su sprovedbu njegovih ideja.

Kao i većina ostalih austro-ugarskih državnika, Biliński je pripadao društvenoj eliti koju su krasile visoka obrazovanost i renomirane pozicije. Njegov životopis pratili su slijedeći podaci: redoviti profesor političke ekonomije na sveučilištu u Lavovu/Lembergu (1874.), rektor istog Sveučilišta (1879./80.), državni ministar za Galiciju (1895. - 1896.), austrijski ministar financija u dva mandata (1895. - 1897. pod vladom Badenija i 1909. - 1911. pod vladom Bienertha) austro-ugar-

ski ministar financija (20. II. 1912. -7. II. 1915.), pročelnik *kaisertreu* "Poljskog kluba" (1911.) i poljski ministar financija (2. VIII. - 5. XII. 1919.). Prema odredbama izbornog zakona Biliński je kao rektor Sveučilišta bio biran za virilnog člana galicijskog Sabora. S ulaskom u austrijski Parlament potaknute su njegov stručne kvalitete u javnim borbama tako da se isticao u raspravama o željezničkom prometu, socijalnom osiguranju i proračunskim pitanjima. Osim toga, on je u razdoblju izbivanja iz austrijske vlade bio i generalni ravnatelj Austrijskih državnih željeznica i guverner Austro-Ugarske banke.

Memoarski zapisi Bilińskoga pod naslovom "Wspomnienia i dokumenty" (Varšava 1924.) pokrivaju u jednome dijelu i razdoblje od njegova postavljanja za zajedničkog ministra financija do sarajevskog atentata. Kao i svaki drugi zapisi takve vrste, nužno ilustriraju bosansko-hercegovački život iz subjektivnog kuta gledanja. Ali to su zapažanja državnika tako da ovi zapisi imaju vrijednost za svakog povjesničara ili čitatelja željnog upoznavanja prošlosti uoči izbijanja Prvoga svjetskog rata. Upravo osobna svjedočanstva mogu zadovoljiti našu znatiželju za pojedinostima koje su utjecale na smjer kretanja u određenim poslovima ili na odnose između važnijih pojedinaca. Kako je riječ o napetom vremenu, onda baš u memoarima osjećamo dramatičnost tadašnjih ideja, svojevrsnu magičnost podneblja, ali i specifičnu ukorijenjenost tradicije ispunjene emocijama i strastima. U njima se izražava spremnost pisca da opiše svoj prvi dolazak u Bosnu i Hercegovinu u lipnju 1912. i vrijeme koje je tamo proveo. Memoari donose opise obiteljskog života bračnog para, njihove dojmove o prirodi i ljudima s istaknutim elementima putopisa, koji uglednim "zapadnjacima" otkriva novi kulturno-povijesni, geografski i etnografski prostor. Razumije se da je Biliński pružio podatke i o aktuelnim problemima u

Bosni i Hercegovini poput njegovih nategnutih odnosa s zemaljskim poglavarom generalom Potiorekom (1853.-1933.), prometnoj i jezičnoj politici, otkupu kmetova, saboru i naravno sarajevskom atentatu kao iskri potonuća Monarhije.

Zapisi Bilińskoga, u onome dijelu koji se odnosi na Bosnu i Hercegovinu, donose podatke o brojnim osobama. To se naročito odnosi na krug upravitelja koji nisu bili iz same zemlje, nego su bili važni uslijed položaja u dualističkom sustavu. Biliński je imao svoje sjedište u Beču i od tuda je vukao konce upravljanja, strogo pazeći da ne povrijedi već ustaljene norme političkog ponašanja. U tom smislu ovi zapisi ukazuju na njegove kompleksne odnose s mađarskim političarima, zastupnicima iz austrijskog Carevinskog vijeća, dvorom i diplomatima. Kroz prizmu osobnih doživljaja Biliński je opisao fine nijanse iz političkih odnosa u visokim krugovima u kojima se raspravljalo o tome što je zapravo Bosna i Hercegovina i na koji je način uklopiti u sustav velike Austro-Ugarske Monarhije.

U dosadašnjoj historiografskoj literaturi i povijesnoj publicistici na ponekim su se mjestima koristili navodi iz memoara Bilińskoga. Najvažniji prilog njegovoj afirmaciji su fragmentarni prijevodi s poljskog jezika, koje je dao objaviti Vlado Gluck. Sarajevski časopis *Pregled* tiskao je 1936. u tri dijela pojedine dijelove iz memoara. Prevedeni su samo oni dijelovi koje je prevoditelj smatrao važnima, prije svega odlomci koji se odnose na sarajevski atentat. Gluck je na pojedinim mjestima izostavio rečenice, koje je držao nebitnima.

* * *

Prema onodobnim novinama Biliński nije bio jedini kandidat za Buriánovog nasljednika na mjestu zajedničkog

ministra financija. Njegovi protukandidati bili su redom ugledna imena koja su do nedavno obavljala visoke državne funkcije: bivši austrijski ministri predsjednici Paul barun Gautsch i Ernst von Körber te bivši austrijski ministar trgovine Josef Baernreither. Ime potonjeg je zanimljivo jer je u kasnijem razdoblju nekoliko puta kritički nastupio u austrijskim delegacijama u pitanjima uprave u Bosni i Hercegovini, ciljajući upravo na Bilińskoga. Körber će pak početkom 1915. zamijeniti Bilińskoga na njegovome mjestu, na kojemu će ostati do kraja 1916. godine.

Suvremena historiografija iznosi ocjenu da je Biliński došao na mjesto zajedničkog ministra financija (veljača 1912.) u razdoblju kada su "dubok umor i apatija" zavladali Bosnom i Hercegovinom.[1] Politička zbivanja u Bosanskohercegovačkom saboru bila su protkana krizom. Uslijed takvog ozračja većina je smatrala da novi upravitelj neće učiniti veće iskorake u odnosu na svoje predšastnike, unatoč njegovom bogatom iskustvu i ugledu.

Dolazak Bilińskog na mjesto upravitelja nedavno anektiranih zemalja bio je ipak ispunjen predosjećajem da će pripadnik (austro)slavenske skupine pokazati razumijevanje za sebi srodne narode. "Prvi Slaven" na čelu političke uprave Bosne i Hercegovine trebao je biti nositelj promjena koje će zadovoljiti sveopće interese domaćeg stanovništva. Osobito se očekivalo da će zauzeti oštriji stav prema mađarskoj strani, koja je često puta izazivala sporove na najvišoj državnoj razini braneći svoj položaj u dualističkoj zajednici, a bilo je poznato da su njegovi prethodnici bili od reda upravo mađarski političari, počevši od Benjamina Kállaya do Istvána Buriána. Zagovornici ideje "narodnog [srbohrvatskog] jedinstva" pre-

---

[1] Dževad Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi u Bosanskohercegovačkom saboru i jezično pitanje (1910-1914)*, Sarajevo 1999., str. 120.

tpostavljali su da će novi upravitelj voditi drugačiju politiku od mađarskih predstavnika. Napose su se nadali da će imati više razumijevanja za potrebe hrvatskog i srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. Ipak su upozoravali da je Biliński bio član trećeg Bienerthovog kabineta, koji je utanačio s Buriánom pakt po kojemu se dodijelio fakultativni otkup kmetova u "ruke prve peštanske komercijalne banke", zbog čega nije mogao računati na popularnost.[2]

Osim toga, isticale su se i želje dijela hrvatske političke elite koja je pogrešno vidjela u Bilińskome potencijalnog zagovornika trijalističke ideje. Oni su, naime, držali da bi kao austrijski političar slavenskoga roda mogao poduprijeti ideju o trijalističkom uređenju države po kojoj bi se ujedinio jug Monarhije s političkim središtem u Zagrebu i time stvorio treću državnu jedinicu uz Austriju i Ugarsku. U svakom slučaju, u njegovoj politici očekivala se sklonost južnoslavenskoj ideji. Stjepan Radić, prvak Hrvatske pučke seljačke stranke i uvjereni austroslavenofil, pisao je britanskom publicisti R. W. Seton-Watsonu, tadašnjem svjetskom promotoru južnoslavenske ideje: "Vous avez, sans doute, bien suivi le débat sur la question croate et sudslave dans la délégation autrichienne, oů M. Biliński avait donné des déclarations et des explications tout ŕ fait remarquables. (Il reconnait l'unité nationale du peuple en B-H.; il tient pour nécessaire 'un certain dévéloppment de l'idée sudslave"; il proclame pour son devoir principal d'aider au progrčs matériel et au dévélopp. politique du pays de B-H., car "la B-H. c'est un trésor inapréciable pour la monarchie toure entičre")."[3] Rijetki su bili komentatori koji nisu zanemarivali političke odnose u

[2] *Hrvatski Pokret*, "Biliński-zajednički ministar financija", br. 42/1912.
[3] *R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni. Korespondencija 1906-1941.*, knj. 1, str. 110.

austrijskom dijelu Monarhije, gdje su pripadnici "Poljskoga kluba" poput Julijana Dunajewskog, Agenora Gołuchowskog ili Davida Abramowicza bili primjer lojalnosti vladaru i stup konzervativne misli. Na tom tragu nije bilo mjesta za slavenofilske sentimente. Ipak, sva frustriranost dualističkim ustrojem države te prevlašću austronjemačkih i mađarskih interesa uobičajno su tjerala stanovnike juga Monarhije na razmišljanja o slavenskoj solidarnosti. Stoga su njihovi politički predstavnici nelagodno doživljavali, neki i skandalozno, većinu poteza Bilińskoga koji su bili u funkciji održavanja dualističkog sustava. O tome dobro svjedoči Josip Smodlaka, znameniti jugoslavenski nacionalist iz Splita, u pismu spomenutom R. W. Seton-Watsonu: "Il Biliński (un Polacco!) si dichiara contrario alla riunione dei paesi serbo-croati della monarchia ed inneggia al dualismo! Para incredibile."[4] Unaprijed izraženu sumnju prema Bilińskom pokazivali su bosansko-hercegovački Srbi. On je za njih bio "povjerljiva ličnost bečke kamarile i dobar katolik, prijatelj hrišćanskih socijala."[5] Te odrednice imale su neprijateljski tenor za pripadnike srpske zajednice.

U vezi trijalističke ideje zanimljivo je povući jednu usporedbu. Kasniji tijek događaja za vrijeme Prvog svjetskog rata pokazao je da Biliński *pro domo suo* podržao ideju trijalizma ali u sklopu tzv. austropoljskog rješenja, koje je trebalo pogodovati stvaranju povoljnijeg položaja za one Poljake pod habsburškom dinastijom.[6] Uz to, ratni tijek zbivanja otvarao je mogućnost da se i dio bivše Poljske pod carskom Rusijom

---

[4] Isto, str. 109.

[5] Navod iz lista *Otačbina*, br. 53/1912., ovdje preuzet iz Todor Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878-1918*, Sarajevo 1960., str. 368.

[6] Henryk Batowski, "Die drei Trialismen", *Österreichische Osthefte*, Beč 1965., 265-274.

spoji s Galicijom i dodatno potakne trijalističku opciju. To je bio pokazatelj da se u pitanju vlastite nacije Biliński zalagao za davanje većih prava Poljaka. Uostalom, kad je postalo jasno da više nema nikakvih mogućnosti da bi se zadržala Habsburška Monarhija, on se prvo povukao u privatnost da bi se uskoro okrenuo podupiranju poljske nezavisne republike. Na poziv Pilsudskoga preuzeo je ministarstvo financija u vladi Padarewskog, ali je već krajem 1919. napustio Poljsku i otišao u Beč, gdje je osnovao Austrijsko-poljsku banku.

Već od početka uprave nad Bosnom i Hercegovinom dolazilo je do sporova između Bilińskog i političkih predstavnika triju glavnih naroda. Početne nade u dogovore brzo su se pretvorile u međusobnu borbu ispunjenu pokušajima obostranog nadmudrivanja. Novi upravitelj dosljedno se držao ustavnog zakona. U stvarnosti, to je značilo poštivanje nagodbenog dogovora o zajedničkim poslovima. Savezni zakoni normirali su odnose između zemalja ugarske krune te ostalih zemalja i pokrajina Njegova Veličanstva. U svojem inauguralnom nastupu i kasnije Biliński je osobito podvlačio da je njegova zadaća upravljati u skladu s nagodbenim zakonom. Međutim, upravo je tu ležao problem jer su interesi između Austrije i Ugarske bili u mnogome međusobno protivni, što je često štetilo trećoj strani kako na političkom tako osobito i na gospodarskom području.

Uz lozinku zagovaranja nužnog poštivanja pariteta Austrije i Ugarske, Biliński je najavljivao da će voditi računa o ravnopravnosti svih triju naroda i vjeroispovijesti Bosne i Hercegovine. S time nije bila naznačena i ravnopravnost tih naroda prema austrijskoj i ugarskoj strani. Otpočetka su vodeći političari novopripojenih zemalja smatrali da će Biliński pokazati veći osjećaj za zaštitu zemaljskih interesa, prije svega na području puno većeg investiranja u podizanje gospodarske razine jer su vjerovali da bi odstranjenjem niske

razvijenosti mogli lakše provesti procese političke emancipacije.

Prigodom prve posjete izaslanstva predsjedništva Bosansko-hercegovačkog Sabora u sastavu Vojislav Šola, Safvet beg Bašagić i Nikola Mandić u Beču, nakon ponuđenih "po bosanskom običaju crne kave i cigareta", Biliński je održao zdravicu u kojoj je istaknuo "da je njemu kao Slavenu, poznato i da oni imadu jedno svojstvo, koje se osobito ističe, a to je nepovjerenje i da se nada, da će njegovom djelovanju uspjeti odstraniti to nepovjerenje i da će mu zajedno sa zemaljskim bosansko-hercegovačkim Saborom biti moguće uspješno poraditi za razvitak i blagostanje zemlje." Program Bilińskog sastojao se u slijedećim točkama:

1. Ima se stvoriti radna većina, kojoj će pripadati zastupnici svih triju konfesija;
2. Sabor ima svoju djelatnost započeti najdulje početkom svibnja, da raspravlja o utanačenim zak.[onskim] osnovama.
3. Vlada će sve već pripravljene zakonske predloge o različitim investicijama za školstvo, zdravstvo, izgradnju cesta, obskrbe vodom bezvodnih krajeva, melioriranje neplodnih i zapuštenih krajeva itd. u najkraćem vremenu podastrieti saboru i pobrinuti se za to, da što prije budu izradjeni i ostali zakonski priedlozi.
4. Saboru ostaje pravo ne samo da spomenute zakonske priedloge razpravlja po redu po kojem hoće, nego i pravo da odluči o redu njihove provedbe, iza podieljene im previšnje sankcije. Vlada se odriče prava, da dalje utječe na ove saboru predložene zakonske osnove, koji proiztiču iz investicionog zajma, samo se sabor obvezuje, da će se pobrinuti, da već u budget od 1913. bude stavljena

odgovarajuća svota za pokriće kamata i amortizacije investicionog zajma. Ta obteretba ne smije više iznašati od 1 milijun kruna.

5. Ne bude li sabor radi riešavanja drugih važnih zakonarskih predloga u stanju, da do konca kolovoza proračun za g. 1912. i 1913. absolvira, to ima sabor vladu opunovlastiti za razpoložbu novca u okviru proračuna od godine 1911., a smije ga tek toliko prekoračiti, koliko je velika diferencija izmedju proračuna za 1911. i proračunskog predloga za 1912. godinu.
6. Vlada se obvezuje budgetni predlog za godinu 1913. najkasnije do listopada predložiti saboru, a sabor se obvezuje opet, da će taj proračun svakako do konca godine i razpraviti.
7. Ministar zajamčuje, da će za izdatke uvjetovane spomenutim investicijama, naći pokriće bez uštrba za normalni razvitak narodnog gospodarstva zemlje.
   Novih se poreza neće uvoditi barem šest godina, jer se ministar nada, da će uslied naravnog razvitka zemlje porasti i porezna snaga, a uz to će posebnim mjerama u raznim granama narodne privrede nastojati povisiti prihod, da ne dodje do deficita u proračunu.
8. Ima se uvesti ustanova računarske kontrole.
9. Vlada ima kod svakog važnijeg predmeta tražiti mnienje ili izjavu zem. vieća.
10. Imadu se ustanoviti posebni željeznički, školski i gospodarstveni viećnici, kao savjetnici vlade.
11. Za željeznički program, koji je ministar utanačio sa obim vladama ne mora većina u toliko glasovati, u koliko je osvjedočena, da će normaliziranje bosnodolske željeznice pred izgradnjom normalnotračne željeznica

Tuzla-Sarajevo škoditi interesima zemlje.
Većina je uvjerena, da će normalna željeznica Tuzla-Sarajevo biti s jedne strane isto tako sposobna za promet i ništa skuplja od normalne bosnodolske željeznice; a s druge strane je uvjerena da bi normaliziranje bosnodolske željeznice ne samo prekinulo mrežu postojećih uskotračnih željeznica, nego bi za vrieme gradnje željeznički promet izmedju Save i Sarajeva bio vrlo oteščan, a možda i posve prekinut. Samo u slučaju kad bi većina po nepristanim tehničarima bila uvjerena, da njezine predpostave u oba pravca ne stoje i da osobito normaliziranje bosnodolske željeznice ne bi narušavalo mrežu uskotračnih željeznica i da bi za vrieme gradnje bio uzdržan nesmetani saobraćaj, samo onda bi se većina obvezala, da će primiti nepromienjeno željeznički program, što ga je ministar utanačio sa obim vladama. Vlada će svakako zakonsku osnovu o gradnji željeznica što skorije saboru predložiti. Ako bi se za vrieme rasprave o ovoj zakonskoj osnovi većina odlučila za normaliziranje bosnodolske željeznice, tad će se ministar energično zato zauzeti, da se takodjer i željeznica Doboj-Tuzla na zajedničke troškove pretvori u normalnotračnu.

12. U zakon o željezničkim gradnjama, koje se imaju izvesti na zajedničke troškove imade se unieti temeljna ustanova da se sa domaćom robom pod istim transportnim odnošajima nikako ne smije gore postupati, nego sa onom robom iste vrste, koja se u Bosnu i Hercegovinu uvaža, i da se istodobno uvrsti, da se vojnička pruga Doberlin-Banjaluka bez ikakove odštete Bosni odstupi, te će se promet ove pruge na račun bosansko-hercegovačkih zemaljskih financija i dalje upravljati pod vojničkom upravom, ali će zemaljska uprava na ovoj pruzi

imati isti onaj upliv, kao i na svojim prugama, naročito u tarifalnom pogledu.

Ujedno se imadu poduzetnici izgradnje željeznica obvezati da će zaposliti kod gradnje samo domaće radnike.

13. Lokalna željeznica Bihać-Novi gradit će se na zemaljske troškove.
14. Vlada ima saboru tečajem 1913. predložiti zakonski predlog o izgradnji ostalih lokalnih željeznica.
15. U svrhu odgoja domaćeg željezničarskog osoblja imade se stvoriti stručna škola.[7]

Ubrzo se pokazalo da nije došlo do usuglašavanja između Bilińskog i bosansko-hercegovačkih političkih predstavnika. Jedan od prvih pokazatelja bio je izbor visokog administrativnog osoblja, prigodom kojega je Biliński izjavio da među domaćim činovnicima nije mogao pronaći dovoljno kvalitetne pojedince kojima bi popunio novootvorena mjesta u rekonstruiranoj javnoj upravi. Time je otvoreno ukazao na prvoj stepenici da je domaći izobraženi kadar nedorasao zadaći zemaljskog upravljanja, što nije moglo naići na odobravanje.[8] No, već slijedeći njegovi koraci ukazivali su na dobru vjeru u promicanju podizanja stručnog osoblja. Biliński je razmišljao o osnivanju sveučilišta u Sarajevu, koje je bilo neizbježno, ako se htjelo ubrzati proces stvaranja domaće intelektualne elite i moderne uprave.[9] Ta misao nije bila u potpunosti od svih popraćena sa zadovoljstvom jer je u njoj očitovana i po-

---

[7] *Obzor*, "Akcija za radnu sposobnost b-h sabora.", br. 175, Zagreb 1912.

[8] O pitanju sastava činovništva usp. Dž. Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi*, str. 33-38.

[9] Hamdija Kapidžić, "Austro-ugarski političari i pitanje osnivanja univerziteta u Sarajevu 1913. godine", *Glasnik Arhiva i društva arhivista Bosne i Hercegovine*, god. I, knj. I., Sarajevo 1961., 293-295

litička dimenzija koja bi mogla ometati zamišljene procese nacionalne unifikacije. Dio nositelja hrvatske nacionalne ideje vidio je u podizanju novog sveučilišta "bosansko-autonomačko nastojanje", koje se kosilo s pravaškim programom o ujedinjenim hrvatskim zemljama, uključujući i Bosnu i Hercegovinu.[10]

Javno izraženo nepovjerenje pratili su novi problemi. Uslijedila je kriza koja je bila obilježena sukobom u pregovorima oko zemaljskoga proračuna. Biliński je nastojao autoritetom riješiti taj problem. Polovicom lipnja 1912. došao je u Sarajevo na međustranačku konferenciju s ciljem dobivanja potpore za svoj radni program. Zatraživši potpunu podršku svome programu, uputio je slijedeću poruku saborskim zastupnicima: "Ako ćete tražiti više, nego li što sam donio, reću ću ne, jer nije u mojoj vlasti, da više koncediram. Vi ne znate, kroz kakovu sam se šikaru potežkoća i neugodnosti imao probiti. Kroz 21 godinu bio sam na višim mjestima, ali nikad u životu nisam se borio s većim potežkoćama, nego sada. Što se postiglo vrhunac je, čini li vam se to premalo, morate otvoreno odbiti, a čini li vam se prihvatljivim, to molim za decidirani da." Kao reakcija na čvrsti stav ministra u Bosansko-hercegovačkom saboru stvorena je radna većina iz redova svih triju narodnih skupina. Srpski zastupnici su prvo odlučili da neće poduprijeti novoga ministra, no u srpskom taboru okupljenom oko lista "Srpska riječ" iskazan je ipak pristanak na sporazum, uz samoobjašnjenje da su se jedino na taj način mogli dobiti ustupci za srpstvo. Radnu većinu povezalo je "prešno pitanje zajedničkih kulturno-ekonomskih potreba", odnosno pokušaj jedinstvenog nastupa radi

---

[10] Prema pisanju sarajevskog *Hrvatskog Dnevnika* od 30. VI. 1913. koje prenosi Risto Besarović, *Iz kulturne i političke istorije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1966., str. 55-56.

pariranja nepovoljnim prijedlozima. Riječ je o željezničkom pitanju, o kojemu Biliński nije htio raspravljati izvan cjeline svoga programa, što je uskoro dovelo i do zaključenja drugog zasjedanja Sabora. U međuvremenu je formirana radna većina pristala podržati program Bilińskoga, čime je uspio započeti provađati dijelove svojih zamisli. Međutim, i dalje je morao računati na žilav otpor opozicije zbog čega je bio prisiljen na prilagođavanje svojih postupaka. Kad je riječ o radnoj većini, onda je nužno podvući trajnu orijentaciju zajedničkog ministra financija koji se držao načela da u toj većini moraju biti predstavnici svih triju glavnih narodnih skupina Bosne i Hercegovine: "Pitanje je, kako će izgledati ta radna većina. Gospoda znaju, - ja sam to već rekao u Beču, a moram to i ovdje da ponovim – da bih ja mogao raditi samo sa radnom većinom, koja bi bila sastavljena iz sve triju konfesija, ne sa onakvom, koja bi isključivala jednu konfesiju, pošto to odgagja izglede na trajan rad."[11]

Radi postizanja modela radne većine u Saboru, Bilińskome je bilo nužno da pronađe suradnika i među srpskim političarima. Njemu je uspjelo privući na svoju stranu Danila Dimovića. Za uzvrat, Biliński je imao dovoljno izbora za zadovoljavanje suprotne strane. Ponudio je rješavanje agrarnog pitanja u prilog srpskog dijela stanovništva. Usvojio je Dimovićeve prijedloge tako da je u Beču, 8. 11. 1913., postignut sporazum uz smanjenje kamata za zajmove za otkup kmetova i to nakon usvajanja zakona o povećanju točarine i uvođenju zakona na vozne karte.[12] Osim toga, izravno je

[11] *Odgovor Njegove Preuzvišenosti zajedničkog ministra financija gosp. dr. viteza Bilińskoga na pitanja pojedine gospode saborskih članova.*, Sarajevo 1912., str. 5.

[12] Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918.*, Zagreb-Sarajevo 2003., str. 150.

podupro organizaciju Dimoviće skupine i to tako da je financirao pokretanje lista *Istina*.[13]

Vještina galicijskog državnika očitovala se najviše u vođenju financijskih poslova. Na tom području pokazivao je kvalitete savjesnog poslovanja. Primjerice, u izboru zajma za bosansko-hercegovačke željeznice sklopio je ugovor o zajmu s vodstvom Dresdner banke, što je izazvalo konsternaciju velikih austro-ugarskih bankara koji su očekivali da će dobiti taj posao bez uplitanja inozemne konkurencije. Unatoč bijesu novčarskih krugova i državnih financijera, mogao je sa zadovoljstvom zapisati u memoarima što je sve učinio za dobivanje sredstava za bosanske željeznice, a to nisu bile male svote.

Biliński je bio česti predmet kritike pojedinih zastupnika u zajedničkim tijelima Monarhije. Zasjedanja zajedničkih delegacija pozala su da je bio na meti kritičara iz raznih skupina. Najčešće su ga optuživali pojedini zastupnici iz austrijskog dijela da je najvažnije položaje u Bosni i Hercegovini prepustio Mađarima, koji su to iskorištavali za podizanje mađarskih škola i zadovoljavanje vlastitih privrednih interesa.[14] Doista, Biliński je pravio ustupke mađarskoj strani, ali uvijek u skladu s odredbama nagodbenog sustava u čiju arhitekturu nije želio dirati, premda je izražavao u pojedinim situacijama ozbiljne primjedbe. Zbog takvog je stava uživao stalnu i čvrstu potporu vrha ugarske politike.

Iz memoara je vidljivo da je Biliński podržavao projekte koje je procijenio korisnima za Bosnu i Hercegovinu,

---

[13] Nikola Stojanović, *Napor Bosne i Hercegovine za oslobođenje i ujedinjenje*, Izdanje oblasnog odbora Narodne odbrane u Sarajevu 1929., str. 175.

[14] Vidjeti pismo Vatroslava Jagića upućeno iz Beča 1. 1. 1913. R.W. Seton Watsonu - "Biliński hat die wichtigsten Posten im Lande der Magyaren überlassen, diese gründen jetzt schon magyarische Schulen in Bosnien /…/". *R.W. Seton Watson i Jugoslaveni*, n. dj., str. 131

ali i čitavu Monarhiju. Primjerice, sudjelovao je u pripremi otkupa dionica od Otta Steinbeisa, vlasnika Forstindustrie - AG, koje je imalo u posjedu ogromne kompleksne šumskoga bogatstva.[15] U tom je slučaju bjelodano pokazao kako se je jedan njemački poduzetnik mogao obogatiti u Bosni i Hercegovini te kako je nakon njegove odluke da se povuče iz posla zbog starosti država odlučila iskoristiti svoje instrumente da ponovo ovlada velikom šumskom industrijom koja je donosila profite. Isti je slučaj iznio na vidjelo i pukotine u odnosima između Austrije i Ugarske jer je ugarsko ministarstvo financija imalo velike primjedbe na cijeli posao u kojemu je očitovalo pretjerano ojačanje austrijske strane.[16]

Određene zasluge Biliński je stekao i za investiranja u Sarajevo. Njegovim uplivom gradska je uprava uspjela uoči Prvog svjetskog rata dobiti od Austro-bosanske banke kontokorentni kredit, kad ostale banke Monarhije iz svojih računica nisu htjele izaći u susret komunalnim potrebama Sarajeva.[17] Iz svih planova o izgradnji velikih institucija, uz već spomenuto Sveučilište potaknuto je i osnivanje narodnog kazališta, može se zaključiti da je ministar razvijao ideju o podizanju značajnog urbanog središta koje bi se uklopilo u smjernice austro-ugarske politike.

Razdoblje druge polovice 1913. godine pratili su izazovi koje je nametao nastavak Balkanskog rata. Srbijanski ratni uspjesi neminovno su se odrazili i na zbivanja u susjedstvu. Biliński je bio prinuđen na vođenje politike u "mobilizacij-

---

[15] Usp. Peter F. Sugar, *Industrialization of Bosnia-Hercegovina, 1878-1918*, University of Washington Press, Seattle 1963., str. 138.

[16] Hamdija Kapidžić, *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske uprave*, Sarajevo 1968., str. 140.

[17] Todor Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878-1918*, Sarajevo 1960., str. 73.

skom" ozračju. Neki od njegovih poteza odnosili su se i na sprečavanje srpskih interesa u izgradnji željezničkih pruga u Bosni.[18] U skladu s politikom Monarhije diplomatskim je rječnikom osudio i izjavu srpskih zastupnika iz Sabora kojom je otvoreno podržano srpsko ratovanje na Balkanu. Za Bilińskog je to bio "pogrešan korak."[19] Stajalište ministra je bilo više nego razumljivo, ako se uzme u obzir da su srbijanske tendencije, naročito prigodom prodora prema Jadranskom moru, ugrožavale austro-ugarske interese. Ali memoari Bilińskoga upućuju i na njegovu specifičnu ulogu u vezi odnosa sa Srbijom. Kao poznanik Jovanovića, srpskog veleposlanika u Beču, sudjelovao je u pokušajima uspostave povoljnijih odnosa između Austro-Ugarske i Srbije, koje je vodio uz suglasnost ministra vanjskih poslova Berchtolda (ministar od 17. 2. 1912. do 13. 1. 1915.). Biliński je bio pristaša opcije da se Srbima omogući posjed dijela Albanije, a da se zauzvrat dobije balkanskog saveznika koji neće podupirati iredentističke težnje. To bi ujedno značilo i davanje prednosti Srbije nad Bugarskom u balkanskoj politici Monarhije. Osim toga, tu se radilo i o nizu mjera kojima bi se srpska strana usko gospodarski privezala uz Austro-Ugarsku. Sažetak opisa dolaska premijera Nikole Pašića u Beč, koji iznosi i Biliński u svojim memoarima, u suštini je kritička retrospekcija po kojoj bi se

---

[18] Stanoje Mihajlović, srbijanski generalni konzul u Berlinu, žalio se 13. VII. 1914. Seton-Watsonu: "Servian societies, dissolved during the mobilisation of 1913, have been only partly reestablished – some weeks ago Bilińsky has officially declared that the servian Bancs shall have no share in the constructions of the new raylways in Bosnia etc. and then came the manoeuvres 'against the Servia's and Montenegro's eventually attack' and 'Glorreicher Einzug' in Sarajevo on the day of 'Vidov-dan'!". *R.W. Seton Watson i Jugoslaveni*, str. 169.

[19] T. Kruševac, n. dj., str. 373.

moglo zaključiti da je austro-ugarska diplomacija propustila posljednju prigodu da pridobije Srbiju uz Monarhiju.[20]

Tijekom skadarske krize Biliński je dijelio mišljenje sa šefom Zemaljske vlade generalom Piotorekom da napetosti sa Srbijom vode prema ratnom rješenju, ali nije podupro mobilizaciju neredovitih bošnjačkih postrojbi, premda je odobrio uvođenje pojačanih iznimnih mjera.[21] Razdoblje krize iznijelo je u prvi plan nesuglasje između dvaju opcija – umjerene i radikalnije. Biliński je cijelo vrijeme bio u vezi s ministarstvom vanjskih poslova i pokušavao je diplomatskim mjerama pritisaka i popuštanja nadzirati krizna žarišta, dok je Potiorek u skladu sa svojim vojničkim razmišljanjem nastojao demonstrirati nadmoć i strogost. Razlika u mišljenju s Potiorekom bila je prevladana uvođenjem izvanrednog stanja. Nakon okončanja krize Biliński je i dalje je zadržao gledište da Monarhija mora biti spremna na ratnu opciju.[22] Za razliku od mnogih drugih austro-ugarskih državnika i

[20] Jovanović je nakon Prvog svjetskog rata ušao u polemiku s britanskim pratiteljima zbivanja u jugoslavenskoj kraljevini. Britanci su smatrali da je u Jovanovićevom članku napisanom za zbornik ruskom emigrantu Ksjunjinu (*Krv slovenstva. Spomenica desetogodišnjice svetskog rata*, Beograd 1924.) pokazano da je srbijanska vlada znala za pripreme sarajevskog atentata. Jovanović je zatim objavio 1925. u beogradskoj reviji *Novi život* niz članaka, u kojima se obilato pozivao i na memoare Bilińskog – aktivnog inicijatora "srpsko-poljskih razgovora". Naročito se oslonio na onaj dio gdje je Biliński isticao propuštenu prigodu da Monarhija pronađe zajednički jezik sa Srbijom.

[21] H. Kapidžić, *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom*, str. 155-197.

[22] *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtiges Amtes*, ur. J. Lepsius, A. M. Bartholdy i F. Thimme, Berlin 1927., knj. ?, Veleposlanik u Beču von Tschirschky kancelaru Bethmannu Hollwegu, Bel, 4. IV. 1913., str. 619. U ovome izvješću Biliński je izjavio veleposlaniku da su "svi njegovi napori uzaludni", što je bila posljedica neodgovarajućeg držanja srbijanske vlade. Knj. 34, sv. 2, str. 620

političara držao je nužnim voditi pomirljiviju politiku prema Kraljevini Srbiji, napose na području gospodarstva, a u smislu otupljivanja srbijanskih aspiracija izašao je s nekom vrstom vlastitog viđenja rješavanja južnoslavenskog pitanja. Biliński je pretpostavljao da bi uspješan razvoj Bosne i Hercegovine pokazao sve prednosti rješavanja južnoslavenskog pitanja u sklopu Habsburške Monarhije. Stoga je razrađivao ideje o bržem promicanju zemlje kojom je upravljao, a za to je tražio i podršku generala Potioreka.[23] U to se vrijeme pojavila i ideja, koju je iskovao general Conrad von Hötzendorf, da se ide na mirno ili prisilno pripajanje Srbije u sklop Monarhije. Na najvišim monarhijskim tijelima Biliński je zajedno s ugarskim ministrom predsjednikom grofom Tiszom i njegovim austrijskim kolegom grofom Stürgkhom odbacio takve ideje kao "praktični nemoguće."[24] Balkanski ratovi su stavili mnoga pitanja u pozadinu tako da je uprava bila usredotočena na vojne mjere i pripreme za rat. Stoga je Biliński nakon okončanja skadarske krize nastojao čim prije ukloniti iznimne mjere. Poticanje gospodarskih mjera i otvaranje Sabora išli su za primirivanjem unutarnjih odnosa u Bosni i Hercegovini, što je ujedno bilo potrebno i za konsolidaciju čitave Monarhije na njezinom jugoistočnom području.

Početak sudbonosne 1914. prošao je u znaku nastavka starih borbi, kojima se trebao ojačati ustavni položaj i kompetencije zemaljskog Sabora, uz liberalizaciju društvenih kretanja i privlačenje državnih investicija. S druge se strane osjećala grozničavost u istupima visoke politike Monarhije. U

---

[23] M. Gross, *Hrvatska politika u BiH 1878-1914.*, str. 63 i Dž. Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi*, str. 162

[24] *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtiges Amtes*, ur. J. Lepsius, A. M. Bartholdy i F. Thimme, Berlin 1927., knj. 36, Vojni izvještaj vojnog atašea u Beču grofa von Kagenecka, Beč 9. X. 1913., str. 383.

bosanskom odboru austrijske delegacije govornici su isticali da je bosanska uprava zadnja prilika da se popravi ono što je na Balkanu upropastila vanjska politika, misleći prije svega na sve zategnutije odnose sa Srbijom koji su izazivali i pogoršavanje odnosa s ruskom carevinom. Austrijski ministar predsjednik grof Stürgkh podupro je programe izgradnje željeznica upravo zato da bi ubrzao što brže priključenje Bosne i Hercegovine drugim dijelovima Monarhije, u čemu se jasno očitovao i politički interes. Pred istim tijelom održao je Biliński izlaganje u kojemu je ocrtao svoja gledišta u vezi sporog otkupa kmetova, izgradnje uskotračnih pruga i zajmova. Izrazio je i dalje skepsu u pogledu revizije ustava koja bi dopustila članovima Bosanskohercegovačkog sabora sudjelovanje u radu delegacija. No, pohvalio se plodnošću Sabora, u kojemu učinkovito djeluje radna većina koja provodi korisne i potrebne reforme. Izlaganje je zaključio izjavom da je politički položaj u Bosni uopće “vrlo povoljan”.[25]

Pitanje otkupa kmetova izazvalo je otpor muslimanskih političara, a naročito su bili nezadovoljni krajiški begovi. Početkom 1914. došao je Šerif Arnautović pred Bilińskog da bi ga uvjerio u loše strane agrarne osnove, upućujući na interese posjednika, što je moglo utjecati na funkcioniranje Sabora. Unatoč tome, Biliński je izjavio da će izglasati agrarnu osnovu. Zemaljska vlada je izradila osnovu u suradnji sa srpskim zastupnicima, na što je muslimanska strana odgovorila da se u svemu radilo po ključu konfesionalne zastupljenosti, dok se u kmetskom otkupu išlo na ruku srpskoj strani. No, glavni je cilj vlasti bio unutarnji mir. Zato je Arnautović nastupao i kao “vladin partner” sa zadaćom da nagovori be-

[25] *Obzor*, br. 133/1914.

gove da pristanu riješiti agrarno pitanje.[26] U čitavom kompleksu agrarnog pitanja ponovo se pazilo i na posljedice u političkom životu. S jedne strane pojavljivale su se naznake povezivanja srpske strane s pojedinim hrvatskim zastupnicima, ali istodobno je bilo i naznaka o muslimansko-srpskim dogovorima kojima se naročito odupirao Potiorek.

Biliński je neposredno sudjelovao i u raščišćavanju spornog pitanja uklanjanja vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera iz Sarajeva. Na početku je bio nepovoljno raspoložen prema glavaru vrhbosanske nadbiskupije, što se moglo razumijeti jer je na račun Stadlera stizao velik broj optužbi, a zajedničkom ministru je bilo stalo da u zemlji vlada mir. Nakon razgovora sa Stadlerom odlučio je poduprijeti njegovo održanje na nadbiskupskoj stolici.[27] Austrijski konzervativni krugovi visoko su cijenili Stadlera, a Biliński je zaustavio smjenu i time potvrdio svoju odanost konzervativnoj ideji. To je vjerojatno bio i razlog da se od strane srpske terorističke organizacije razmišljalo o izvršenju atentata na Bilińskog, Stadlera i ministra vanjskih poslova Berchtolda. Memoari Bilińskog nagovješćuju da je posljednje godine Prvoga svjetskog rata možda i došlo do ponovnog susreta između njega i Stadlera, kad su se izvodili jedni od posljednjih pokušaja spašavanja Habsburške Monarhije.

Iz nekih dosad objavljenih dokumenata vidljivo je da je Biliński pokušavao voditi aktivnu politiku i prema susjednoj Banskoj Hrvatskoj. Primjerice, ističe se njegov odnos prema Cuvajevom komesarijatu, kad je posredovao kod ugarskog ministra predsjednika Istvána Tisze za rješavanjem političke

---

[26] H. Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi*, str. 152.

[27] Zoran Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb 2001.

krize u Hrvatskoj.[28] Posredstvom dr. B. Čerovića, prezidijalnog tajnika u Zajedničkom ministarstvu financija, između dr. Dušana Popovića, kao jednog od prvaka Hrvatsko-srpske koalicije, i Bilińskog uočava se namjera potonjeg da kao "građanin Monarhije i upravljač Bosne" utječe na zbivanja u Banskoj Hrvatskoj, koja su mogla imati posljedice na razvoj tzv. južnoslavenskog pitanja. Naime, sve snažniji utjecaji rezultata balkanskih ratova i hrvatske težnje za slamanjem podređenog položaja u subdualističkoj zajednici s Ugarskom izravno su utjecali i na politička kretanja u Bosni i Hercegovini. Stoga je bilo prirodno da Biliński, poput ostalih državnika i visokih vojnih časnika, razmišlja i o situaciji u susjednoj Banskoj Hrvatskoj, tim više što je bilo u sveukupnom državnom interesu da se čim prije prevlada izvanustavno stanje i da se zaustavi bujanje protumonarhijskog raspoloženja. O isprepletenosti problema govore i tumačenja ponašanja nepopustljivijeg dijela hrvatskih političara predvođenih Jozom Sunarićem, koji su bili "plod uticaja onih ličnosti u Monarhiji koji ne žele da Biliński postigne u Bosni bilo kakav uspjeh, a takođe da se takvim držanjem hoće pomoći ista borba u Hrvatskoj za narodni jezik na željeznicama."[29] S druge strane, u jednom novinskom članku koji je rekapitulirao politiku bivšeg ministra istaknuto je da je Biliński "spasio hrvatsko-srbsku koaliciju od propasti."[30] U tome je članku naglašeno da je svojim položajem u vrhu bečke politike izravno pomogao tu koaliciju da zadrži svoju snagu u hrvatskom političkom životu. Spona Bilińskoga s Hrvatsko-srpskom koalicijom bio je i

---

[28] Hamdija Kapidžić, "Posredovanje Bilińskog kod Tise za rješavanje političke krize u Hrvatskoj", *Glasnik Arhiva i društva arhivista Bosne i Hercegovine*, god. I, knj. I., Sarajevo 1961., 339-344.
[29] Dž. Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi*, str. 140.
[30] *Hrvatska Kruna*, br. 12/1915.

Dimović, njegov suradnik iz radne većine, koji je rodom bio iz Slavonskog Broda, a imao je otvorenu potporu i utjecajnog kruga oko *Srbobrana*, zagrebačkog dnevnika hrvatskih Srba, tj. Srpske samostalne stranke.[31]

***

Biliński je prema novinskim izvješćima prvo namjeravao krajem svibnja 1914. proputovati Bosnom i Hercegovinom radi nadgledanja zemaljskih ureda. Taj je dolazak odgodio uz objašnjenje da bi to "moglo smetati riješenju nekih važnih zakonskih osnova u bosanskom saboru."[32] Stoga je odlučio da će putovati u rujnu. U međuvremenu je organizirano putovanje prijestolonasljednika Franje Ferdinanda u Bosnu i Hercegovinu, u koje Biliński nije bio uključen. Prema službenom programu ni Biliński ni bilo tko drugi iz ministarstva zajedničkih financija nije sudjelovao u posjeti. Zbog toga je Biliński uputio Potioreku brzojav u kojemu mu je prigovorio da je posjeta organizirana "isključivo između Nadvojvode i Namjesnika."[33] Taj je slučaj ukazivao i na jaz između kruga oko cara i kralja Franje Josipa, kojemu je pripadao i Biliński te kruga oko prijestolonasljednika, koji se pripremao za preuzimanje vlasti.

U vrijeme sarajevskog atentata na Franju Ferdinanda i njegovu suprugu, Biliński se nalazio u Beču. Odmah nakon

---

[31] Nikola Stojanović, "Bosansko hercegovačka politika od 1903-1918 godine", u: *Bosna i Hercegovina pod austro-ugarskom upravom*, Beograd 1938., str. 148.

[32] *Obzor*, "Put zajedničkog ministra Bilińskog u Bosnu.", br. 132/1914., ovdje str. 3.

[33] R.W. Seton-Watson, *Sarajevo. Studija o uzrocima svetskog rata*, Zagreb 1926., str. 70.

vijesti o umorstvu komentiralo se da je politika Bilińskoga doživjela krah. Uzavrelo ozračje donijelo je i pitanje: Tko je bio sukrivac za atentat u smislu propusta u organiziranju prijestolonasljednikovog boravka u Sarajevu? Premda Biliński nije mogao biti kriv za tragediju, jer nije sudjelovao u pripremama dolaska prijestolonasljednika, bilo je jasno da će biti prozvan zbog političke suodgovornosti. Vrlo brzo su u prvi red izbile nesuglasice između vojnog ministar Krobatina i Bilińskoga, koji je svalio odgovornost za atentat na vojničke oblasti. Nasuprot tome, Krobatin je optužio Bilińskog za "srbofilski kurs" i zatražio nužne promjene u zemaljskoj upravi. S obzirom na nastalu situaciju prevladavalo je mišljenje da je Biliński bio previše popustljiv prema protumonarhijskim faktorima. U toj je raspravi Biliński dosljedno ostao uz svoju ishodišnu političku misao da bi se vrhovne vlasti bez obzira na iredentističke ili trijalističke zahtjeve morale oslanjati na "sva tri plemena i vjere" Bosne i Hercegovine, ako se misle postići povoljni rezultati. Tijekom toga spora ugarski ministar predsjednik I. Tisza podržao je Bilińskoga na zajedničkom ministarskom vijeću, što je objašnjivo jer je isto tako bio protivnik trijalizma, za koji su naročito bili zainteresirani mnogi hrvatski političari, ali i podupiratelj Hrvatsko-srpske koalicije, koja je bila usko povezana s ugarskom vladom. U zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru branio ga je ponovo Tisza od napada da Biliński uopće nije poznavao Bosnu zbog čega je došlo do atentata, iznijevši argument da nije bilo previše odstupanja od politike njegovog predšasnika Mađara Buriána.[34]

Neposredno prije izbijanja Prvoga svjetskog rata stigla je deputacija bosansko-hercegovačkih Srba pod vodstvom potpredsjednika Sabora dr. D. Dimovića, u kraljevsku rezidenci-

[34] *Obzor*, br. 194/1914.

ju u Ischlu 22. srpnja, gdje su izjavili: "Mi Srbi u BiH dužni smo zahvalu ministru dru. Bilińskom, jer nije dopustio, da se u tim zemljama napusti dosadašnji smjer politike. Prema tome smjeru ima se i dalje uzdržati načelo, da se u Bosni ne može ni bez ni protiv ijedne vjere vladati./…/."[35] Sigurno je da je Biliński svojom politikom nastojao nakon atentata primiriti poremećene odnose i ukloniti pojedine oblike represije nad Srbima, koja je bila izraz gnjeva protiv nasilne likvidacije prijestolonasljednika. Njegova je koncepcija bila izbjegavati međuetničke sukobe, što je odgovaralo načelu mirnog održavanja dualističkog poretka. Na tom su tragu bili i njegova razmišljanja da je rat nepotrebna opcija, što ga je dovelo u zabludu da doista misli kako do rata neće doći, tako da je umjesto pripreme za oružane sukobe bio spreman za odlazak na redoviti ljetni odmor u Ischl. O tome svjedoče i memoarski zapisi vojnog ministra Auffenberga koji je opisao kako je u prvoj polovici srpnja susreo Bilińskoga u Austriji: "Auf der Weiterfahrt nach Linz traf ich Herrn von B., meinen einstigen Ministerkollegen. Er erzählte die überraschende Tatsache, dass das bosnische Ministerium über die Details der Reise des Thronfolgerpaares eigentlich nur durch die Zeitungen Kenntnis erhalten habe, und schob die ganze Schuld auf den Landeschef, der, blind auf einen Erfolg hoffend, dessen Ehren auch allein einheimsen wollten. Biliński fuhr auf seinen gewöhnlichen Sommeraufenthalt nach Ischl. Er, als gemeinsamer Finanzminister, hatte also in jenem Momente –10. Juli – offensichtlich noch keine Ahnung, dass die Monarchie unmittelbar daran sei, sich auf den Kriegspfad zu begeben."[36] Konačno, kad je postalo jasno da je došlo vrijeme

[35] *Obzor*, br. 200/1914.

[36] Auffenberg-Komarów, *Aus Oesterreichs Höhe und Niedergang. Eine Lebensschilderung*, München 1921., str. 257.

rata, složio se s uvjerenjem da je "odlučujuća borba" postala neizbježna čime se priklonio razmišljanjima većine odlučujućih faktora u državi.[37]

Izbijanje Prvoga svjetskog rata nije više dopuštalo previše prostora za razvojnim djelatnostima. Industrijski rast je zaustavljen, a kapital i mnoga sredstva za proizvodnju su prebačena u unutrašnost Monarhije radi zaštite od mogućeg srbijanskog prodora u Bosnu.[38] Vojni ciljevi izbili su u prvi plan, a budući da se čitav sustav uprave u Bosni i Hercegovini nije pokazao odgovarajućim za potrebe Monarhije krajem 1914. i početkom 1915. došlo je do smjena na ključnim položajima. Prvo je umirovljen podmaršal Potiorek, koga je naslijedio Stjepan Sarkotić. Novome zapovjedajućem generalu Biliński je uputio čestitku u kojoj je poželio uspjehe u postizanju "patriotskih ciljeva i blagostanja u teško ugroženim obima zemljama."[39] U međuvremenu je odstupio ministar vanjskih poslova grof Berchtold, a na njegovo je mjesto došao baruna Burián od Rajeca, da bi konačno i Biliński podnio ostavku. Prema službenoj obavijesti Biliński je osobno tražio odstup, koji je vladar usvojio.[40]

---

[37] Prema zapisnicima sjednice Ministarskog vijeća od 7. VII. 1914., održane u Beču, a na kojoj je na dnevnom redu bilo pitanje bosanskih poslova i diplomatske akcije protiv Srbije. <www.firstworldwar.com/source/austriancouncilmeeting.htm>

[38] P. Sugar, n. dj., str. 67.

[39] Hrvatski državni arhiv, Osobni fond Stjepana Sarkotića, kutija 1, cjelina 1.2.22.

[40] Car i kralj Franjo Josip objavio je u javnosti 7.2.1915. slijedeće pismo: "Dragi dre. vit Biliński! Na Vašu molbu, da Vas riješim službe Svojega zajedničkoga ministra financija, prihvaćam u milosti rješenje od službe, koje ste umolili. U tom povodu Vam izričem Svoje priznanje i Svoju zahvalu za vjerne usluge, što ste ih kao Moj zajednički ministar financija s patriotskom revnošću i požrtvovanošću iskazali Meni i monarhiji." Usp. *Obzor*, "Koerber, novi ministar.", br. 41/1915.,

Na početku epizode o promjeni na mjestu zajedničkog ministra financija neke su novine lansirale vijest da bi se na tome položaju mogao pojaviti slovenski političar Šusteršič, što je na određeni način trebao biti znak da nositelji dualističkog sustava namjeravaju posvetiti više pozornosti južnoslavenskom pitanju. No, Šusteršič je vrlo brzo demantirao da je bio na listi kandidata. Novi ministar postao je Körber. Neposredno prije odstupanja, Biliński je još jedanput pokazao skrb prema činovništvu u Bosni i Hercegovini kojemu je dodijelio povoljniji status i mahom ih prebacio u više činovničke razrede.[41]

Iz tih ratnih dana ostale su zabilježene posljednje riječi koje je Biliński uputio s položaja upravitelja Bosne i Hercegovine: “Danas prije podne [op. a. 10. 2.] oprostio se je bivši zajednički ministar financija Biliński od svojega činovničtva, te mu je tom zgodom odsječni predstojnik u min. financija Thalóczy izrekao oprosni govor, na koji je bivši ministar odgovorio slijedeće: ‘Preuzeo sam od Njegova Veličanstva zemlju, u kojoj se je ustavno vladalo. Ne kanim se time potužiti, jer cijela moja prošlost pokazuje, da sam prijatelj ustavnom uredjenju i nikada se nisam potužio na neprilike, koje parlamentarni red postavlja vladi. Činjenica jest, da je zemlja bila ustavno uredjena, a ja sam imao zadaću, da sa ustavnim sredstvima nastavim svoj rad. Premda tamošnji stanovnici nisu još posve dozreli za parlamentarizam, ipak smo postigli sve što smo htjeli, i zatim konstatirali, da sve do onog tragičnog dogodjaja – koji je ganuo ne samo nas nego i cijeli svijet – bijahu sve naše osnove u stadiju oživotvorenja, a sabor, premda su u njemu sjedili i najradikalniji elementi, ipak je radio, a zemlja je prošle godine mjeseca lipnja bila na

[41] *Hrvatska*, “Bivši ministar Bosne prema bosanskom činovničtvu.”, br. 984/1915.

pragu kulturnog, gospodarskog i političkog procvata. Tada se je dogodila nesreća. Nisam ni časa oklijevao, da na sebe preuzmem ustavnu odgovornost za sve što se je zbilo u zemlji, a koju sam ja upravljao. Ako nam spočitavaju, da nismo znali što se dogadja u najnižim slojevima pučanstva i ako nam spočitavaju doživjelo razočaranje, što jedan dio stanovničtva nije bio tako dinastičan, kako sam to mislio i nadao se, imade se pripisati tome, da smo imali posla sa ustavno upravljanom zemljom. Ali kad je provalio rat i kad su sve ustavne slobode suspendirane, onda je bilo mnogo laglje zaviriti u najniže slojeve pučanstva. I tada smo imali prilike ugledati sliku, koja nas je sve prenerazila. Ja sam došavši na svoje mjesto našao takove uredbe, koje bih bio možda i ja uveo, ali je činjenica, da ih ja ipak nisam uveo. Našao sam sabor, srbsko-hrvatsku crkvenu i školsku autonomiju, uredbe, koje su bile dobre u teoriji, ali su mnogo toga zasjenile, što je tek rat iznio na javu. Nadam se da će se sa iznimnim stanjem, što je sada uvedeno, postići cilj da Bosna i Hercegovina ostanu dio monarkije. Svejedno je, kakvo će biti uredjenje zemlje u budućnosti, tko će ju upravljati, zajednički ministar financija ili tko drugi, no obje ove zemlje moramo monarkiji očuvati. Ono što smo dosele radili i što smo pripremali, ne će se izgubiti. Kulturne i gospodarske osnove oživotvorit će se onda, kad će monarkija u obim zemljama stajati na čvrstim nogama. Monarkija imade dužnost nastojati, da ove dvije zemlje steče evropskoj kulturi onim načinom, kako to ona snuje počam od Kállayevog ministarstva.'"[42]

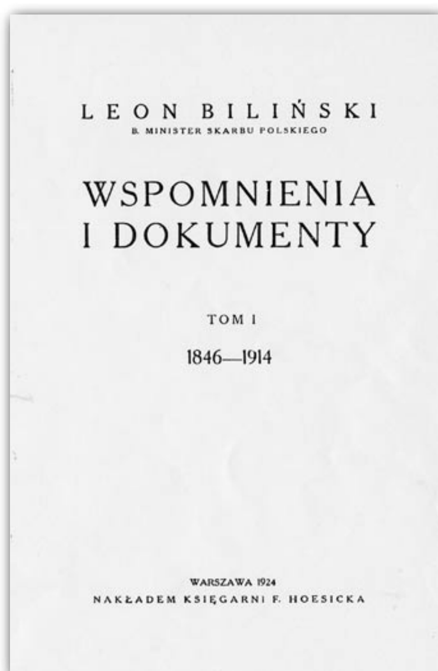
Biliński je samo jedan u nizu političara koji su potvrđivali svu zamršenost državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine u okružju sukoba dvaju velesila na Balkanskom poluotoku, ali i njezinih unutrašnjih proturječnosti izazvanih per-

[42] *Obzor*, "Budućnost Bosne i Hercegovine", br. 42/1915.

manentnom krizom u odnosima između Austrije i Ugarske, neriješenim nacionalnim pitanjima i nejednakim razvojem pojedinih dijelova Monarhije. Prekratko je obavljao dužnost upravitelja da bi ostavio dublje tragove, no u svom djelovanju isticao je osobine vještog političara i racionalnog gospodarstvenika. Nije mogao zadovoljiti interese svih skupina Bosne i Hercegovine, ali je zato mogao linijom obrane dualističkog poretka provoditi reforme koje su ipak išle na korist zemlje. Naravno, svi ti planovi nastajali su u sklopu sveukupnih imperijalnih vizija, koje su težili stvaranju snažne Monarhije. Nepobitno su ostali zabilježeni razvijeni planovi o gospodarskom razvoju, koji su do izbijanja Prvog svjetskog rata već počeli pokazivati prve rezultate. Renomirani povjesničar toga razdoblja Hamdija Kapidžić objektivno je zapisao da je Biliński bio političar širih koncepcija, po kojima je trebalo nešto konkretnije učiniti za Bosnu i Hercegovinu kako bi se njeni predstavnici pridobili za vladinu politiku. Velika svjetska konflagracija ga je onemogućila da pokaže kakve bi rezultate donijela takva šira koncepcija u kontrastu na opcije koje nisu stavljale u prvi plan pokušaje gospodarskoga razvoja u sklopu Monarhije. Povijesna sudbina je htjela da stvari krenu posve drugim tijekom.

Stjepan Matković

"USPOMENE I DOKUMENTI – 1846-1914"
(dio koji se odnosi na doba službovanja u Bosni i Hercegovini)

LEON BILIŃSKI
B. MINISTER SKARBU POLSKIEGO

WSPOMNIENIA
I DOKUMENTY

TOM I

1846—1914

WARSZAWA 1924
NAKŁADEM KSIĘGARNI F. HOESICKA

1912-1914 Resor zajedničkog ministarstva financija. Izbijanje svjetskog rata.

Sutradan ili dva dana nakon blagdana, bila je to subota, sjedio sam s dragom ženom na ručku kada mi je donesena golema kuverta koja je sadržavala poziv cara za sljedeći dan, u nedjelju u jedanaest sati. Nisam to smatrao neobičnim: očito je car od mene želio čuti nešto o tijeku pregovora sa Rusinima. Drugoga dana uputio sam se do dvorca Schonbrunn u zapadnom dijelu Beča, a na putu sam svratio do crkve Mariahilf i potom najmirnije krenuo na audijenciju. Car me je pozdravio vrlo srdačno, pitajući u šali zašto sam se pojavio kod njega tako dotjeran, na što sam mu najnormalnije odgovorio da je to običaj neaktivnih ministara. Začas, počeo mi je car govoriti da je grof Aehrenthal ozbiljno bolestan, da se car stoga morao odlučiti za novog ministra vanjskih poslova, odnosno grofa Berchtolda i da je taj ugarski državljanin (inače da slabo govori mađarski), da će osim toga zajednički ministar financija barun Burián kao Mađar morati odstupiti pa bi prema običaju između triju zajedničkih ministara: vanjskih poslova, financija i rata, bio samo jedan Mađar i dva Austrijanca. S tim u vezi, dodao je ubrzanim glasom: "Werde ich Sie zum gemeinsamen Finanzminister ernenen". Kad sam nepomično pokušao ukazati na moje obveze kao predsjednika Kola (poljski parlamentarni

klub) izgovorio sam riječi: “Aber Majestat”, na što me je on brzo prekinuo i kroz smijeh, gestikulirajući doviknuo: “Nein, nein, keine Ablehnung, Sie mussen den Posten annehmen”. Prepustivši se volji cara, mogao sam slobodno iznijeti svoju zabrinutost za Kolo, za rusko pitanje itd. On je svejedno počeo iznositi argumente u moju korist, kao što je moje poznavanje ekonomskih pitanja, moje slaganje i dobri odnosi s Mađarima u vrijeme prve nagodbe i gubernatorstva u austro-ugarskoj banci (na žalost to nije koristilo zbog krivnje Mađara). Na riječima je bio tako uvjeren o nužnosti moje kandidature da me je na kraju u šali pitao: “Kako to, Vi niste znali zašto sam Vas zvao?”. Morao sam mu dati časnu riječ da ništa nisam znao, da sam se upravo vratio iz Lavova i da mi je glava bila zauzeta ruskim pitanjem, oko čijeg pozitivnog ishoda sam imao bojazni. Ali sve to nije pomoglo: vratio sam se k dragoj ženi kao zajednički ministar financija i upravitelj Bosne i Hercegovine. Na moju sreću i nesreću! Kako je došlo do moje kandidature? Te iste nedjelje kod gospode Zaleskich bio je organiziran veliki biskupski ručak, na koji sam i ja bio pozvan. Pošao sam, naravno, i to već kao imenovani ministar te sam primio čestitke. Tada sam nadbiskupu Teodoroviću, mojem susjedu za stolom i budućem političkom protivniku, dao do znanja da će mi na novom položaju biti lakše djelovati u svezi s chelmskim pitanjem. Kasnije sam također imao priliku uspješno utjecati na ministra vanjskih poslova (Berchtold) u svezi s poznanjskom eksproprijacijom. Na neki način pruska vlada nije održala providno obećanje i provela je eksproprijacije 1912. godine: prve i posljednje pred 1919. godine, u kojima su fondovi kolonizacijske komisije bili određeni za likvidaciju u korist Rzeczypospolite. Na ovaj objed bio je pozvan i gospodin Stapinski. Kada je ušao u dvoranu, domaćin ga je pozdravio riječima: “No, bez problema ste primili nominaciju”. Nije li to značilo da je gospodin

Waclaw preko grofa Stürgkha nastojao utjecati na cara kako bi vladi s puta uklonio problem, tj. kandidata za predsjednika ministara?! Bio sam zapravo takav kandidat, ne samo iz vlastitog uvjerenja - druge ambicije uopće nikada nisam ni imao - već i po mišljenju drugih. Međutim, u vrijeme grofa Stürgkha - tijekom tih nekoliko tjedana Državnog savjeta, kada sam obavljao dužnost predsjednika Kola, on nije učinio niti jedan važniji politički potez, a da se nije savjetovao sa mnom. A i novinari, koji su s tribine promatrali cijeli sukob u Komori, na isti su mi način opisivali scene na početku zasjedanja: "Predsjednik ministara sjedi na klupi i pogledava prema Komori; ulazi predsjednik Kola; predsjednik vlade se diže, sjeda s njim na poznata dva stolca nasuprot poljskim klupama i vrlo žustro mu tumači; obojica ustaju, a predsjednik vlade se zadovoljan vraća na vladinu klupu!" Tako sam ja, u tih nekoliko tjedana mog službovanja, uspostavio konakte sa svim strankama pa su se događala glasovanja (kao npr. oko pitanja izbornih događaja u Drochobyczu ili oko pitanja talijanskog fakulteta) pri kojima se je cijela Komora, kao u vojsci, ravnala prema mome glasovanju! Jednako tako, bio je velik i moj utjecaj na njemačke stranke (predsjednik dr. Gross, kasniji predsjednik Komore), da je u kuloarima kružio zajedljiv vic: "Preko zajedničkog ministra financija, Nijemci su izgubili svojeg vođu...!" Pod utjecajem tih događaja postavio sam caru nekoliko dana kasnije, nakon prisege, pitanje jesu li istinite vijesti da me je vlada maknula iz parlamenta - budući da sam kao zajednički ministar morao predati mandat - na što mi je car lagodnim glasom odgovorio:

"Aber das ist ja alles nicht richt." A, osim toga car se je grozio laži, nikada nije opraštao laž (zbog toga je uvijek imao loše mišljenje o mađarskom premjeru Wekerlemu) niti je sam ikada lagao, stoga je ovo obraćanje ministra Zaleskog najvjerojatnije bila samo fanfaronada ili odraz njegovih osobnih

želja. Činjenica je da smo od tada sa Zelskim sve do njegove smrti bili u najboljim, iako ne sasvim iskrenim odnosima i da me je dosta često posjećivao u mojem uredu. S druge strane, vrlo srdačan i iskren odnos imao sam sa Stürgkhom koji je, kako ćemo uskoro vidjeti, moju nominaciju pripisivao Aehrenthalovom kraju, koji je na neki način prouzročio i sam Stürgkht. Od trenutka moje nominacije pa sve do odstupanja s dužnosti, dolazio je do mene predsjednik kabineta, često na duge konferencije vezane uz zajedničke probleme, austrijske, a i poljske. Te posljednje konferencije o našim pitanjima temeljile se na savjetima koje mi je dao car za audijencije tijekom prisege, kako bih - kad već moram odstupiti s dužnosti predsjednika Kola - i dalje zastupao i branio poljsku stvar. Na osnovi toga sa mnom je konferirao šef vlade, namjesnici Bobrzynski i Korytkowski, maršali Badeni i Goluchowski (Adam), predsjednik Kola dr. Leo (čiji sam izbor podržao u konzervativaca), a na kraju i predsjednik Narodnog odbora, Wl. Leopold Jaworski te poljski i ruski poslanici. Na osnovu toga car je, kod kojeg sam u pravilu dolazio dva puta na tjedan na audijenciju, vrlo rado davao potporu mojim izvješćima o poljskim pitanjiima, kao da je bila riječ o mojem vlastitom resoru. Bili su to najčudniji trenuci mojeg javnog života!... I tu mi je, eto, Stürgkh jednom ispripovijedao priču o mojem imenovanju za zajedničkog ministra financija. Grof Aehrenthal, bolestan od neizlječive, “mliječne” bolesti umirao je tijekom cijelog siječnja 1912. potpuno priseban, prezauzet poslom i brigom za cara i Monarhiju. Jednom prilikom posjetio ga je Stürgkh i zatekao ga kako sjedi u naslonjaču, razmišljajući o budućnosti. Odjednom, Aehrenthal skoči, zvoni do službenika i naređuje mu da odmah ode u Schonbrunn kako bi caru priopćio: “Ja sam Austrijanac, nakon moje smrti mora biti imenovan Mađar, što znači da barun Burián ne može ostati u vladi; stoga preklinjem cara

da na mjesto Buriána imenuje jedinog mogućeg kandidata, Bilińskog!" Razloge za moje imenovanje navodio je kasnije Stürgkhu, koji se na osnovi toga - nakon Aehrenthalove smrt i - kao austrijski predsjednik ministara mogao lakše složiti s mojim imenovanjem za zajedničkog ministra. Nije li pritom imao drukčiji osjećaj zadovoljstva s obzirom na moje povlačenje iz parlamenta i nije li o tome razgovarao sa Zaleskim ili je možda sam naveo Aehrenthala na kombinaciju koju je odmah zatim predložio caru, to je drugo pitanje. Grof Stürgkh mi je od početka bio vjeran suradnik pri bošnjačkoj administraciji na osnovi zakona iz 1889. (o tome kasnije) sve do trenutka kada je nakon tri godine grof Tisza od njega tražio pristanak za moje uklanjanje. Ali očito, tako je morao postupiti. I ja mu to nisam uzeo za zlo; više je, kako ćemo vidjeti, on sam od toga strahovao. Ministar mađarske vlade, grof Khuen-Hedervary je isto tako bez zadrške podržao moju nominaciju i to čak telegrafski. Tako sam, eto, trebao zasjesti u palači pri Johannesgasse 5, podignutoj dos-a-dos s palačom kneza Eugena pri Himmelpfortgasse, kao pendent tog istog vlasnika. Nisam se preselio u jako prostran stan, ostao sam kao i dotad pri Tulpengasse, ali zauzeo sam urede, a nakon iseljenja gospodina i gospođe Burián i stan koji sam dao urediti kao recepcijski apartman, gdje sam s dragom ženom priređivao brojna, rekao bih fantastična večernja primanja, službene i privatne ručkove i doručke sve do prosinca 1914., kada je - tada već u ratno vrijeme - priređen objed za moje rođake, izbjeglice iz Galicije. Cvijetnih aranžmana je u nas bilo mnogo. Time se bavio savjetnik Beigel, Mađar, vrlo sposoban, ali više odan takvoj službi nego uredskom poslu. Osim uobičajene plaće u iznosu od 24.000 kruna, koju sam dobivao kao ministar nadležan za upravljanje Bosnom te uz vlastiti depozicioni fond, koji sam imao kao i predsjednici ministara i ministar vanjskih poslova, mogao sam učiniti

i puno toga sam učinio za vlastitu i opću dobrobit te uz to održavati i gostinjski dom. Te tri godine - tijekom kojih su našim salonom prodefilirali mnogi diplomati, domaći i strani ministri, članovi parlamenata, ugledni Bošnjaci, ne računajući bez izuzetka čitavo poljsko društvo u Beču - predstavljale su sjajne trenutke u našem životu. Moja žena je neumorno surađivala i to neusporedivom ljupkošću, a nakon završetka svečanih primanja ostalo bi uvijek samo nekoliko osoba, koje su s nama veselo uživale u večeri sve do ponoći. Bio je to na neki način ostatak našeg svetkovanja, narušenog ratom i bolestima! Nad mojim radnim stolom u Varšavi visoko gore visi slika Razapetog, a odmah ispod njega sjajan portret moje zaručnice, prve moje svetinje; pod kutom na drugom zidu gore crkva cieplicka, u kojoj smo se vjenčali, a na kraju pod njom nevelika slika palače pri Johannesgasse, posljednje naše svetinje. "Sic transit gloria mundi!..." Ali, vratimo se prozi!

Trebao sam se pozdraviti s Kolom, nakon relativno kratkog predsjedničkog uredovanja, kao i s biračima te im vratiti mandat, koji mi je kasnije dosta nedostajao. Nakon toga otputovao sam do Rzeszowa gdje se događao vrlo svečan pozdravni skup mjesne vlade, a potom veliki ručak, koji je organiziralo mjesto. No, odmah sam se morao vratiti u Beč, osim toga car je želio da još odem u Budimpeštu kako bih odgovorio grofa Khuena od moguće ostavke. Car ga je jako volio i bio uvjeren da on obavlja svoju dužnost "aus personlichem Attachment". Khuen je isto tako volio cara, ali nije nalazio drugi način za izlaz iz kolizije s parlamentom, koji je obstruirao vojnu reformu, osim koncesije s kojom se pak car nije slagao, možda zato jer je ona odgovarala zaključcima Apponya Alberta, ne baš obljubljenog na dvoru. Krenuo sam tako u Peštu gdje sam se nimalo kriv morao predstaviti kao novi zajednički ministar. Uspjelo mi je za neko vrijeme umiriti Khuena, ali njegov ministar financija i moj kolega,

gospodin Lukàcs Lajos, uvjeravao me je da se Khuen neće održati i da će na to mjesto trebati pozvati upravo njega, Lukàcsa. U skladu s carevim savjetom, nisam iz Pešte otputovao u Krakov na ustoličenje biskupa Sapiehe, mog stalnog političkog protivnika (njegov list "Glos Narodu" stalno me je okrivljavao i ocrnjivao preko narodnih demokrata). Vratio sam se odmah u Beč, kako bih stupio na dužnost.

Pred rat

Prvi od službenika obratio mi se prezidijalni šef, gospodin Kuh-Chrobak. Ostao je uz mene vjeran do zadnjeg časa, kao savjetnik, a potom kao šef sekcije; savjestan, temeljit i častan službenik. Prije dvije godine kupio je vilu u Meranu: trenutno tamo živi kao talijanski državljanin, ali s vremena na vrijeme dolazi me posjetiti, otkako sam se ponovno nastanio u Beču. Na dan mojeg imenovanja posjetio me je novinar Pawel Flandrak, o kojem je prethodno bilo riječi; odmah sam ga imenovao za šefa moje novinarske službe i s njim sam dobro surađivao. Bio mi je na kraju od velike pomoći u spasonosnoj akciji za naše izbjeglice. Drugog dana posjetio me je poznati (ne slavni) i dosta komičan njemački novinar Mendel Singer iz lista "Tagbllat", koji mi je predvidio -uzaludno!! - preuzimanje Ministarstva vanjskih poslova! Nekoliko dana kasnije, nakon nominacije i prisege, pojavio sam se u ministarstvu i priredio okupljanje službenika, koje mi je poimenično predstavljao, poslije mene, najstariji službenik po rangu: šef sekcije, tajni savjetnik Thallóczy, Mađar, povjesničar, čovjek čestit, ali čudak, stari kavalir, moj kasniji obožavatelj i posrednik u mađarskoj vladi, dobro upućen u sve moje akcije, u kojima mi je često bio od pomoći. Nisam ga smatrao previše mudrim, ali moram kazati da mi je kao povjesničar vrlo točno nagovijestio kako ubojstvo

prijestolonasljednika Franje Ferdinanda neće proći bez vrlo teških povijesnih posljednica. Thallóczy je poginuo u željezničkoj nesreći koju je sam nesvjesno prouzročio, kada je kao civilni komesar austrijske vojske u Beogradu (1915.) u zadnji čas naredio da se na vlak priključi salonski vagon za njega! U prezidijalnoj službi pod vodstvo Kuh-Chrobaka osim Mađara imao sam i gospodina Biegela kojeg sam već spomenuo, Poljaka Jerzyja grofa Dzieduszyckog, kojeg mi je preporučio namjesnik Bobrzynski, kao revnog, sposobnog i spretnog službenika te konačno Bošnjaka Božidara Čerovića, Srbina, vrlo sposobnog, karakternog i meni osobno vrlo privrženog. Nakon rata on je bio najprije zamjenik poslanika, a poslije generalni konzul Jugoslavije u Beču.

Poslovi zajedničkog ministra financija bili su vrlo skromni. Akti pod šifrom R. F. M. ("Reichsfinanzministerium") odnosili su se na zejedničke obračune obiju država u Monarhiji i na pitanje carske milosti prema zajedničkom personalu (vojska i diplomacija). Sve je to uređivala jedna sekcija (Mađar Szalay), a ja sam sa svoje strane uglavnom utjecao na priznavanje carske milosti u širem opsegu. Prave financije u Monarhiji bile su zapravo u rukama dvaju ministara financija: austrijskog i mađarskog. Stoga je bilo dosta poslova oko bošnjačkih pitanja: akt pod šifrom B. H. (Bosna-Hercegovina), koji su bili nedovršeni. Ministar je, naravno, bio predsjednik ministara za sve dijelove Bosne. Koliko je u novonastaloj državi resora, toliko je bilo sekcija ili barem stručnih odjela u ministarstvu: za unutarnja pitanja, vojna, prometna (željeznička) te za pravosuđe, kulturu, prosvjetu i religije. Sve se to uređivalo tu na najvišoj instanci, uključujući smrtne presude ili pak dobivanje carske milosti. Toj organizaciji je na nižoj razini uprave odgovarala Zemaljska vlada u Sarajevu, koja se sastojala od "pokrajinskog šefa" i njegova zamjenika, uglavnom iz redova "šefova sekcija",

koji su bili neka vrsta ministara na čelu svakog odjela za: unutarnja pitanja, financije, pravosuđe, prosvjetu i religiju, komunikacije, kulturu (posljednji odjel, koji sam ja osnovao). Zakonodavna vlast počivala je u rukama ustavotvornog cara (pod ustavnom odgovornošću zajedničkog ministra) uz suglasnost "pokrajinskog sabora" uvedenog ustavom iz 1908., prilikom donošenja zakona o aneksiji krajeva, koji su prema Berlinskom sporazumu (1878.) dosad bili samo "okupirani". Upravo zbog tog zakona je 1909. prijetio ovaj rat s kojim sam se morao suočiti kao austrijski ministar.* Očiti znak smirenja istočne Europe i anektiranih krajeva bilo je carsko putovanje 1910., koje je uredio moj prethodnik barun Burián, a koje je imalo velik agitacijski učinak, ali bez "nezgoda" kakve se ovdje na jugu lako događaju. Dolazak vjekovnog monarha u nesumnjivo patrijarhalnom izdanju utjecao je na entuzijazam širokog kruga ljudi.

Ali kako je, ipak, sve to kratko trajalo!

S ovakvom organizacijom provoditi politiku narodnog progresa i europske kulture u, povijesno gledano, starom narodu, ali koji je civilizacijski bio mlad, za mene je, s mojom narodonom sviješću i političko - administrativnim iskustvom to bila posve neprivlačna stvar. Znao sam da je stoljetna nesreća iskvarila ovdašnje stanovništvo, koje je bilo jezično jednolitno, ali vjerski i politički podijeljeno na tri "naroda": srpski, hrvatski i muslimanski. Usprkos tome vjerovao sam u svoj uspjeh, koji je s vrha bio ugrožen velikom preprekom: zakonom o "upravi okupiranih krajeva" iz 1886. godne. Nakon osvajanja Bosne i Hercegovine u Monarhiji se pojavilo pitanje: čije su vlasništvo ti krajevi i tko bi njima trebao vladati? Činjenica je da su oni osvojeni zajedničkim vojskama i

* "Pokrajinski ustav", kako ga naziva Biliński, uveden je 1910. godine, kada je ustanovljen i bosanski Sabor. (opaska urednika).

sredstvima zbog čega su postali zajedničko vlasništvo i trebali su biti pod vlašću zajedničkog ministra. Ali i tu se vidi jedan od primjera mađarske "ustavne igre". Naime, pitanja Bosne i Hercegovine nisu spadala u "zajednička pitanja" jer su ona bila određena austro-ugarskom nagodbom iz 1867. i ograničavala su se samo na diplomaciju, vojsku i zajedničke financije. Tim trima odjelima rukovodili su suvereno zajednički ministri (sa slabom zajedničkom kontrolom u diplomaciji) mimo (?) zakonodavog udjela "zajedničkih delegacija". Proširivati te zajedničke poslove, prema mađarskom uvjerenju, nije se smjelo jer bi se time uz Austriju i Ugarsku stvorila treća grupa (zastrašujući trijalizam!), nije se smjelo još manje zbog prijetnje od zločina protiv države (Ugarske!).

Iz toga je proizlazilo da je Bosna i Hercegovina zapravo pripadala administraciji Austrije i Ugarske (uz pomoć zajedničkog ministra financija), a delegacijama je samo bilo dopušteno raspravljati o odnosima tih krajeva, no nije bilo dopušteno prihvaćati njihov proračun nasuprot zajedničkog. Taj proračun je prihvaćao bošnjački sabor, ali opet neusporedno s proračunskim prihvaćanjima obaju parlamenata jedne i druge države u Monarhiji, odnosno neusporedno sa zajedničkim proračunom, koji je odobrila delegacija već kao sui generis pod utjecajem Austrije i Ugarske. Drugim riječima, bio je to stvaran rezultat svemađarske fantazije, koji je Austrija poslušno prihvatila!

S tim u vezi, 1868. (?) su u oba parlamenta izglasani jednakoznačni zakoni, prema kojima zajednički ministar vlada tim krajevima "uz prethodnu suglasnost jedne i druge vlade oko važnijih pitanja", a to znači prije izdavanja važnije naredbe morao ju je zajednički ministar (financija) poslati jednoj i drugoj vladi; slože li se, naredba može stupiti na snagu; ne slože li se, tada zajednički ministar mora dalje proraditi svaki detalj sve dok za to ne pridobije obje strane; u suprotnom

naredba nije mogla stupiti na snagu. Nadalje, ako je ministar financija želio bošnjačko-hercegovačkom saboru predložiti projekt zakona, morao je to učiniti na sličan ili još kompliciraniji način jer je prvo bila potrebna suglasnost obiju vlada kako bi se od cara zatražila "prva sankcija" (Vorsanction), koja je bila neophodna u svakoj monarhiji prije donošenja zakona u parlamentu, a onda je - nakon prihvaćanja zakona - bila potrebna ponovna suglasnost obiju vlada kako bi se predložila njegova sankcija, iako prihvaćanje zakona nije ničim mijenjalo značenje prve sankcije. Ako je, pak, sabor mimo volje pokrajinske vlade u bilo čemu izmjenio projekt zakona, tada se on nije smio predložiti za sankcioniranje monarhu, a da se prethodno nije dobila suglasnost za promjene od jedne i druge vlade; u suprotnom se zakon nije mogao izglasati i morao je, prema potrebi, ponovo biti predložen saboru te prijeći cijelu proceduru ispočetka.

Nitko si ne može ni zamisliti dangubljenje, jad i ljutnju, koje je zajedničkom ministru pričinjavala provedba zakona iz 1869. godine. Pritom treba znati da se austrijska vlada - i to svaka - prilikom tih pregovora bezobzirno rukovodila interesom za dobrobit okupiranih krajeva. Zbog toga se je zapravo austrijska vlada skoro uvijek slagala - i to brzo - s projektom zajedničkog ministra, koji je u načelu radio za dobrobit tih krajeva; otuda su u iznimnim slučajevima samo s austrijske strane izbijali konflikti, kao npr. onaj s barunom Buriánom oko mađarske agrarne banke u svezi s državnim otkupom! Ugarska se vlada pak - isto svaka, ali uz razliku koja je ovisila o karakteru svakog novog šefa vlade - rukovodila samo jednim ciljem: ugnjetavanje Bosne i Hercegovine u korist Ugarske, a protivno interesima Austrije. Naravno da se ta tendencija nije trebala preoštro izražavati prema ministru - Mađaru, koji se je ionako s tim morao složiti; ali se zato vrlo često i snažno izražavala prema ministru - Austrijanacu. Ja sam uistinu išao

za razvojem tih krajeva i nisam vidio smisao obeštećenja Austrije zbog Ugra, stoga sam bio neopredijeljen. Tu mi je isto malo probleme stvarao Khuen, još više Lukàcz, a pogotovo gof Tisza. Zbog tih sam sukoba na kraju i sam propao. A ako ista ta sudbina prethodno nije snašla Buriána, dogodilo se to samo zato što je Mađar, kojeg je potiskivala Austrija, uvijek bio u povoljnijem položaju, od zajedničkog ministra iz redova Austrije. Kao Poljak, odmah nakon prvih nekoliko tjedana svojeg službovanja, zdušno sam se pozabavio poljskim kolonistima u Bosni, kojima sam uz pomoć biskupa Sapiehe osigurao svećenike, a uz pomoć časnog predsjednika Društva narodne škole u Karkovu, gospodina Bandrowskog, osnivanje poljskih škola.

Svjetski rat me je zatekao na mjestu zajedničkog ministra. Moja djelatnost raspala se tako na predratnu (veljača 1912. - 28.VI.1914.) i ratnu (do 7.II.1915). Da bih upravljao tim krajevima, morao sam prije svega poznavati njegove ljude, koji su mi uostalom bili poznati još od 1891. Prvo sam k sebi pozvao uglednike svih triju vjera, oko dvadeset njih. Došli su najugledniji od saborskih dužnosnika, preciznije tri predsjednika sabora: Vojislav Šola (Srbin), Mandić (Hrvat) i Bašagić (Musliman), posljednji u društvu vakufskog načelnika: Šerifa Arnautovića. Tih nekoliko dana tijekom konferencije, boravio sam s njima i generalom Potiorekom u društvu svakog dana. Razgovarali smo na njemačkom jeziku, koji su skoro svi Bošnjaci, uz manje iznimke, dobro znali, a prema potrebi pomagao sam njima i sebi s ruskim, koji je daleko bliži srpskom nego poljski. Atmosfera je bila srdačna: unatoč tome što sam im se obraćao s “Vi”, ubrzo sam ih sve uspio pridobiti za sebe. Naravno da je još važniju ulogu odigralo neprestano posluživanje crne kave i cigareta. Srpski jezik sam počeo učiti nekoliko tjedana poslije, kod šefa sekcije Čerovića, tako da mi je to dosta pomoglo za vrijeme boravka

u Bosni. Srpski nisam nikada sasvim govorio, ali sam ga zato bez poteškoća čitao.

Zasjedanja su se s jedne strane uglavom ticala ekonomskih pitanja, posebice izgradnje željeznice, a s druge strane narodnih: parlamentarne vlasti i službenog jezika. O željeznici je sa stanovništvom već razgovarao barun Burián, od kojeg - unatoč mojim molbama - nisam uspio doznati nikakve detalje. Nakon što sam se objektivno i precizno informirao o željama tog kraja, obećao sam im da ću se pozabaviti pitanjem izgradnje željeznice. Zahtjevi parlamentarne vlade su me odbijali, s obzirom na to da mi je bilo poznato stajalište cara i s obzirom na potrebu imenovanja nekih članova pokrajinske vlade, koji ne bi bili samo iz parlamenta nego i državljani obaju dijelova Monarhije. Obećao sam stoga, u skladu s mogućnostima, u vladu imenovati Bošnjake što sam ubrzo i učinio, imenujući tamošnjeg Srbina Zurunića, šefa odjela za unutarnja pitanja, na mjesto dotadašnjeg šefa, austrijskog Nijemca, baruna Pitnera, kojeg sam, pak, opozvao u Beč gdje sam ga postavio za gubernatora pokrajinske banke za Bosnu i Hercegovinu. Kada je riječ o uvođenju službenog jezika umjesto dotadašnjeg njemačkog, savjetovao sam im da budu strpljivi i da u željezničkoj upravi svakako prihvate njemački kao službeni zbog vojnih razloga, slično kao u Galiciji. Pozvavši na kraju goste na zakusku kod Sachera, otpravio sam ih kući, a sam sam se posvetio pitanju željeznice.

Mađarski ministar predsjednik, grof Khuen, dao je u to vrijeme ostavku jer se nije uspio obračunati s opozicijom u svezi s vojnim zakonom, koji je već davno prihvaćen u Austriji. Jednog jutra, pozvan zajedno s Berchtoldom kod cara, našao sam ga u stanju očaja i apatije, u kakvom ga nikad prije ni poslije nisam vidio. Ostavka njegova ljubimca Khuena tako ga je prenerazila, da se je pokunjene glave stalno zapitivao: “Što mi je činiti?”. Budući da Berchtold nije ništa odgo-

varao, ja sam mu svaki put savjetovao imenovanje Lukàcza, sjećajući se njegova nedavnog predstavljanja u Pešti. Tek nakon čitavog niza takvih istih pitanja i odgovora, stalo se na imenovanju Lukàcza. Car je ponovno došao k sebi i više nikada nije tako proživio ostavku šefa kabineta, niti mađarskog niti austrijskog. Četiri godine kasnije doznao sam kako je car primio vijest o ubojstvu grofa Stürgkha, s kojim je pak dijelio sreću i nesreću sve vrijeme rata. Rečeno mi je da je bio jako potresen i shrvan, ali da ni trenutka nije izgubio snagu volje, iako je zapravo bio tek nekoliko dana pred vlastitu smrt. Bila je to ista snaga volje, kojom je posljednjim riječima u svom životu, nakon duboke večernje molitve, naredio slugi: "Sutra rano probuditi me kao obično, u četiri sata!".

Novi predsjednik ministara Lukàcz posjetio me je u uredu i zamolio me ako bih ga na neki način mogao preporučiti prjestolonasljedniku Franji Ferdinandu, koji je vrlo nevoljko primao ministre, posebice mađarske, pogotovo ako unaprijed nije bio za njihovo imenovanje. Kao što sam već spomenuo, predstavnike kabineta baruna Becka, svojeg negdašnjeg ljubimca i učitelja, nije niti jednom primio jer je Beck tobože bez njegova znanja primio ovlasti. Samo je ministar financija Korytowski jednom bio primljen, ali vjerojatno ne odveć srdačno. Slično je bilo s Wekerlom, o čemu mi je sam pričao kada sam po drugi put bio ministar financija. Prema meni je prjestolonasljednik, u trenutku preuzimanja ureda zajedničkog ministra, bio kao ljubazan, odnosno može se reći da mi je oprostio tobožnju "izdaju Austrije" u ugarskoj nagodbi (moje prvo ministrovanje) kao i nominaciju Siegharta (drugo ministrovanje). Možda je na neki način bio ljubazan per antitesam prema Buriánu, koji je nosio "grešni znamen" Mađara. Kada sam se predstavio kao njegov nasljednik, primio me je sav sretan, "što je taj nitkov i hulja Burián konačno maknut". Pomislio sam u tom trenutku da će isto tako jednom govo-

riti i nakon moje ostavke. Ipak, tragična sudbina odredila je drugačije!

Uostalom, "neljubaznost" se i bez toga ubrzo pojavila. Na ovoj pozdravnoj audijenciji - i jedinoj za vrijeme zajedničkog ministrovanja (nekada sam kod njega bio češće) - počeo je nešto govoriti o bosanskim šumama, pri čemu je preporučivao njihovu eksploataciju tako da se one podijele na manja područja. Usput rečeno, car koji ga (očito) nije volio, mi je, kada sam mu jednom prilikom spominjao te šume, rekao: "Budite oprezni pred njegovim "stručnim znanjem" jer njemu se događa da sve shvaća stručno". Očito da me je upravo zbog te "stručnosti" prjestolonasljednik jednom preko svog adjutanta zatražio da mu uvijek šaljem šumarske akte, prije njihova sređivanja. Odgovorio sam mu da mi nije dopušteno slati službene dokumente nekome tko za to nije nadležan, ali da sam ipak uvijek spreman slati mu šumarske spise koji su određeni za javnu licitaciju. Od tog trenutka započela je "neljubaznost", a kada mi je na kraju banka Siegharta, Bodenkreditanstalt, učinila uslugu za bosansku pozajmicu, a ja ga (prjestolonasljednika) unatoč njegovim željama nisam isključio iz ponude, primio sam pismenu poruku "das hochste Misfallen", koju sam mirno zaključao u ladicu radnog stola. Jer, kada je riječ o prjestolonasljedniku, bio sam mišljenja - a to sam jednom prilikom iznio i caru- da, s obzirom na dosadašnje primjere iz povijesti, istovremena vlast dvojice careva nije sretno rješenje i da zbog toga znam samo za jednog cara. Nažalost, car se, iako se tada složio sa mnom, nije uvijek toga držao u odnosu na mladoga prjestolonasljednika. Nepotrebno mu je pod njegovim pritiscima priznavao različita prava, posebice na području vojske, što je izazivalo uznemirenost vojne administracije jer, npr. ministar rata, predstavljajući zaključke caru, nije mogao postupiti po vlastitom uvjerenju već se morao podvrgnuti često suprotnom mišljenju prjesto-

lonasljednika. Barun Conrad je u vrijeme okupacijske krize bio šef generalnog štaba, kao predstavnik prjestolonasljenika: Aehrenthal mu nije dao da se gura u rat i Conrad je morao odstupiti. Pristankom prjestolonasljednika, njegov nasljednik postao je poznati general Blasius Schemua, kojeg sam na toj poziciji zatekao 1912. kao uvaženu političku osobu. Potkraj te godine, u vrijeme Prvog balkanskog rata, počele su kružiti glasine o povlačenju Schemue. Taj otvoren čovjek otišao je prjestolonasljedniku s pitanjem, želi li on možda njegovu ostavku. Dobio je negativan odgovor. Međutim, za nekoliko dana svijet je doznao za ostavku Schemue i ponovno imenovanje Conrada. Bio sam tada baš kod cara. Monarh se počeo jako žaliti da je pod pritiskom prjestolonasljednika morao ponovno imenovati Conrada, iako veću učinkovitost pripisuje radu Schemue. Kada sam ga zapitao zbog čega se daje nagovoriti i što će učiniti sa Schemuom, odgovorio mi je da mu je teško oduprijeti se budućem (u slučaju rata) glavnom komandantu vojske u izboru šefa štaba. A, opet, od Schemue je primio - kako mi je rekao car - zahtjev za umirovljenje, što je naravno velika šteta za vojsku. Nakon audijencije nazvao sam gospodina Schemuu kako ne bi žalostio cara i kako bi ostao u službi, što se i dogodilo. Ali u trenutku rata Conrad ga je uspio onemogućiti da odnese pobjedu i poslao ga je u mirovinu. Dosta poznat bio jedan drugi, sličan slučaj. Nakon dolaska na dužnost zatekao sam tamo ministra rata, generala Auffenberga, koji je stupio na tu dužnost na zahtjev prjestolonasljednika. Caru osobno on nije bio simpatičan što zbog svog židovskog izgleda, ali ni zbog protekcije prjestolonasljednika. Kada je ovaj odjednom zatražio Auffenbergovo razrješenje, car je to sa zadovoljstvom učinio, govoreći mi jednom prilikom: "Der ist ja nicht mein Minister, der Thronfolger hat ihn gewunscht". Nasljednik Auffenberga postao je general Krobatin, poznati topnik i pobjednički vođa u svjetskom

ratu. Uklonivši svojeg ljubimca Auffenberga iz ministarstva, prjestolonasljednik mu je u svojoj poznatoj "dobroti" želio onemogućiti i dobivanje, odnosno zadržavanje zapovjedništva. Budući da je u svojim rukama, kao carev zastupnik, imao povjereno glavno rukovodstvo vojnim vježbama; uredio ih je u Češkoj tako da je rukovodstvo prijateljske vojske povjerio generalu Brudermannu i to u naboljim uvjetima, dok je vodstvo "neprijateljske vojske" predao u ruke Auffenbergu i to u katastrofalnim uvjetima. Na dan bitke, Auffenberg je ipak, opkoljen sa svih strana, ponovio potez sličan Napoleonovu u bitki kod Ulma te potpuno porazio Brudermanna. Prjestolonasljednik, koji je s obitelji automobilom stigao na "bojno polje", kako bi bio svjedok Auffenbergova poraza, našao ga je u ulozi velikog, pobjedonosnog vojskovođe! Nešto slično dogodilo se kasnije u vojnom klubu prilikom tzv. "vojne zabave" (Kriegsspiel). U vrijeme rata (prjestolonasljednik više nije bio živ) potvrdila su se iskustva s vojnih vježbi: Brudermann je dobio bitku kod Lavova i izgubio je Lavov, Auffenberg je jedini dobio sjajnu bitku pod Rudnikom. Car mu je dodijelio titulu baruna s nadimkom "Rudenski". Kada je pak Auffenberg prigovorio prjestolonasljedniku Franji Josipu - također ljubimcu Franje Ferdinanda, a posebno kasnijeg cara Karla, slijepog sljedbenika Franje Ferdinanda - zbog velike pogreške radi koje je izgubljen Lavov, krivnja nije pripisana prjestolonasljedniku, nego je pokrenut proces protiv Auffenberga zbog "odavanja vojnih tajni", a pravedni car se, tobože pod pritiskom već pokojnog Franje Ferdinanda, složio ne samo s procesom već i s tim da mu se oduzme plemićka povelja zajedno s komandom. Samo zbog uspomene na prjestolonasljednika, izgubljen je jedan od najboljih vojskovođa i tek je 1916.- nakon ofenzive Brusilova koja je bila olakšana novom teškom pogreškom i nebrigom prjestolonasljednika Franje Ferdinanda, tog nesposobnog vođu i intelektualnog pokre-

tača tisuća ubojstava nevinih poljskih mladića u zapadnoj Galiciji (autentično!) opozvao car Franjo Josip. Ali, mladi ga je car zato proglasio zapovjednikom zrakoplovstva! To je bila priča o nasljedniku prijestolja, kasnije ubijenom u Sarajevu.

Ali, vratimo se sada četiri godine nazad, na mađarskog ministra predsjednika Lukàcza i njegovu želju da ga preporučim prjestolonasljedniku Franji Ferdinandu. Bio sam tada, kako je već rečeno, tobože u milosti i preporučio sam Lukàcza prjestolonasljedniku pismom, koje je napisao moj prezidijalni šef Kuh, koji je s prjestolonasljednikom bio u prijateljskim odnosima. Rezultat je bio dobar: Lukàczu je dopuštena audijencija. Ali, ja sam ga, obećavši mu to, molio da se svakako složi s djelomičnom realizacijom željezničkog programa za Bosnu i Hercegovinu. Obvezao se na to usmeno, ali se kasnije u pismu izmotavao, očito pod utjecajem novoga ministra financija Teleszkyja, jednog od najtvrđih Mađara. Na to sam mu pismo vrlo oštro odgovorio. A kako sam od cara dobio pravo da mu bez slanja posebnih izvještaja šaljem kopiju svakog akta, koji bi ga mogao zanimati - poslao sam mu i kopiju mojeg pisma Lukàczu, na što sam kao i obično primio svoje pismo natrag u kuverti sa zaglavljem: “Der Kaiser an seinen gemainsamen Finanzminister.”. Nekoliko dana poslije car mi je rekao: “No, to pismo baš i nije bilo ljubazno!”, na što sam odgovorio: “Ja isto tako nisam namjeravao u tom slučaju biti ljubazan.”.

U lipnju 1912. prvi put sam otputovao u Bosnu i Hercegovinu, kako bih bolje upoznao krajeve kojima sam vladao. Na putu sam se zadržao u Budimpešti. Na putovanju me je, naravno, pratila moja žena koja je na neki način “predstavljala nekakvu caricu”. Doputovavši u mađarsku prijestolnicu, u gradu smo zatekli brojne odrede vojske zbog demonstracija protiv Tisze. Tako je eto, Tisza u svom patriotizmu priznao

da je za dobro države i njezinu obranu od neprijatelja slobodno prekršiti parlamentarna načela. Vojni zakon morao je konačno biti prihvaćen i proveden usprkos opoziciji i opstrukciji: učinio je to predsjednik Tisza, pokorivši opoziciju i tako je Monarhiji dao jamstvo za vojnu reformu. Ulica je demonstrirala protiv toga, ali je Klio zasigurno Tiszin čin zapisala među najzaslužnije u mađarskoj povijesti. I da se Tisza zadovoljio samo time, narod bi mu tu iznimku nasilja bio i oprostio; ime Tisze stalo bi uz ime Deak. Ali, Tisza je imao veće ambicije: htio je postati predsjednik ministara. Postigavši taj cilj naredio je svojem zamjeniku na predsjedničkoj stolici u poslaničkoj komori da iz nje izbaci najveće mađarske patriote. Otpor pojedinaca u saboru svladavao je prema potrebi pojedinačno; nakon neuspjelog pokušaja zadržavanja rata, postao je njegovim najvećim zagovornikom u Europi. Na kraju je poginuo najnepravednije, od ruke ubojica kao tobožnji tvorac rata. Tko može reći kakva bi danas bila sudbina Europe da Tisza nije postao predsjednik vlade i da je ostao u svom taboru i protiv rata te da je dao ostavku!

Drugoga dana oprostili smo se od hotela "Angol Kiralyna" (engleska kraljica), gdje sam uvijek odsjedao kao austrijski ministar i guverner. Oko ponoći stigli smo do mosta na Savi, koji je dijelio hrvatski Brod od bosanskog Broda: stali smo na bosansku zemlju! Svečano su nas primili predstavnici vladine uprave i općine te smo se preselili iz austrijskog salonskog vagona i normalnog kolosijeka u bosanski vagon na uski kolosijek, kojim smo se dosta neudobno oko podneva dovezli u Sarajevo.

Kao upravitelj Bosne i Hercegovine, zajednički ministar financija bio je zapravo predstavnik i zastupnik cara: njegov dolazak u glavni grad ili neko drugo mjesto bio je pozdravljan hukom oružja s utvrde i zvonjavom svih zvonika. Usred takvog pozdravljanja izašao sam iz vagona zajedno sa svojom

svitom na peron, gdje su stajale okupljene delegacije svih vojnih, civilnih, vjerskih i samoupravnih vlasti. Predstavljanje šefa zemlje trajalo je dosta dugo: pozdravni govor sam pročitao na jeziku kraja. O tom velikom trenutku u mom životu, koji je bio značajan i za sudbinu srpskog naroda, imam dosta fotografija za sjećanje. Nakon prijema vratio sam se u vagon u kojem je ostala moja žena, koju su pozdravili zemaljski poglavar i prezidijum parlamenta te sam s njima zajedno krenuo do kupališnog mjesta Iliđe, gdje smo bili smješteni za vrijeme sarajevskog posjeta. Kupalište Ilidža (nekad Ilidže) od Sarajeva je udaljeno nekoliko kilometara i nalazi se u vlasništvu države. U velikom parku stoji niz vila i većih kuća. U jednoj od njih uređen nam je lijep stan s tri sobe i prekrasnom verandom. Dolje u susjednoj kući, spojenoj s natkrivenom verandom, bio je veliki restoran u kojem su svi sudionici puta, kao naši gosti, uživali s nama u ručku i večeri. K nama su često na večeru dolazili gosti iz grada. U plesnoj dvorani sam jednom priredio veliki službeni ručak. Drugi put je moja žena u našem stanu priredila popodnevnu večeru za muslimanske gospođe. Prema običaju i ona je morala biti odjevena tako da na sebe po mogućnosti stavi sav svoj nakit i potom sjesti na fotelju i čekati goste. Gradske gospođe, hrvatske i srpske jednako kao i poljske i njemačke, bile su joj od pomoći u čašćenju gostiju slatkišima i cigaretama. Odjeća muslimanskih gospođa je zasigurno vrijedila čitav imetak. Ja naravno sve to nisam vidio, budući da je sav muški svijet morao napustiti kuću prije dolaska gostiju.

Moja žena je uz to gotovo svakog dana morala posjećivati crkve i samostane, škole, vjerske ustanove svih religija itd. Ja sam mogao vrlo rijetko u tome sudjelovati. Zajedno smo posjetili financijsko-umjetničku zakladu, tvornicu duhana te smo sudjelovali na dobrotvornoj vrtnoj zabavi. Sam sam

posjećivao bolnice, koje su bile vrlo moderno uređene kao paviljoni, za svaku vrstu bolesti posebno.

Veliku priredbu priredili su za nas željezničari, čije sam različite želje bio u mogućnosti ispuniti: nekoliko tisuća službenika i radnika je s obiteljima predvečer došlo u Ilidžu; vrlo lijepo odjeveni okupili su se ispred naše kuće, gdje su za nas priredili vrlo lijep podij, a uz govore i odobravanja pred nama je defilirala čitava falanga! O buketima i cvijeću, kojima su obasipali moju ženu, neću ni govoriti. Uostalom, nejednom doživio sam da me pozdravljaju s odobravanjem na ulici, npr. kada sam izlazio iz srpskih školskih zaklada, koje je uvelike financirala srpska crkva.

Svakog dana sam rano odlazio iz Ilidže u Sarajevo, putničkim vlakom ili automobilom. Zapravo sam svakodnevno radio u vladi: ili sa šefom vlade ili s referentima ili strankama ili pak s čitavim timom službenika te konačno s predstavnicima episkopata. Odlučujuću ulogu imale su konferencije s predstavnicima parlamentarnih stranaka, koje sam prije svega posjetio u prezidiju sabora. Nakon toga imali smo nekoliko sastanaka s okupljenim (naravno, privatno) saborom, u velikoj dvorani za sjednice, gdje sam s tribine poslanicima predstavio vladin projekt izgradnje željeznice. Rasprava nije bila posebno živa, pogotovo jer se morala održati na njemačkom jeziku, što je neizostavno pokvarilo raspoloženje ondje okupljenih; nažalost do tada još nisam mogao naučiti srpski jezik do te mjere da bih na njemu mogao voditi stručnu raspravu!

Iz Sarajeva smo krenuli u Mostar. Do Mostara je vodila uskotračna željeznička pruga, preko Ivan planine, s velikim tunelom na vrhu (4.480 m), koja je išla preko Konjica i Jablanice (isto neko kupalište) i potom dolinom Neretve. Na postaji u Mostaru bio je službeni prijem, slično kao i u Sarajevu. Krenuli smo do službenog hotela "Neretva", gdje je, ta-

također na moju inicijativu, priređen službeni ručak na kojem je bilo pravoslavno svećenstvo. Imali smo velik i lijep stan, iako komarci previše ne uljepšavaju život u Mostaru. Posjetili smo poznate izvore rijeke Une, koji su predmet povijesne legende. Povijesni je uostalom i rimski most u gradu preko rijeke Neretve, izgrađen pod kutom. Također smo posjetili veliko skladište hercegovačkog vina, koje je izvrsno i po boji i po okusu, kako crveno tako i bijelo. Gradonačelnik Mujaga Mula-Mehmedović, Musliman, poznati administrator, pravio nam je društvo po svim izletima; jednom sam bio kod njega na konferenciji u svezi s gradskim zakupom jednog hotela.

Iz Mostara smo željeznicom krenuli do Metkovića gdje smo primljeni uz odjek zvonjave i odakle nas je službeni brod "Zara" vodama Neretve dovezao na dalmatinski teritorij, na more. Vojni brod s generalom Potiorekom čekao je u luci i odvezao nas još malo na more; general je bio pozvan k meni na ručak, nakon čega smo uz pomoć motornog čamca prešli s mojeg na njegov brod, gdje smo se pozdravili, ispivši čašicu vina. Vrativši se na "Zaru", krenuli smo natrag kući. Brod "Zara" (Zadar) bio je nov, izgrađen na moju preporuku, još u vrijeme kada sam po drugi put bio austrijski ministar financija. Bio je on veći, a možda i udobniji, nego nekada davno korišteni brod "Biliński", usidren u Trstu. U Šibeniku, ratnoj luci, posjetio sam zapovjednika broda te sam i tamo bio pozdravljen onako kako to nalaže vojnička čast. Nakon sjajnog i vedrog putovanja stali smo u Trstu, gdje smo još pogledali veliki iseljenički brod, nakon čega nas je vlak odvezao u Beč.

Tamo nisam dugo boravio. Napravivši najvažnije poslove, otišao sam sa ženom u Ischl, ne na odmor, već raditi na selo. Sa sobom sam poveo šefa sekcije (Čerovića) i službenika s pisaćim strojem. Najprije sam otišao do cara kako bih

mu usmeno točno ponovio to što sam mu odmah nakon svog putovanja telegrafirao; dodao sam pritom da se nadam kako ću strpljivošću uspjeti realizirati bosanski željeznički projekt. Ubrzo su se u referatima šefa zemlje pojavili prijedlozi stvaranja parlamentarne većine, eventualno bez Srba. Nizom zaključaka bio sam uvjeravan o većinskom programu; morao sam svaki put križati nemoguće stvari. Na kraju smo došli do toga da se stvori hrvatsko-muslimanska većina ad hoc radi prihvaćanja zakona o željeznicama. U kasnu jesen 1912. on je prihvaćen, nakon čega je dobivena i vladareva sankcija. Bili su još samo potrebni analogni zakoni u Austriji i Ugarskoj, što je dugo trajalo, nakon čega su predloženi zakonodavni projekti u oba parlamenta. Bilo je to u proljeće 1913., a u to je vrijeme pokrajinska vlada završila tehnički nacrt za izgradnju. U cilju dobivanja financijskih sredstava za izgradnju bosanskih željeznica, još sam u jesen 1913. dobio prijedlog od gubernatora Siegharta. Isto tako, kod mene su se održavale brojne konferencije bankarskog konzorcija. Ali, problemi nisu bili rješivi budući da je konzorcij želio dobiti monopol za izgradnju, dok sam ja, naravno, odlučio posao ponuditi različitim izvođačima na slobodnom tržištu tako da bi ga na kraju dobile dobre tvrtke iz Bosne, Austrije i Ugarske. Kada pregovori još nisu propali, ali su se razilazili (a u to vrijeme baš me je snašla i "nenaklonost" prjestolonasljednika Ferdinanda), uz pomoć Thallóczyja povezao sam se s "Dresdener Bank", s kojom sam sklopio dogovor nakon višetjednih tajnih pregovora. Odlučio sam poreznu stopu povisiti s ondašnjih 4.5% na 5%, ali sam zato postigao emisioni tečaj 96 : 100, a uz to vrlo povoljne uvjete kada je riječ o oporezivanju neiskoristive gotovine. Pozajmica je iznosila šezdeset milijuna kruna i to trideset milijuna za izgradnju željeznice, a trideset za druge investicije: za ovo vrijeme (1914.) to je bila ogromna svota. Kada su austrijske i ugarske banke saznale za

ovaj ugovor, izbilo je veliko nezadovoljstvo pa me je čak i moj prijatelj Sieghart napao u "N. Fr. Presse". Ali, stvar se održala unatoč teškoćama koje mi je stvarao mađarski ministar financija Teleszky, a što je najgore i pruski ministar trgovine gospodin Sydow. Kad se tako banka obratila pruskoj vladi kako bi dobila dozvolu za utvrđivanje tečaja vrijednosnih papira radi nove pozajmice na berlinskoj burzi, vlada je počela stvarati probleme i postavljati uvjete na osnovi kojih bi se Bosna zauzvrat morala obvezati na otkup određene robe, npr. lokomotive itd. u Pruskoj i Njemačkoj. To znači da bi to zapravo bila tzv. "balkanska" pozajmica, jer je Bosna i Hercegovina zapravo smještena na Balkanu, ali je isto tako bila sastavni dio Monarhije, a onda i dio slobodnog tržišta u kupnji i prodaji. Prvih dana travnja 1914. gospodin Sydow se uputio u Beč i tada je bio kod nas pozvan na doručak. Osim društva iz njemačkog veleposlanstva pozvao sam mu bosansko poslanstvo, baruna Stürgha, baruna Buriána i mnoge druge. Na tom doručku svi su se divili mojoj voljenoj ženi, koja ih je na očaravajući način zabavljala. Nažalost, ubrzo nakon toga teško se razoboljela od bolesti koja ju je svladala u Varšavi. Bilo je to naše posljedne službeno primanje u ulici Johannesgasse. Za vrijeme tog doručka nisam bio posebno raspoložen, budući da me je odmah nakon toga čekao sastanak sa Prusom. Gosti su se već razišli, počeo je sastanak na kojem su austrijski kao i mađarski ministar dokazivali pruskom ministru da Bosna i Hercegovina nije kolonija, prisiljena za pozajmicu plaćati narudžbama. Ta uvjeravanja nisu ništa pomogla, naš gost je otišao bez promjene mišljenja i došlo je do bojazni da će se sve izjaloviti. Tada mi je ministar željeznica Forster, zainteresiran za izgradnju bosanskih željeznica i svjedok svađa obiju vlada, napisao pismo s prijedlogom da poslušam njegova čovjeka od povjerenja i šefa financijske sekcije, dr. Grienbergera. Poznavao sam tog sposobnog službenika iz vremena

kada sam prvi put bio austrijski ministar financija. Radio je u ministarstvu financija, u željezničkom uredu i vrlo revno i oštro je branio interese države: za mojega gubernatorstva bio je već šef željezničkog ureda u ministarstvu. Ali, u vrijeme ministarstva Böhm-Bawerka, mojeg nasljednika iz 1897. pa i za Kaizla 1900., došlo je do nekakvog sukoba, nakon čega je Grienberg premješten iz ministarstva financija u pokrajinsku financijsku direkciju, odnosno u izgnanstvo. Izgnanik, davni protivnik ministarstva financija, uspio je tamo ostvariti dobra poznanstva; nasljednik Böhma, ministar Korytowski složio se s mojom molbom da se pri ministarstvu željeznica otvori novo mjesto za Grienbergera. Tamo je prezidijalni šef bio gospodin Forster, kasniji ministar željeznica: obojica su već bili prijatelji ili su se tek sprijateljili. Gospodin Grienberger je postao Eger (?) ministra, napredovao je u kontaktima i na položaju, a iz zahvalnosti uputio mi je potporu na Johannes-gasse s prijedlogom da mi pomogne. Njezina forma je bila pomalo komična! Ministar Sydow je po struci (!) bio alpinist; nije doputovao k meni u Beč već samo na opći skup društva "Deutsch-osterreicher Alpenverein", s kojim sam i ja imao veze u vrijeme željezničke prezidenture, kada je to društvo gradilo most "Biliński-Brucke". Ali kako je gospodin Grienberger također bio alpinist, odavno je znao Sydowa; bili su osim toga zajedno na općem skupu, nakon što je ministar preko Trsta otputovao na otok Krf, gdje je imao ugovorenu audijenciju kod cara Wilhelma, vlasnika negdašnje vile, austrijske carice Elizabete. Grienberger mi je tada potvrdio da će telegrafski kontaktirati ministra koji je na putu te da će ga potom sustići u Trstu i tamo isposlovati utvrđivanje bosanskih obveza na berlinskoj burzi, bez ikakvih uvjeta. "Gesagt, getan", kako kažu Nijemci; složio sam se s prijedlogom i točno za tri dana imali smo "kotiranje". Nije li to zanimljivo?!

Ali vratimo se na godinu 1912. Sve ono u Ischlu je u poslu i druženju prošlo u čudnoj atmosferi. Zajedno s mojom dragom ženom priređivao sam izlete u prekrasnu okolicu ili manja putovanja u samom Ischlu. U hotelu je svakog dana bila torba s aktima: stizali su brojni telegrami, obično šifrirani, do Sarajeva i nazad. Kada bi iz Beča ili Sarajeva došao neki referent, zvali smo ga zajedno s kolegama koji su boravili u Ischlu, k meni na ručak. Jednom prilikom posjetio me je veliki šumarski poduzetnik, bavarski "tajni savjetnik" (bio je stanovnik Bavarske), gospodin Steinbeis. Ministar Kállay mu je prije nekoliko godina dao u zakup ogromne predjele mladih šuma u zapadnoj Bosni za smiješno nisku cjenu, ali tada je to bilo nužno ako se uopće mislilo započeti s eksploatacijom šuma. Steinbeis, genijalni poduzetnik u stilu američkih farmera na dalekom zapadu, započeo je sječu stabala, osnovao je dioničarsko društvo u kojem je držao većinu dionica, podigao je pilanu, izgradio dio šumske pruge do Knina na granici s Dalmacijom, kako bi se povezao sa Šibenikom na moru; tamo je sebi uredio luku za transport drva. Godine 1912. imao je Steinbeis više od sedamdeset i jednu godinu, ali je unatoč tome pješice obilazio sve šume i pilane. U Ischl je došao s ciljem da mi predloži otkup svojih poduzeća u korist bosansko - hercegovačke države. Taj mi se projekt jako svidio jer mi je unaprijed davao priliku za još racionalniju eksploataciju Steinbeisovih šuma nego što je to on činio, budući da je to sada bilo povezano s drugim velikim područjima državnih šuma. Ali, uz to sam dobio u ruke prugu, koju sam mogao dovršiti do kraja i spojiti je s budućom rudarskom prugom, koja se trebala protezati sve do ležišta željezne rude u Prijedoru. Sa zadovoljstvom sam primio prijedlog gospodina Steinbeisa i obećao mu pokrenuti daljnje pregovore u Beču, s njim i njegovim zamjenikom, odvjetnikom dr. Ludvigom Schullerem; jednim od najpoznatijih industrijskih financije-

ra koje sam upoznao u svom javnom životu (pomogao mi je isto tako i u poljskim pitanjima). Prije nego što sam se sastao s njim u Beču, ako se ne varam, imao sam u Ischlu sastanak o tom pitanju s referentom za pitanja šuma, šefom sekcije barunom Klimburgom, kojem se prijedlog jako svidio. Čitavu stvar smo potom sredili u Beču u četvero. Baš tada se sezona u Ischlu približavala kraju. Nakon careva rođendana (18.VIII.) - na koji sam uvijek kao aktivan ministar dolazio u Beč na svečano blagosluženje, a onda i na ručak kod kardinala (austrijski ministri su osim toga povremeno imali ministarski savjet) - gosti bi se razišli, a krajem kolovoza i car bi napustio Ischl. Često sam bio kod njega na audijencijama, a na jednoj od njih rekao sam mu da mi se u Pešti obratio poslanik Michal Karoly. Car mi je samo savjetovao da s njim budem oprezan; a prije nego što je taj gospodin došao, primio sam kao i obično poziv za dvorski ručak. Koliko se sjećam, ručak je bio u subotu; a poziv mi je bio uručen u utorak ili srijedu. Kad, eto, u petak prije podneva posjetio me upravitelj dvorskoga gospodarstva, dvorski savjetnik Prileszky. Gospodin Prileszky (Mađar) je bio kulinarski majstor iz strasti; njegovo najveće veselje bilo je pripremanje ručkova i večera poput dvorskih, imajući na raspolaganju dvorske dostavljače, umio je sve napraviti izvrsno, a ujedno ne skupo. Bio je isto tako uvijek na usluzi predsjedniku ministara ili zajedničkim ministrima; prije svega nama u Johannesgasse. Trebalo je samo kod njega naručiti i na kraju platiti, ostalo, tj. jelo i piće zajedno s posuđem, uslugu i glazbu (to je tada bilo u modi) sređivao je gospodin Prileszky bez najmanjih teškoća i problema za gazdaricu. Tako je do mene došao gospodin Prileszky i obavijestio me da me prema carevu naputku poziva na sutrašnji ručak zajedno s mojom ženom. Mirno sam odgovorio, da zahvaljujem što me se car ljubazno sjetio i odmah zatim sam k sebi pozvao ženu da čujem neće li biti kakvih problema s

toaletom. Žena je ušla i potvrdila da s obzirom na vrijeme ručka (1/2 do 3) ima odgovarajuću odjeću. Na tu našu hladnu konstataciju, gospodin Prileszky je uzviknuo: "Ali gospoda sigurno ne znaju kakvo afirmativno značenje ima taj poziv! Na dvorski ručak u Beč poziva se sve ugledne ("hoffahig") gospođe i gospodu; osim toga na rođendanski ručak ("Familiendiner") su se, osim carske rodbine, od gospode pozivale samo žene veleposlanika, kao predstavnika vladajuće osobe! Od kada vlada dinastija Habsburgovaca, niti jedna žena ministra nije bila pozvana na rođendanski ručak - gospođa je prva takva "ministrica", a poziv je došao na osobnu inicijativu cara". Naravno, odmah smo izmijenili ton naše zahvale, a ja sam se godinu dana kasnije (1913.) uvjerio da je spomenuta priča bila istinita. I tada je ponovno moja žena bila pozvana, a kasnije je s mužem došla grofica Berchtold (djevojački, grofica Karolyi, dama zvjezdanog ordena) i telefonirala Prileszkyju pitajući zbog čega ona nije pozvana na ručak. Prileszky je to pitanje prenio caru, koji je izravno odgovorio riječima: "Stoga jer to njoj ne pristoji". Grofica to nije mogla prihvatiti pa je tako dugo nazivala Prileszkog dok on – kako mi je pričao - ponovno nije išao zamoliti cara. Na to je car kazao: "Aber warum? Es geburht ihr ja nicht!", na što je Prileszky odgovorio da se grofica poziva na moju ženu. Car je na kraju rekao: "Das war doch was anderes. Aber wenn sie so bittet, dann meinetwegen". Zapravo su sve to bile besmislice, ali koje su za Monarhiju bile od velikog značenja jer je car kroz neuobičajenu ljubaznost prema mojoj ženi zapravo htio odati priznanje mojem radu. Taj poziv za nju, ostavio je isto tako i velik dojam u Ischlu. Kada smo silazili iz kočije, kako bismo ušli u carsku vilu, pred našom kućom se okupilo mnoštvo osoba i nekoliko fotografa; jednu od fotografija imam kod sebe za uspomenu. Svi ilustrirani bečki listovi donosili su članke o našem pozivu. Car je bio vrlo srdačan, njegova kćer-

ka, nadvojvotkinja Valerija isto, a susjedi moje žene za stolom jednako tako. Za vrijeme crne kave, car je na terasi nekoliko puta govorio s mojom ženom, posebice kada sam u njezino ime zahvaljivao za ljubazan poziv.

Nadvojvotkinja je zapovijedila da joj nakon ručka dovedu njezinu djecu kako bi ih predstavila mojoj ženi, dok je razgovarala s mojom ženom stalno na francuskom, car je uzviknuo: "Du must mit der Excellenz nicht franzosisch sprechen, sie spricht auch deutsch". Da je nadvojvodkinji bilo teško govoriti na francuskom, u to čisto sumnjam. Dva puta tijekom 1912. i 1913. godine car je vidio moju ženu na rođendanskom ručku i činio je to na našu obostranu radost. Ali, morao je i osim toga čuti nešto dobro jer je o njoj stekao najbolji dojam. Doznao sam to od svojeg nasljednika na mjestu zajedničkog ministra, gospodina Körbera, kada mi je u veljači 1913., na carev savjet došao reći da bi car želio mojoj ženi - slučaju moje smrti – priznati rentu te je stoga naredio da se u aktima pogleda komu je i kada dosad odobrena najviša renta. Kada se uvjerio da je to bilo u slučaju grofice Aehrenthal, udovice velikog ministra vanjskih poslova i najvišeg u rangu ministara; car je takav isti iznos (16.000 kruna, u ono vrijeme dosta velik iznos) priznao i mojoj ženi, opravdavajući to usmeno pred Körberom neobičnom osobitošću njezina karaktera.

Kao uvijek i posvuda, najplemenitiji od svih bio je Franjo Josip.

Nekoliko dana nakon ovog prvog ručka stigao je u Ischl grof Michal Karoly - u to vrijeme šef parlamentarne opozicije - a kasnije (za preokreta 1918.) šef komunističke vlade, detronizator kralja Karla i demoralizator mađarske vojske nad rijekom Pivom. Budući da je Karoly najavio nastroži incognito, moji su službenici morali napraviti formalni plan kampanje, kako bi od toga gosta odvratili gomilu novinskih

izvjestitelja, koji su čitav dan opkoljavali kuću u kojoj smo stanovali i hotel Elizabete, odmah nasuprot. Karoly tamo nije pošao već je stigao pješice s dvora, ogrnut plaštom i velikim mekim kaputom, tako da su novinari primjetili tek posjet generala Marterera (iz carske dvorske kancelarije).

Zapravo, ja toga generala nisam nikada ni vidio, a samo pet godina kasnije, već za cara Karla, primio sam od njega - u ime iznenada otpuštenog direktora civilne kancelarije Schiessla - pismo, u kojem se odbija moja audijencija kod cara, kao predsjednika Kola. Od straha pred Rusinima - a pred kim on nije imao straha - jadni Karlo se tek nekoliko dana kasnije jedva odlučio osporiti pravo generala Marterera.

Michal Karoly je bio fizički sasvim neprivlačna pojava. Suh, nizak, vrskav; ali milijunaš koji je uložio velike svote novca u “neovisnost” opozicijskih stranaka. Tražio je od mene da mu kod cara isposlujem, da se nakon očekivanog pada Khuena, vlast ne preda ni Tiszi ni Lukàczu. Uvjeravao sam ga da to nije moguće te da bi se u najboljem slučaju moglo eliminirati samo jednog od njih. Imao sam na umu Tiszu, kao već - na svoj način -“zasluženog” prekršitelja parlamentarnih prava.

Karoly na to nije pristao i otišao je iz Ischla bez rezultata. A dočekao je potom ne samo da je na vlast došao Lukàcz, za predsjednikovanja Tisze u parlamentu, nego i to da je kasnije Tisza postao predsjednik vlade. Dočekao je i vlastito promaknuće šest godina nakon Ischla pa i to da je - kako sam već spomenuo - detronizirao dinastiju, opozvavši na vlastitu ruku mađarsku vojsku iz Italije, nad Pivom (1918.), čime je prouzročio neposrednu demoralizaciju i bijeg čitave austro - ugarske vojske s linije fronte, koja se mogla i htjela održati do kraja.

Na kraju je predsjednika mađarske komunističke republike, gospodina Karolyja protjerao francuski zapovjednik okupacijske vojske, vjerojatno general Franchet, ukorivši ga prije toga na "audijenciji" u Beogradu; a mađarski narod danas s prezirom govori o "izdajici" koji živi u izgnanstvu.

Gdine 1912. nisam smio osobno uznemiravati cara zbog posjeta Karolyja: o toj stvari sam ga obavijestio posredništvom gospodina Schiessla, koji je uvijek boravio kod cara u Ischlu.

Nakon povratka u Beč, u listopadu me je čekao novi niz zajedničkih delegacija.

Za ministra koji nije znao mađarski jezik to je bila ne baš ugodna zabava jer u austrijskoj delegaciji, koja se je odvijala u sali Poslaničkog doma, mogao sam si lako pomoći, ali u mađarskoj - u palači ministarstva a latere pri ulici Bankgasse - mogao sam razgovarati njemački, ali Mađare sam mogao slušati samo kako govore mađarski pri čemu mi je službenik poluglasno tumačio što govore!

Ja sam također na jednoj od prvih sjednica imao zadovoljstvo da sam se – kad sam na njihov zahtjev izlagao o problemu bosanskih željeznica - služio njemačkim izrazom, zaboravljenim u Austriji "gesamtstaatlich", zbog čega me je poznati delegat Apponyi Albert nekoliko puta upozorio na mađarskom da ne postoji "Gesamtstaat" već dualizam (Staat). Međunarodne prilike su u to vrijeme već bile zamršene. Balkanski savez je trajao do Prvog balkanskog rata. Delegacije su trebale donijeti zaključak o ratnom kreditu: bila je riječ o tome da je trebalo dobiti carevu sankciju (Vorsanktion), kako bi se ona tog istog dana mogla staviti na prijedlog vladi. Ujutro sam telefonirao u carsku kancelariju radi audijencije popodne. Bilo je to neuobičajeno vrijeme, ali dogovoreno je za šest sati na večer. Kada sam stigao u Schonbrunn, ađutant

me je upozorio da je car vrlo umoran te da bi audijenciju trebalo završiti za nekoliko minuta.

Obećavši to, ušao sam u sobu, gdje me je car veselo primio, baš kao i obično. Ali, imajući na umu upozorenje, izložio sam mu stvar vrlo kratko. Na to je car pitao ne bih li mu to htio detaljnije objasniti. Čuvši to, iznio sam mu ukratko dio zakona. Car je ponovo pitao ne bih li mu htio pročitati cijeli zakon (treba znati, da obično nakon "Vorsanktion" ministar nije dolazio već je slao akt koji je car morao proučiti dan-dva).

"Naravno", odgovorio sam, "ali čuvši da je Presvijetli umoran, htio sam skratiti".

"Ali, molim Vas", odgovorio je car, "ja sam baš sretan kad mi dođe netko s kim mogu slobodno porazgovarati".

Audijencija je trajala kao i obično, oko sat vremena, a ađutant se pozdravio sa mnom skroz prestrašen. Morao sam se tako požuriti na povratku jer je u 21 sat kod mene bila službena večera, a morao sam se prije toga i presvući i još nešto napraviti, prije svega otići kući k ženi. I završila je i ta večera, ostavio sam sjajan dojam, a moja najdraža žena je kao i obično ostavila velik dojam.

Još za audijenicije, prije svečane večere, saznao sam od cara da je Nikola Crnogorski, ne čekajući na svoje saveznike, započeo rat s Turcima. Ta je vijest ostavila velik dojam na moje goste. Nekoliko dana kasnije i službeno je izbio Prvi balkanski rat.

Tada se, mislim da je to bilo u studenome 1912., k meni u ured javio češki poslanik Masaryk kojeg sam poznavao iz parlamenta ali slabo, kako bi se požalio na baruna Berchtolda zato što nije u dogovoreni posjet primio predsjednika srpske vlade, poznatog državnika Pašića, koji se prije početka balkanskog rata htio sporazumjeti o svemu s Habsburškom monarhijom. Morao sam Masaryku priznati da o tome ništa

nisam znao i obećati mu da ću na odgovarajući način utjecati na Berchtolda. Bio je to moj jedini razgovor s Masarykom u životu, u ono vrijeme tek poznatim učenjakom, ali isto tako i skroz ekscentričnim poslanikom, koji se tek tijekom Prvog svjetskog rata uzdigao malo više. Berchtold se dosta zabrinuo kada sam mu objasnio Pašićeve planove te je obećao popraviti stvar. Na žalost, tada je već bilo kasno. Pašić je namjeravao Monarhiji ponuditi povlastice za austrijski i mađarski kapital u Srbiji te obećanje da će se Srbija prema Slavenima u Monarhiji odnositi isto kao i njemačka država prema Nijemcima u Austriji, samo ako se Srbiji prizna jedna luka na Jadranu.

Nesretni Berchtold je odbio primiti Pašića u uvjerenju da Masaryk želi "zaraditi" proviziju! Kakav usud da se Berchtold tada nije sporazumio sa mnom, upraviteljem Bosne i Hercegovine, oko tako važnog pitanja, koje se najviše ticalo mene! Tko zna, bi li uopće došlo do atentata u Sarajevu i Prvog svjetskog rata da nije bilo Berchtoldove nesmotrenosti!

Ubrzo nakon toga bila je sazvana kasno jesenska delegacija u Budimpešti, kamo sam se i ja uputio s cijelim štabom službenika. Delegacija se odvijala pod pritiskom opasnosti od izbijanja europskog rata, ali za mene osobno nije imala velikog značenja. Najvažnije pitanje tada, bilo je pitanje Albanije. Još je tada delegat Kramář - vrlo jasno u ime Rusije, kao da je njezin "veleposlanik" - predložio podjelu Albanije između Grčke, Srbije i Crne Gore te da svaka od njih dobije luku na Jadranu.

Gospodin Berchtold je, onemogućen sporazumom grofa Goluchowskog s Talijanima, ustrajao na samostalnosti Albanije (znamo za njezin tužan kraj, na štetu ugleda Habsburške monarhije) i možda je baš zato odbio Pašićev prijedlog.

U to isto vrijeme u Londonu je trajala "Konferencija veleposlanika" pa je, u vezi s londonskim izvjestiteljima, austrijski ministar vanjskih poslova morao izlagati s velepo-

slanicima i poslanicima akreditiranim u Beču. U te sam konferencije u određenoj mjeri i osobno bio uvučen, s obzirom na moje poznanstvo sa srpskim poslanikom Jovanovićem. On me je posjetio nakon mog povratka iz Budimpešte kako bi mi objasnio srpsko pitanje. Taj mladi, vrlo inteligentni čovjek, bio je uvjereni zagovornik sporazumne srpske politike s Monarhijom. Pripadao je grupi koja je zbog ujedinjenja svih južno-srpskih krajeva bila spremna zamijeniti dinastiju Karađorđevića za Habsburgovce. Jovanović je znao za moje dobre odnose sa stanovništvom Bosne i Hercegovine, prema kojoj je Srbija gajila svoje pretenzije. Vrlo rado je i često sa mnom razgovarao o tim stvarima i uopće o južnoslavenskim pitanjima. Kada sam za vrijeme konferencije još jedanput bio kod Berchtolda, spomenuo sam mu svoje razgovore s Jovanovićem, na što me je on zamolio da u njegovo ime obavim "razgovor" sa srpskim poslanikom, na temelju kojeg će on riješiti pitanja o srpskim stvarima, koja su mu poslana iz Londona. Na tome je sve ostalo i stvari su tako išle sve do Londonskog sporazuma. Najprije sam, uz suglasnost Berchtolda, za srpsku vladu sastavio program našeg odnosa u Bosni i Hercegovini prema Srbiji; nažalost to se nije sredilo jer su se nametali veći problemi. Glavnu ulogu je igrala granica Srbije prema albanskoj strani. Na jugu od Sandžaka -Novog Pazara, koji je grof Aehrenthal dobrovoljno odstupio 1909. - protivno savjetima generala Conrada - uz nadoplatu Turskoj, uspjelo mi je za Srbiju dobiti priznanje nekoliko pograničnih, povijesnih mjesta, etnografski albanskih, ali po tradiciji srpskih. Na taj način su ojačali odnosi između Monarhije i Srbije, što je meni predstavljalo političku satisfakciju. Ja sam uostalom uvijek držao da bi se Monarhija, zbog svojeg susjedstva sa Srbijom, više trebala zbližiti s njom nego s Bugarskom. Više sam puta u to uspio uvjeriti Berchtolda, koji mi je pola godine kasnije, u srpnju 1913., putujući u Ischl,

obećao kod cara izmoliti suglasnost za tu moju ideju. Riječ je bila i o želji za revizijom bukureštanskog mira koji je bio na štetu Srbije, a na korist Bugarske, protiv čega sam ja bio. Na žalost, povijest je otišla drugim putem i ja sam posljednji koji bi želio tvrditi da je tako dobro vođena politika grofa Adama Tarnowskag u Sofiji od početka bila pogrešna. Koncepcija prijateljstva s Bugarskom potjecala je od Ugarske, točnije od mađarske netrpeljivosti prema Srbima; od samog početka branio ju je Tisza. Prema interpretaciji ustava svemogućih Mađara odlučijuću ulogu u vanjskoj politici imala su dva ministra predsjednika, a u stvarnosti mađarski, koji je na svakom koraku zadržavao ministra vanjskih poslova, dok mi, drugi članovi zajedničke vlade, nismo imali tako jak utjecaj zbog kojeg bi moglo doći do radikalnih političkih promjena. Zbog toga je nerazborito proširena priča da sam upravo ja (!) 1914. odlučivao o ratu, na što čak nije mogao utjecati ni svemogući Tisza. Zato ni alternativa: Srbija ili Bugarska, nije zapravo ovisila o meni. Ipak, ostaje činjenica da sam imao pravo: prevara Bugarske u najtežem trenutku za centralne sile - koje su opet prevarile Bugarsku na pitanju Dobrudže - ne ide u prilog ex post bugarskoj koncepciji. U proljeće 1913. moglo se još povezati sa Srbijom, koja bi sa zadovoljstvom u tajnosti prevarila Rusiju. Ali, to su spriječile same slučajnosti. Nakon velike pobjede Srba na rijeci Vardar, u blizini povijesno značajnog "Kosovog polja", na kojem je od Turaka, uz pomoć Albanaca, osvojeno 300 pušaka najnovijeg tipa; činilo se da će Srbi uz Albaniju zauzeti složno mjesto u povijesti. Ne želim time reći da se slažem s politikom Monarhije, koja je težila za nezavisnošću Albanije. Naprotiv, ispravnost spominjanih zaključaka Kramářa o podjeli Albanije između Crne Gore, Srbije i Grčke, potvrdio je kasnije - ne baš sasvim jasno - moj slavni imenjak Biliński, koji je sa svojom poznatom ženom Elzom zastupao Monarhiju u utvrdi Janina sve dok

je nisu osvojili Grci. Takvo pravo Srba na 1/3 albanske obale zasigurno bi ih moglo odvratiti od rata. Ali, Monarhija je, kao što sam već rekao, još u vrijeme ministra Goluchowskog (sina) imala sporazum s Italijom zbog zajedničkih interesa u Albaniji i sasvim je sigurno da se toga morala držati. Zbog toga su i Srbi, nakon spomenute bitke, umjesto zahvalnosti, prema Albancima zadržali negdašnju netrpeljivost u svojoj želji da se dočepaju njihova mora. Isto tako, do vlade u Beču došla je vijest da Srbi namjeravaju iznenada napasti susjedne Albance i pobiti ih bez objave rata. Naravno, bili smo obuzeti tim važnim problemom kada se u Beču ponovno najavio Pašić i bio tom prilikom jednom primljen. Program je bio složen tako da rano bude zajedničko zasjedanje ministarskog savjeta, zatim konferencija Pašića s Berchtoldom i odmah zatim doručak kod Berchtolda, a popodne je Pašić trebao doći k meni u posjet (na njegov vlastiti zahtjev posredovanjem Jovanovića), nakon čega je na večer do ponoći slijedio nastavak ministarskog savjeta. Ne trebam dodavati da je albansko pitanje bilo glavna tema razgovora. Stari Pašić, pun snage i rječitosti, sjedio je za stolom između mene i Tisze; zabavljali smo se prilično neslužbeno, ne namećući pitanja vezana uz konferenciju. Kada je nakon doručka Pašić otišao, najavivši se kod mene u 17 sati, a mi smo svi još ostali – došao je do mene Berchtold i rekao: “Ah, zamislite, ja sam zaboravio (!) upozoriti Pašića da ne napadne Albanace pa mu to Vi recite u moje ime.”. Pomalo sam se prestrašio tog “zaboravio sam”, ali sam ipak za vrijeme posjeta zamolio Pašića ako bi se Srbija mogla prijateljskije odnositi prema Albancima. Nadao sam se da me je razumio, ali nisam u to mogao biti siguran budući da šefu strane vlade nisamo mogao dati ništa drugo osim savjeta. Na večer sam svoje sumnje iznio Berchtoldu, koji mi je tada potvrdio da će otići u operu, gdje se je u dvorskoj loži nalazio Pašić. Ali, u to doba Pašić je već otišao - pred kraj

predstave - u hotel, a kada je Berchtold tamo stigao, Pašić je već bio u krevetu. Vrativši se na savjet ministara, Berchtold je obećao da će odmah u noći napisati pismo Pašiću, koje će mu biti uručeno rano ujutro prije odlaska. Tako se i dogodilo i vlada je mogla mirno čekati povratak Pašića sve do trenutka kada je Pašić u Srpskoj skupštini najavio srpsku namjeru da ratuje protiv Albanije.

Nije preostalo ništa drugo nego srpskoj vladi dostaviti ultimatum s prijetnjom ulaska u Srbiju, ako u roku od 48 sati ne bude povučena odluka o ratu protiv Albanije. Ultimatum je bio od koristi, ali onda je k meni došao Jovanović s velikim primjedbama jer ga nisam obavijestio o tako ozbiljnim namjerama vlade. Dao sam mu za pravo u formalnom smislu, ali sam o samoj stvari potvrdio da je o svemu znao od Pašića; i o mojem razgovoru, kao i o pismu Berchtolda. Za razgovor je znao: Pašić me je razumio, samo što se nije nadao tako energičnom koraku kao što je ultimatum (tada ga na to nisam ni mogao upozoriti, ne znajući ni sam što će vlada u budućnosti odlučiti); isto tako Jovanović je znao i o pismu Berchtolda, ali ništa o njegovu sadržaju. Dogovorili smo se tada da će se on pismeno obratiti Pašiću kako bi se razjasnile stvari s Berchtoldom, a ja da ću od Berchtolda uzeti prijepis njegova pisma. Jedno i drugo, na žalost, završilo je fatalno. Berchtold nije diktirao pismo, već ga je napisao rukom, osobno, bez kopije; ipak, dao mi je njegov djelomičan sadržaj, tako da je u usporedbi s time moja deklaracija Pašiću zvučala kao direktna prijetnja. Jovanović mi je ipak iznio sljedeće pojedinosti: Otpratio je Pašića u Peštu; na rastanku se je Pašić prisjetio da mu je tu pred odlazak uručeno Berchtoldovo pismo, već ga je bio otvorio i htio zajedno pročitati, ali nerazumljivo njemačko pismo (Berchtold je doista imao takav rukopis), pisano tiskanim slovima, ali ne latinicom nego Srbinu nepoznatim germanskim pismom (Currentschrift) nije se u žurbi

dalo pročitati na stanici. Nakon povratka u Beograd, Pašić je naredio da se pismo pročita i učinilo mu se tako bezazleno da je moja deklaracija morala ustuknuti pred pismom ministra vanjskih poslova. Ja sam sa svoje strane morao potvrditi stajalište, koje je proizlazilo iz sadržaja pisma. Ali, od te – recimo - Berchtoldove nebrige potekla je sva nesreća: od tog trenutka Srbija se zauvijek okrenula od Monarhije.

Te iste godine doživjeli smo još jedan, još ozbiljniji ultimatum upućen Crnoj Gori zbog toga što je kralj Nikola zauzeo mjesto Skadar (nad jezerom Skadar). Ultimatum je zapravo bio uvod u rat koji je Europa izbjegla samo zahvaljujući utjecaju cara Nikole II na kralja Nikolu, da napusti Skadar. Ali, nekoliko dana prijetio je rat, čija opasnost je isto tako utjecala i na vladavinu u Bosni i Hercegovini. Zemaljski poglavar, general Potiorek, zatražio je mobilizaciju bosanskih jedinica, koje su zapravo predstavljale dio zajedničke vojske, ali su ipak bile neka vrst bosanske vojske. Ja se s tim ni u kojem slučaju nisam želio složiti jer bi to zapravo dovelo do izbijanja rata s najbližim susjedom Hercegovine, a možda i nečeg goreg, do fraternizacije dviju susjednih vojski. Kako bih ublažio svoj otpor protiv zaključaka zemaljskog poglavara, za kojim se povodio i Berchtold, složio sam se s uvođenjem izvanrednog stanja, predviđenog ustavom "u slučaju ratne opasnosti". Uz odobrenje cara izdao sam naredbu koja je stupila na snagu 3. svibnja 1913. godine. Sjećam se tog datuma jer je baš tog dana prjestolonasljednik Franjo Ferdinand u ime cara otvorio izložbu "Adria" u Prateru i tom prilikom sam mu ispričao o uvođenju izvanrednog stanja na taj dan. Prjestolonasljednik nije još tada vjerovao u mogućnost rata niti si ga je želio; pod utjecajem žene, koja se bojala za njegovo zdravlje i život na položaju vrhovnog vođe. Dana 3. svibnja 1913. vidio sam prjestolonasljednika posljednji put. S kneginjom Hohenberg, prjestolonasljednikovom suprugom,

razgovarao sam samo jedanput u životu, ali kasnije. Pozvan k njoj, bio sam uveden u salon onog krila belvederske palače u kojem je ona živjela, negdašnjoj ljetnoj rezidenciji Sabaduckog kneza Eugena (koju je gradio Fischer von Erlach). Za tren je u salon ušla lijepa i otmjena dama, ali koja se ipak držala nekako kruto, kao lutka. Nismo previše dugo sjedili: molila me je za potporu nekog samostana u Bosni. Molba je upućena njoj, ali prjestolonasljednik je, nažalost, bio više nego štedljiv, što im je jako štetilo u javnosti. Naravno da sam se obvezao na subvenciju, koju sam namirio iz državnih sredstava.

Politička zategnutost zbog ultimatuma trajala je oko tjedan dana. Na kraju se Nikola ipak povukao iz Skadra, opasnost od rata je otklonjena, poslanik Jovanović ponovno me je posjetio, konferencija veleposlanika ponovno je zasjedala u korist Balkana i svih drugih zemalja, izuzevši Monarhiju, koju je podržavala jedino Njemačka. Bosna je u vrijeme krize prošla najgore jer je došla pod izvanredno stanje, iako je otklanjanje ratne opasnosti, pravno otklonilo i izvanredno stanje. Odlučio sam stoga 10. svibnja 1913. ukinuti izvanredno stanje te sam u to uvjerio i Berchtolda. No, treći zajednički ministar, ministar rata, je posebnim aktom donio suprotnu odluku. Na to ga je nagovorio zemaljski poglavar Potiorek, koji je – kako njemu, tako i meni i šefu vojne kancelarije cara, generalu Bolfasu - poslao svojeg ađutanta sa zadatkom produženja izvanrednog stanja. Gospodin Potiorek, koji je prema Srbima gajio političku i osobnu netrpeljivost, iskoristio je izvanredno stanje i odmah raspustio tisuće političkih, školskih i crkvenih srpskih organizacija te im pritom konfiscirao imovinu. Naravno da mi je bilo teško povući se pred saborom, koji je nakon ukidanja izvanrednog stanja trebao biti ponovno sazvan kako bi se očitovao o svojem postupanju. U dogovoru s Berchtoldom, odlučio sam se osobno obratiti

caru s pismenim zaključkom o ukidanju izvanrednog stanja. Prije toga zamolio sam ministra rata, generala Krobatina i uvjerio ga da - s obzirom na nepostojanje ustavne osnove - treba povući svoju odluku, koja se nalazila kod mene.

Dogodilo se to odmah u mojem uredu, a izmijenjeni akt, koji je Krobatin ponovno potpisao, zadržao sam kod sebe. I tek tada sam pošao k caru na audijenciju. Car je bio odlučno uvjeren u zamisli Potioreka, kojeg je jako volio, tražeći od njega na neki način da mi bude poslušan, o čemu me je često ispitivao. Ja sam jednako odlučno inzistirao na ukidanju izvanrednog stanja. Imajući na umu otpor ministra rata pokazao sam mu ovaj akt, koji je potvrđivao da otpora više nema. Gotovo sat vremena sam morao uvjeravati cara da za svoje dobro i dobro Monarhije mora prihvatiti moj savjet. Nakon najvećeg otpora Franjo Josip je, iako teška srca, potpisao moj zaključak. Bila je to jedna od mojih najtežih audijencija.

Kakvi su, pak, bili rezultati moje pobjede?

Tada je Potiorek, bijesan na mene, započeo pregovore sa Srbima o pristupanju većini u saboru. U prvi mah to je uspjelo još prije ljeta. Jeftanović, kao sveta glava crkve i Šola, kao predsjednik "sabora" ; predstavili su zemaljskom poglavaru napismeno svoje uvjete, slične onima hrvatsko - muslimanskim od prošle godine te svoju deklaraciju o pristupanju čitave stranke većini. Ali, nekoliko dana kasnije javio se Jeftanović osobno Potioreku sa žaljenjem što mora zajedno sa svojom grupom odstupiti od deklaracije "budući da se u Beogradu s time ne žele složiti." Taj cinični razlog u tom je času bio neka vrst zločina protiv države!, ali takvi su u ono vrijeme bili odnosi u Bosni. Na to sam se pozivao 1914., na onom poznatom, lipanjskom savjetu ministara, na kojem sam tobože ja morao "donijeti odluku o ratu!".

Pozivao sam se na sve izjave Jeftanovića kao na dokaz

nužnosti povijesnog razrješenja južnoslavenskog pitanja, ili sporazumom ili ratom!

Moram odmah reći da nisu svi Srbi bili odmah za Jeftanovića, koji je uvijek slovio kao "izdajica", na kojeg se već ministar Kállay žalio barunu Kuh-Chrobaku, uz izjavu kako bi mu sa zadovoljstvom platio veliku svotu novca kada bi Jeftanovića objesio na vješala!

Nakon odstupanja Jeftanovićeve struje, general Potiorek je započeo pregovore s desnim krilom Srba, pod vodstvom poznatog odvjetnika i krivičnog branitelja u Banjaluci, dr. Dimovića (1919. ministar pravosuđa u Jugoslaviji). Bio je to čovjek s takvom javnom smjelošću, da je iznio parolu o "ujedinjenju Bosne i Hercegovine s dinastijom na osnovu pragmatičke sankcije", koja je od 1713. povezivala "matične zemlje" (njemačke) i "zemlje krune sv. Stjepana" s dinastijom (1921. ukinuta odlukom sabora u Mađarskoj). Radikalni Srbi, kompromitirani pozivanjem Jeftanovića na Beograd, predali su svoje mandate u Saboru (i Šola), a na dopunskim izborima pobijedili su svi kandidati novog stranačkog šefa, kojeg je tadašnja vlada jako podržavala. U jesen 1913. došao je do mene Potiorek s Dimovićem, kako bismo napravili program poslova i pakt između nove stranke te Hrvata i Muslimana. Savjetovali smo se čitave dane: naredio sam da taj put protokol vodi Čerović, apsolutno pouzdan svjedok. Glavne točke programa bile su: zakon o službenom srpsko - hrvatskom jeziku, prijelaz dijela tereta otkupa kmetova s njih na bosansko - hercegovačku državu i konačno čitav niz zakonskih projekata, koje je već pokrajinska vlada priredila (ceste, škole, isušivanje, odvodnja, bolnice itd.) za iznos od oko 30 milijuna kruna. Dodajem da sam upravo taj iznos pribavio pola godine kasnije u Berlinu uz drugih 30 milijuna kruna za željeznicu. Ugovor smo uredili pismenim putem, dva druga kluba su ga prihvatila s određenim koncesijama za sebe i Bo-

sna i Hercegovina je ušla u krug velike narodne, društvene, kulturne i gospodarske politike, čije je uspješno ostvarenje moralo dovesti do visokog i svestranog procvata tih krajeva.

Ja sam osobno vjerovao u uspjeh tih reformi, a kako bih ih u cijelosti osigurao, sastavili smo tzv. "junctum" odnosno istovremenost carske sankcije za cijeli program, zajedno s normalnim proračunom. Najprije se trebalo pozabaviti zakonom o jeziku za koji, zbog okolnosti, nije zapravo ništa bilo pripremljeno jer se do tada samo po sebi smatralo da je unutarnji jezik njemački, a srpsko - hrvatski samo za korespondenciju između stranaka. Stoga sam pokrajinskoj vladi dao upute kako će zakon biti konstruiran: u unutarnjem uredovanju narodni jezik, osim na željeznici gdje je zbogzbog strateških razloga morao biti njemački (tako je bilo i u Galiciji, što je uistinu bilo previše, kao što ćemo vidjeti kasnije), a u korespondenciji među stranama osim srpsko - hrvatskog jezika, njemački (za Austriju) i mađarski (za Ugarsku). Dosta je koštalo uvjeravanje sarajevskih političara o potrebi ustupka u slučaju željeznice: stoga smo napravili brojne iznimke oko tog ustupka, u korist narodnog jezika. U nastavku sam vodio pregovore s obje vlade i moram priznati da mi je taj put daleko više problema stvarao Stürgkh nego Tisza (tada imenovan za predsjednika ugarske vlade). Razlog tome bila su njihova ustavo-narodna stajališta: mađarskom predsjedniku bila je važna samo zastupljenost mađarskog jezika, ali je inače podržavao zakon, a onda kasnije i njegovu sankciju, koju nisam mogao isposlovati zbog "junctima". Završilo je tako da je pred Božić 1913. zakon o jeziku bio prihvaćen u Bosanskom saboru. Bio je to jedan od najljepših trenutaka u ustavnom životu tog naroda.

Dopuna zakona o kmetovima bila je brzo gotova, ali je trebala biti na samom kraju dnevnoga reda. Investicijski zakoni bili su gotovi još u vrijeme baruna Buriána, ali su

zato dogovori s vladama išli sporim tijekom: grof Stürgkh se istina slagao s ovim, ali su se Tisza i Teleszky borili za svaki paragraf. Očito im nije bilo simpatično to što bi se Bosna i Hercegovina dosta brzo razvila. Zbog sanitarnog programa morala je čak u Peštu doputovati osobna bosanska deputacija, nakon čega je dobiven pristanak Mađara. Svi problemi su se, naravno, stvarali zbog financija, u tobožnjem strahu da će u nuždi nedostatak novca pokrivati obje vlade. A ipak, ako izuzmemo velike vojne izdatke, a i kulturne za vrijeme okupacije, Bosna i Hercegovina je uvijek sve pokrivala iz svojih vlastitih fondova, čak i troškove za svoje vojne kontingente, na carinskim prihodima bila je uvijek oštećivana od Monarhije, koja joj je premalo platila "carinski aversum" za slobodan dovoz i prijevoz robe u Monarhiju. Visoka prehrambena davanja uveo sam ja, na osnovi carskog ovlaštenja, a narod ih je sa zadovoljstvom podnosio! Isto tako, posljednji investicijski zakoni prihvaćeni su u siječnju i veljači 1914. godine. Za ispunjavanje programa nedostajao je samo zakon o kmetovima, ali i budžetu. Usvojeni zakoni odgovarali su željama svih stranaka; na narodnom i ekonomskom području, zakon o kmetovima, koji su većinom pripadali srpskom narodu, ticao se prije svega Srba. Ali, baš su Srbi bili najveći protivnici utvrđivanja proračuna: zbog nekih potpuno djetinjastih razloga, svim poslanicima se zapravo činilo da uređenje proračuna tobože predstavlja zadovoljstvo za vladu! Točnije, bilo im je teško usvojiti depozicijski fond od negdašnjih 100.000 a kasnije 200.000 kruna, premda je taj novac najvećim dijelom išao za vjerske, kulturne i humanitarne ciljeve u zemlji. Na neki način, uglavnom za katoličke ciljeve jer su Srbi i Muslimani imali dosta vlastitih fondova za crkvene i školske potrebe. S obzirom na to, tražio sam od stranaka da najprije prihvate proračun, nakon čega će biti predložen zakon o kmetovima. Na tom je pitanju stvar zapela nekoliko

tjedana, a istovremeno je u tajnosti pred cijelim svijetom na pomolu bio atentat, dana 28. lipnja 1914. godine. Kratko nakon tog događaja, u prvim danima srpnja, došli su k meni u Beč predstavnici Hrvata: dr. Sunarić (nasljednik Mandića); Srba: Dimović i Muslimana: Bašagić s pitanjem što da rade. Radi opreznosti, na sastanak sam kao svjedoka pozvao šefa sekcije Čerovića. Odgovorio sam da toplo preporučujem što skorije prihvaćanje obaju zakona: zakon o proračunu i zakon o kmetovima: računao sam pritom vrlo odlučno na vjernu ustrajnost vladajuće srpske stranke i na energično, kategoričko vodstvo stranke, odnosno njezina slavnog šefa. Prije svega, želio sam dobiti carsku sankciju za cijeli kompleks kompromisnih zakona. Moja nada je oslabila prilikom drugog posjeta tih ljudi, kada nije bilo predsjednika Srba i kada je Sunarić vrlo agresivno izjavio da Hrvati sada nemaju druge misli i želje nego poubijati sve Srbe koje sretnu na ulici (ubojice prjestolonasljednika su bili Srbi). Ja sam na to ponavljao svoj savjet, ali bez velike nade; kao tada tako i od sredine srpnja, sva jamstva za procvat, začas proračunana, nestala su u vihoru rata. A nove jugoslavenske vlade nisu ni pomišljale na obnavljanje tog cijelog programa, odvraćajući tako Bošnjake jednako kao i ugarske Hrvate od nove, zajedničke države. U tom trenutku bilo je jako dobro da sam imao Čerovića za svjedoka jer već nakon završetka rata, kada je Beograd postao glavni grad svih južnih Slavena, okupilo se tamo negdje početkom 1919. mnoštvo poslanika iz svih dijelova Jugoslavije i započeli su raspravljati o predratnim vremenima. Tada je Sunarić izrazio žaljenje što ja ovoj deputaciji u srpnju 1914. nisam mogao odgovoriti ništa, osim upozoriti na vjerojatnost izbijanja rata. Na sreću, Čerović, koji je bio prisutan na poslaničkom skupu, podsjetio je Sunarića da sam ja bio za parlamentarni rad, a on za ubijanje Srba. Ali, još prije toga bio je taj isti Sunarić kod mene doma, polovicom rujna

1918.; zajedno s tim istim kolegama iz 1914. i molio me da se kod ministra vanjskih poslova, Buriána, zauzmem kako bi Monarhija pristala na ujedinjenje svih južnih Slavena koji se nalaze u sklopu Austrije, Ugarske i Bosne u jednu državu!

Bio je to uistinu posljednji i jedini spas za Monarhiju, na koji su ta gospoda pozivala, tvrdeći da su pokušali preko utjecaja nabiskupa Stadlera na caricu Zytu, provesti moje imenovanje za zajedničkog ministra. I još do danas, kako tvrdi Čerović, Bošnjaci vjeruju da sam ih samo ja mogao spasiti. Od njega imam sljedeće pojedinosti: Burián je samo htio pripojiti Bosnu s južno-ugarskim Slavenima, u skladu s nalogom grofa Tisze, koji je na svojem zadnjem putovanju po tim zemljama još tvrdoglavije i besmislenije i unatoč silovitoj opoziciji tamošnjih političara, tu misao ustalio i sudbina Monarhije se ispunila! A sve to događalo se za vrijeme posljednjeg u nizu ministara zajedničkih financija, Spitzmüllera, koji je - predstavivši osobno u Sarajevu svoje uvjerenje da će nakon rata narodna pitanja izići iz prvog plana (!!) - dopustio Tiszi to nesretno putovanje. Kada je barun Burián, preselivši se s Johanngasse na Ballplaz, započeo od tamo upravljati i ministarstvom zajedničkih financija, bečki su listovi pokrenuli ideju da bi se umjesto dosadašnjeg Mađara - prebačenog na mjesto ministra vanjskih poslova - za ministra financija imenovao Austrijanac. I zato su bosanski političari, sjećajući se mojeg rada u njihovoj zemlji, stvorili plan proguravanja moje kandidature na Johanngasse pod uvjetom povezivanja svih južnih Slavena Monarhije pod habsburškim žezlom. Vjerujući da ću ja to uspjeti provesti (osobno ni danas ne vjerujem u to jer sam itekako dobro poznavao pohlepu Mađara!), započeli su agitaciju u zemlji, kao i u Beču, gdje su imali dosta dobre odnose s vrhom, sve do dvora. Ali, čemu bi bili Mađari? Grof Tisza je od cara tražio pozivanje Spitzmüllera (koji je već 1916. u vrijeme ministra

Körbera slovio, možda neopravdano, za osobitog prijatelja Mađara) i Spitzmüller je bio imenovan. To je sve išlo putem koji su uredili Mađari. Naravno, da on nije dopustio provođenje široke ideje delegata iz Bosne i Hercegovine. Ali, vratimo se na kraj 1912. godine.

Delegacije u Budimpešti završile su pred sam Božić. U Beču sam još imao vremena prirediti diplomatski ručak 18. prosinca, koji je zbog nekakve dvorske žalosti morao biti održan kod mene doma, u ulici Tupengasse.

Kuhao je dvorski kuhar prema preporuci savjetnika Prileszkog. Bilo nas je taman za malu blagovaonicu, samo dvanaest osoba: osim nas gospođa i gospodin Berchtold, veleposlanik Tschirschky, gospođa i gospodin Zaleskich, grof Stürgkh, gospođa i gospodin Bienerth, ministar Dlugosz i netko dvanaesti, na čije mjesto nažalost nisam pozvao namjesnika Bobrzynskog, saznavši tek toga dana o njegovu dolasku iz Lavova. Govorim o tom ručku zato jer se baš tada, djelomično rješavala sudbina balkanskog rata. Nakon ručka u salonu su zajedno zasjeli Berchtold i Tschirschky kako bi porazgovarali o situaciji. Kao domaćin nisam stalno mogao biti uz njih njih, ali bilo je to dovoljno da čujem kako je veleposlanik jako odvraćao ministra od prevelikog isticanja Srbije, na štetu ostalih balkanskih zemalja. Napominjem da sam pola godine kasnije i ja - premda zbog sasvim drugih razloga - Berchtoldu davao sličan savjet. Moja suradnja s poslanikom Jovanovićem bila je dijelom rezultat spomenutog razgovora i politike, koja je u Beču Srbima trebala povećati pomoć Austrije, a u Londonu pomoć Austriji protiv Rusije i Srbije. Susretljiv, mek i kolebljiv Berchtold nije baš volio tvrdog Tschirschkyog. Berchtold je bio tipičan očev sin, kojeg sam poznavao iz parlamenta po njegovoj šaljivosti, razumu, ljubaznosti, ali i gurmanstvu. Upravo sam od njega čuo o zabavnom događaju koji se dogodio zbog njegova običaja da

uvijek zadrži "menu" ručkova na koje je bio pozivan, zapisujući za svojeg kuhara na njima potrebne podatke o svakom jelu. Tako su kod prjestolonasljednika Wilhelma (koji je ljeti 1893. ili 1894. poginuo u Badenu u vrijeme konjske trke), u palači "Njemačkog reda", čiji je on bio Veliki Meštar, priređivani sjajni ručkovi, na koje sam i ja vrlo često bio pozivan. Jedanput je prjestolonasljednik dok je ispijao crnu kavu, kod svojeg ljubimca Berchtolda u džepu opazio "menu" i zamolio ga da mu pokaže svoje zabilješke. Htio ne htio, gost je morao iz džepa izvaditi karticu, a domaćin je započeo čitati zabilješke. Kada je kod jednog jela naišao samo na slovo "m.", pitao ga je što to znači: nakon duljeg opiranja morao je Berchtold priznati da to znači "miserable", odnosno bijedno, što je naravno izazvalo buru veselja. Takvog je to oca bio sin Leopold Berchtold, ministar "rata" pod prisilom, a ne zbog sklonosti koje su bile sasvim drugačije i uopće ne tako krvoločan, kakvim ga u svojem djelu predstavlja Kanner. Dokaz tome je da su ga čak još u vrijeme rata interesirale trke, kravate, a - kao što su zli jezici tvrdili - i žene, skoro više nego tijek rata. Ali, zato je Tschirschky, podrijetlom od saskih Wenda, očito bio miješane krvi, vrlo hladan, tvrd i konzekventan. Često sam se divio njegovu razumu i rado sam bio gost u njegovu domu.

Delegacije godine 1914.- posljednje u nizu za sva vremena, događale su se tijekom ožujka i travnja u Pešti. Krenuo sam na njih teška srca jer se nekoliko dana prije toga teško razboljela moja draga žena. I mene samog zdravlje nije služilo u Pešti. Ali su zato službeni poslovi tamo išli bolje nego ikad, da bi potom kasnije razočaranje bilo veće. U mađarskoj delegaciji nisam imao problema, pogotovo jer sam na prethodnoj delegaciji obećao da ću objasniti utjecaj bosanskih željezničkih tarifa na interese Mađara. Naravno, morao bih to isto priznati i Austriji! U austrijskoj delegaciji sam imao

velik programski govor. Tu je još prije riječi pohvale za mene izgovorio moj politički neprijatelj, kršćansko-socijalni poslanik, Slovenac dr. Krek. Odmah nakon njega potvrdio je to socijalistički delegat, slavni dr. Ellenbogen: "Biliński ist nicht ein Minister, er ist schlechtweg der Minister". Bio je to tada moj labuđi pijev u delegacijama!

Čudnim slučajem uostalom, s tom peštanskom delegacijom veže mi se i budući rat! Još u siječnju 1914. podnosio mi je general Potiorek izvješća o razgovoru s prjestolonasljednikom, koji je namjeravao putovati u Bosnu "u čisto vojnom karakteru". Iz tog razgovora je proizašlo da je prjestolonasljednik izrazio želju da se tim pitanjem pozabavi šef kraja, kao načelni zapovjednik, ne uvlačeći u akciju uopće ministarstvo zajedničkih financija. Protiv tog plana nisam imao ništa za predbaciti jer shodno organizaciji zemlje ja se nisam uopće miješao u stvari vojne administracije, osim kada je u pitanju bio kontingent regruta i pokrivanje njegovih troškova. Koliko se sjećam, anonimne poruke s prijetnjom ubojstva prjestolonasljednika Franje Ferdinanda, Berchtolda, mene, dvojice premijera i niz drugih osoba, u to vrijeme do nas još nisu stizale. Kasnije su one bile jako dobro poznate vladama, vojski i dvoru i nisu ni na nikoga ostavljale dojam, baš zbog objave tih ubojstava: nagoviještene revolucije su obično najmanje opasne. Uostalom, najbolji primjer da ja te prijetnje nisam uzimao za ozbiljno jest činjenica da sam i sam odlučio sa ženom poći u Bosnu u lipnju i naložio sam zemaljskom poglavaru da izradi program putovanja. Baš u vrijeme peštanske delegacije došao je k meni u Budimpeštu nenajavljeno general Potiorek kako bi razmotrio pitanje mojeg službenog putovanja. Novinarska vijest o dolasku šefa kraja tako je začudila cara da je pred sam govor na kraljevskom dvoru tražio od mene da preko direktora kancelarije Schiessla saznam razlog tog iznenadnog posjeta. Odgovorio sam da

je to za Potioreka formalna stvar te da je riječ o pojedinostima mojeg putovanja; ali car je svojom dubokom mudrošću i političkim instinktom očito naćuo da te "formalnosti" imaju u bliskoj budućnosti veze s katastrofama svjetskih razmjera! Zemaljski poglavar je zapravo doputovao kako bi me obavijestio o teškoćama vezanim za moje lipanjsko putovanje. Jer baš u to vrijeme odlučio je Bosnu posjetiti i nasljednik prijestolja, kojem je nečelnik kraja morao praviti društvo, ne samo u toj funkciji, već prije svega kao glavno zapovjedajući general jer su tamo trebale biti upriličeni različiti manevri, točnije vježbe pucanja iz oružja novog tipa. Kako nisam pri svemu tome mogao biti neprisutan, general mi je predložio da ili odgodim svoje lipanjsko putovanje ili se zadovoljim društvom zamjenika zemaljskog poglavara. Druga alternativa nije mi odgovarala jer bi ponajprije na službenom putovanju ministra trebao pratiti zemaljski poglavar, a drugo njegov zamjenik još tada nije bio Handić nego njegov nesposobni prethodnik. Nakon duljeg svajetovanja odlučio sam da će lipanjsko putovanje biti odgođeno za 1. rujna 1914. i odmah sam pozvao šefa novinske službe kako bih objavio vijest u tom duhu. Popodne su vijest o odgodi putovanja donijele peštanske, bečke i sarajevske novine. Namjeravo sam tada ranije otputovati u Ischl, kako bih 1. rujna krenuo u Bosnu. Ali tada je sve ispalo drukčije. Je li u odgodi putovanja bio prst Božji, koji je zaštitio mene i moju ženu od sudbine koja je zatekla prjestolonasljednika? Je li mi u rujnu prijetila ta ista opasnost? Bog to jedini zna, čijom se presudom približavala erupcija strašnog svjetskog rata, kakav nitko od nas nije mogao predvidjeti.

Ja sam se tada - nakon završetka delegiranja - vratio Beč s namjerom da pripremim program putovanja u Bosnu. Budući da od 1912. nisam uopće bio u Lavovu, ishodio sam

od cara, još prije polaska u Ischl, jedan tjedan odmora i otputovao sa ženom negdje pred drugu polovicu lipnja u Lavov, k rodbini.

Atentat u Sarajevu

U kolikoj mjeri prjestolonasljednik nije želio da se zajedničko ministarstvo financija miješa u njegovo bosansko putovanje, uvjerio sam se najbolje nekoliko dana pred katastrofu. Nekoliko dana nakon mojeg povratka u Beč, dakle 23. ili 24. lipnja javio mi se moj prezidijalni šef Kuh-Chrobak sa zanimljivim dokumentom. K njemu je došao neki njegov službenik s carskog Burga, kako bi se s njim posavjetovao u vezi s pozivima na carski ručak, koji je u povodu boravka Franje Ferdinanda u Bosni trebao biti priređen 27. lipnja navečer u Ilidži. Kada mu je Kuh skrenuo pozornost da se jednu osobu ozbiljno može smatrati za državnog neprijatelja, dvorski je službenik obećao da će to telegrafom javiti u Sarajevo. Tijekom razgovora gost mu je pokazao tiskani program cijelog prjestolonasljednikovog putovanja. Na četvrtoj stranici tog programa nalazio se tzv. "Verteiler", odnosno popis vlasti kojima je program trebalo službeno uručiti te da im se onda iz centrale narede potrebne mjere. Bila su tamo popisana sva austrijska ministarstva, kao i ugarska, zatim sva dvorska tijela zajedno s namjesništvom u Trstu te sva zajednička ministarstva s iznimkom zajedničkog ministarstva financija! Kada je gospodin Kuh pitao sugovornika zbog čega je sa spiska izostavljeno baš naše ministarstvo, on je odgovorio da je to bio nalog prjestolonasljednika, koji nije želio da smetamo zemaljskom poglavaru u njegovim

nastojanjima da primi dostojnoga gosta. Na odlasku, ovaj je službenik mojem prijatelju ostavio dva primjera programa, koji su ostali kod nas u spisima. O tome sam detaljno izvijestio cara, dana 30. lipnja, pokazavši mu primjerak programa. A kada mi se negdje godinu do dvije kasnije, već kao predsjedniku Kola, obratio izvjestan barun Conti (Talijan, oženjen groficom Ledowskom, koji je bio u rodbinskim odnosima s obitelji Braganza, iz koje je potjecala nadvojvotkinja Marija Terezija, carska snaha), kako bi od mene dobio autentične podatke o mojem odnosu prema atentatu u Sarajevu i to za nadvojvotkinju, koja je kao maćeha Franje Ferdinanda jedina podržavala njegov brak s groficom Chotek; dokazao sam mu, uručujući službene dokumente: 1. da mi program uopće nije bio poslan, 2. da je tvrdnja Potioreka kako sam mu, u svrhu ugošćivanja prjestolonasljednika, uskratio tražena sredstva za tajne policijske agente, bezočna laž. Barun Conti (već tada pokojni) je lojalno stvar predstavio nadvojvotkinji Mariji Tereziji, koja me je pozvala k sebi i nakon duljeg razgovora, držeći moju ruku na svojem srcu, izrazila bolnu radost zbog mojeg ponašanja u čitavoj toj nesreći. Iskoristio sam najzad čitavu tu akciju, kako bih preko direktora kabineta Schiessela uvjerio cara da Potiorekova izjava, kako sam mu uskratio sredstva za policiju, nema veze s istinom. Na to mi je Schiessel odgovorio, po nalogu cara, da monarh takvu verziju nije nikada čuo, ali da ionako u nju ne bi vjerovao pa čak i da mu je došla do uha.

Dan 28. lipnja 1914. padao je u nedjelju. Kao i obično, namjeravao sam otići u crkvu, a oko jedanaest sati u tu svrhu čekali su me konji pred kućom. Nakon doručka, uzeo sam u ruke “N. Fr. Presse” i mirno pročitao sav politički dio, da bih na kraju naišao na veliki stupac pod naslovom “Program putovanja prjestolonasljednika Franje Ferdinanda po Bosni”.

Još sam mirno čitao točke vojnog zakona, kada sam opazio da program uključuje - suprotno prvoj carevoj odluci da će putovanje imati vojni karakter - i svečani ulazak u Sarajevo. Kako se kasnije pokazalo, car je na molbu prjestolonasljednika dopustio da se bez mojeg znanja napravi ta izmjena i još k tome da kneginja Hohenberg sudjeluje u toj točki programa. Do danas točno pamtim osjećaj formalne fizičke boli koju sam tada osjetio čitajući pojedinosti o tom ulasku. Nisam ni bio svjestan uzroka te boli, morao sam sebe uvjeravati da uostalom nemam razloga prjestolonasljedniku biti zavidan ili nesrdačan zbog te svečanosti. Ali, nekoliko trenutaka kasnije zazvonio je telefon: dr. Čerović, koji je te nedjelje bio dežuran u prezidiju mojeg ministarstva, rekao mi je da je iz Sarajeva došla još nejasna vijest o atentatu na prjestolonasljednika. To znači da se, u trenutku kada sam ja s tako čudnim osjećajem proučavao program, baš to isto dogodilo i izazvalo atentat! Nije li to pravi simptom telepatije? Smjesta sam sišao dolje, sjeo u kočiju i krenuo u ured. S velikim teškoćama uspostavili smo telefonsku vezu sa Sarajevom, ulovili smo tamo pri aparatu baš šefa financija Prileszkog i nakon nečuvenih napora glasa i sluha pouzdano utvrdili da su oboje, nadvojvoda i njegova žena ubijeni! Ne sjećam se više osjećaja koji su me tada preplavili; držim da je prvi bio osjećaj ljudskog suosjećanja, a drugi strah od dojma kakav će ova vijest ostaviti na cara. O odgovornostima, posebice mojoj osobno, tada uopće nisam razmišljao. Naredio sam da me odmah telefonski spoje s carskom vilom u Ischlu, kamo je car bio otišao niti prije tjedan dana. Veza je odmah uspostavljena: javio se prvi adjutant šefa štaba grofa Becka, koji mi je potvrdio da je car već primio brzojav od grofa Rummerskirchka, velikog maršala ubijenog nadvojvode. Na moje traženje ađutant je ipak otišao do cara kako bi ga ponovno u moje ime obavijestio o novostima. Dana 29. lipnja, car je u večernjim satima došao

u Beč, a 30. lipnja me je primio u Schonbrunnu. Predstavio sam mu cijelu genezu tog puta, predložio sam reviziju tzv. “Verteiler” na programu, nisam poricao svoju odgovornost jer ministar odgovara za sve što se dogodi dok je na vlasti, ali sam upozorio i na prijestolonasljednikovu volju, koja je isključivala moju suradnju. Car, vrlo zabrinut kao čovjek i šef obitelji Habsburgovaca, ali pomiren sa sudbinom, kao dobar poznavatelj nadvojvodina karaktera, opasnog za prijestolje, primio je moja objašnjenja vrlo ljubazno i priznao, također kasnije trećoj osobi, da sam ja bio isključen iz akcije krivnjom nadvojvode. Osim toga ovo što govorim o toj mojoj audijenciji i prijestolonasljednikovom putovanju, nisam govorio nikada prije, a niti poslije toga. Glasine da sam cara prije putovanja upozoravao, nemaju veze s istinom jer se nisam imao razloga miješati u čisto vojno putovanje, a proširenje putovanja na civilno područje bilo je dopušteno bez da me se pitalo i bez mojeg znanja. Zanimljiva je, uostalom, na kraju bila primjedba cara da se mladi nsljednik prijestolja (budući car Karlo), zbog svoje blagosti i vezanosti uz njega (cara), da odgojiti za dobrog monarha. Možda je u tome imao pravo, ne mogavši znati da će rat prekinuti taj “odgoj” i baciti mladog prijestolonasljednika u vir ratnog i vojničkog života te ga preobraziti u monarha, još nesposobnijeg nego što mu je to po prirodi bilo namijenjeno.

Car se vratio u Ischl, ja sam još neko vrijeme ostao u Beču i započeo posao u uredu, posvećen pitanju odgovornosti kao i sprječavanju daljnjeg pogoršanja političkog položaja srpskog stanovništva u Bosni. U opširnim telegramima nalagao sam zemaljskom poglavaru što treba napraviti u školstvu i sudstvu, kako bi se izbjegla ponovna razočaranja, koja tako strašno djeluju na stanovništvo. Pitanje odgovornosti ubrzo je postavio gospodin Potiorek. U prvom telegramu, koji mi

je dao opširnije vijesti o nemilim događajima oko atentata, naglasio je da je jedan od ubojica, Čabrinović, bio udaljen iz zemlje i da je samo zahvaljujući mojoj intervenciji u vrijeme putovanja 1912. dobio dozvolu da se vrati. Bila je to neumijesna laž. Godine 1912. naredio sam da se oslobodi iz izgnanstva tiskarski radnik, kojeg mi je preporučila socijalistička stranka, ali njegovo je prezime bilo drugačije, a zanimanje Čabrinovića sasvim drugo što je potvrdio i organ socijalista, koji, kako je poznato, nisu bili umiješani u ubojstva. Zatražio sam da mi svoje tvrdnje potkrijepi dokazima; gospodin Potiorek je dugo odugovlačio, a na moje požurivanje je odgovorio da su dotični akti - "nestali" (!) Na kraju me uopće nije obavijestio o činjenici, da je tribunal koji je sudio ubojicama, istražio pitanje povratka Čabrinovića i potvrdio formalnom presudom u duhu protivnom tvrdnjama Potioreka! Doznao sam to tek u kasnu jesen iz akata prilikom pomilovanja. Naime, sud i Zemaljska vlada, osudivši pet krivih na smrt - šesti i pravi ubojica Princip, nije imao minimalne godine - nije predložio nikoga za pomilovanje; ja sam, pak, caru predložio da se dvojica osuđenih na smrtnu kaznu pomiluju i to sam pomilovanje ishodio na osobnoj audijenciji. U tim se aktima također nalazio i predmet izgnanstva Čabrinovića. Zemaljski poglavar, koji me je, kako smo vidjeli, lažno na dvoru optuživao za uskraćivanje sredstava za policiju, a preda mnom za protekciju ubojice Čabrinovića, iskoristio je još jedno sredstvo protiv mene: u sarajevskim i bečkim novinama pustio je vijest da je atentat bio rezultat moje slabosti prema Srbima. Posebno su crkveni krugovi konzervativnog bečkog lista "Reichspost", odavna bliski uvjerenjima ubijenog prijestolonasljednika, vodili zbog toga kampanju protiv mene, a čiji sam utjecaj na dvorske krugove mogao vidjeti već za vrijeme pogreba nesretnih žrtava. Ipak, istina je da se u administraciji Bosnom i Hercegovinom nisam mogao ni ja, a ni drugi mi-

nistar (barun Burián je postupao isto tako) snaći bez stranke Srba, koja je svakako od triju tamošnjih bila najjača, brojčano, bogatstvom, političkim osjećajem, energijom, sposobnošću, crkvenom organizacijom, školstvom itd. Tu sam politiku vodio u dogovoru s gospodinom Potiorekom, kod kojeg sam uvijek nailazio na pomoć i prijateljstvo, kojeg sam isto uvijek podržavao kod cara, a čak ni nakon atentata nisam ga predstavio kao krivog iako je zaslužio da ga se makne, premda mi je ta misao nametana u mojem ministarstvu. Čak je i Tisza krivnju pripisivao Potioreku iako, pretpostavljam - ne bez razloga - da nas je obojicu jednako smatrao krivima.

A ipak, cijelu krivnju snosio je Potiorek, što zbog propusta u pripremljenosti za primanje prijestolonasljedničkog para u Sarajevu (je li i u kojoj mjeri savjetovao ulazak, ne znam), što zbog svojeg ponašanja u trenutku atentata. Evo, dakle, detalja o tom nesretnom događaju.

Prjestolonasljednički par je bio smješeten u Ilidži, kupališnom mjestu oko dvanaest kilometara udaljenom zapadno od Sarajeva. Toga dana otišli su iz Ilidže željeznicom, ali ne sasvim do sarajevskog kolodvora već su izašli na zapadnom ulazu u grad kraj tvornice duhana: tako sam i ja mnogo puta postupio, kada sam imao posla u tvornici npr. Ali tada je očito nastao plan o svečanom ulasku automobilima, duž čitavog, 2-3 kilometra dugačkog Appel-Quaia, na lijevom brijegu* rijeke Miljacke pa sve skoro do istočnog kraja grada, tj. gradske vijećnice. Taj plan je iziskivao pripreme, odgovarajuće broju automobila i osiguranje duge linije, koja je iznosila pola milje. Ni jedno ni drugo nije učinjeno. Prijestolonasljednici i njihova svita, izašavši iz vlaka, odmah su zauzeli mjesta u automobilima i krenuli; ali tajni policijski agenti u njihovoj pratnji - nepotrebno preopterećeni s kutijama princezina nakita

*Riječ je o desnoj obali rijeke Miljacke (opaska urednika)..

- trebali su ići ispred i iza prjestolonasljednikova automobila radi nadzora, no tamo u tu svrhu uopće nije bilo priređenih automobila pa niti kočija. Morali su stoga ostati kod tvornice i tek čuvši odjek eksplodiranih bombi, pojuriti pješice na mjesto atentata, koje je tada već bilo prazno. Još je gore bilo s osiguranjem dugog puta od tvornice duhana do gradske vijećnice. Grad Sarajevo imao je samo malu gradsku policiju, državne u to vrijeme uopće nije bilo, nitko je u zemlji nije podupirao. Tek nakon atentata savjetovao sam zemaljskom poglavaru izradu odgovarajućih administrativnih i financijskih odredbi, koje sam odmah potvrdio. Mudri Poljak nakon štete! Što je s tim kasnije bilo u vrijeme rata, ne znam. Kada se približavao dolazak prjestolonasljednika i najavljen njegov ulazak u Sarajevo preciznim programom u minutu (vjerojatno zato da bi se svim nitkovima olakšala priprema zločina), gospodinu Potioreku se obratio načelnik policijske uprave, vladin povjerenik Gerde (Mađar). Rekavši mu da sveukupno raspolaže samo s 30 ili 40 policajaca, priznao je da dugi put od tvornice duhana do gradske vijećnice ne može sasvim osigurati tim osobljem te je zatražio vojnu pomoć. Zemaljski poglavar je rekao da vojske nema u gradu zbog manevara i da ne može biti na vrijeme vraćena u Sarajevo. Dopuštam da je bilo tako, ali nije moralo biti jer je bilo moguće bilo koja dva bataljuna odozgo ostaviti u gradu. Ali i za to se našao savjet. General Sujarić (Šnjarić), koji je zapovijedao žandarmerijom - u ono vrijeme elita od ljudi i organizacije - predložio je zemaljskom poglavaru obustavljanje ulazne linije s obiju strana, kordonom žandara. I taj prijedlog je bio odbijen: da li zbog pogrešnog straha da se time ne izazove prjestolonasljednikovo "nezadovoljstvo" jer je on računao na entuzijazam masa ili zbog njegove urođene samouvjerenosti i fatalističke uvjerenosti u vlastitu "nepogrešivost" (ipak je stanovništvo stalno Potioreka nazivalo "umornim carem"!: "Der mude Ka-

iser”), teško je danas prosuditi. No, sigurno je da su gosti takvom odlukom predani kao plijen ulici. Jezuit O. Puntigam, izdavač ilustrativnog mjesečnika, čije sam čestite namjere sa zadovoljstvom podupirao subvencijama, dao je ubrzo nakon atentata u svojem listu fotografiju kritičnog dijela Quai-a, zajedno s publikom kako iščekuje prjestolonasljednika. Na toj slici ne vidi se niti jedan žandar ili policajac. A, osim toga niti u najidealnijim državama ne može se biti bez policije za vrijeme velikih okupljanja ljudi na ulicama velegradova! Pa i 1910., kada je u Sarajevo došao Franjo Josip, čak najpopularniji vladar u Bosni i Hercegovini, nije se štedjelo na opreznosti koja je, kako se kasnije pokazalo, bila sasvim suvišna!U takvim je uvjetima prjestolonasljednički par automobilima krenuo od tvornice duhana u neizbježnu smrt. Odlučujuće pojedinosti opisa tog puta poznate su mi iz službenog pisma, koje je napisao pukovnik i prjestolonasljednikov maršal, grof Rummerskirch, svojem pretpostavljenom, ministru rata (vojnom ministru) Krobatinu, a koji ga je odmah nakon primitka prvih dana lipnja u svom uredu pročitao grofu Tiszi i meni. Jesmo li se kod ministra rata Tisza i ja susreli prema dogovoru ili slučajno, toga se više ne sjećam. Iz tog pisma proizlazi da je tijekom vožnje na automobil prjestolonasljednika bačena bomba, koja je ranila ađutanta. On je odmah odvezen u vojnu bolnicu i krenulo se dalje do gradske vijećnice, gdje se usred neugodnog raspoloženja, odvijalo najavljeno predstavljanje vlasti, deputacija itd. Nakon završetka tog službenog dijela posla, piše grof Rummerskirch, prjestolonasljednik se obratio grupi u kojoj su bili Potiorek i komesar Gerde s pitanjem: “No, dakle što je s tim bombama? Ako se to ponovi, može li se mirno ići dalje”. Očito da prjestolonasljednik nije htio, osobito zbog prisutnosti voljene supruge, izigravati neustrašivog junaka, nego se kao obični smrtnik prilagoditi datim okolnostima. Na spomenuto pitanje, Gerde je počeo

pokazivati određeni strah i suzdržanost. Prijestolonasljednik je očekivao odgovor od zemaljskog poglavara i glavnog zapovjednika vojske. I tada je, opisuje grof Rumerskirch, gospodin Potiorek uzviknuo: "Vaša carska Visost može se mirno voziti, ja za to preuzimam odgovornost". Prjestolonasljednik je onda odgovorio: "Dobro, ali ćemo u tom slučaju prvo posjetiti ranjenog ađutanta, a tek onda idemo kod vas na doručak.". Tim riječima, potaknutim megalomanijom "umornog cara", nesretni je prjestolonasljednik izrekao smrtnu presudu sebi i ženi.

Ostalo je poznato, ispričat ću samo da dovršim priču. Da je Potiorek barem odgovorio prjestolonasljednika od puta u bolnicu, mogao je goste brzo odvesti ili dugim otvorenim putem natrag u Ilidžu ili barem sigurno svratiti do obližnjeg konaka, odnosno sjedišta zemaljskog poglavara na doručak. Konak se nalazi na desnom brijegu rijeke Miljacke* prema jugu dijagonalno nasuprot gradske vijećnice; do tamo vodi ili odmah kod vijećnice postavljen most Sherifa Cohajina ili carski most, nekoliko desetaka koraka dalje na zapad prema gradu. Za nekoliko minuta moglo se stići do konaka i za vrijeme doručka narediti potrebne mjere opreza u gradu. Nije učinjeno ni jedno ni drugo, nego se krenulo prema vojnoj bolnici, koja je bila smještena na samom sjevero - zapadnom kraju, odnosno na suprotnoj strani grada, što znači da se išlo preko čitavoga grada. Ali, kako je taj plan proveden?

Ispred automobila u koji je au fond sjeo prjestolonasljednički par zajedno s Potiorekom na mjestu vis-a-vis, išli su u automobilu gradonačelnik i povjerenik Gerde. Oni su očito namjeravali brzo voziti prema zapadu čitavom obalom jer bolnica leži odmah sjeverno od tvornice duhana. Nemoguće

---

* U pitanju je lijeva obala rijeke Miljacke (opaska urednika).

je uopće pretpostaviti da je ta ruta bila drukčije napravljena, naime ulicom Franje Josipa, kojom se u normalno vrijeme najzgodnije moglo doći do bolnice. O tome su barem morali znati gradonačelnik i šef policije, koji vjerojatno u odgovarajućem trenutku ne bi smjeli zaboraviti o težini odgovornosti koja je na njima ležala. Tada se dogodila neobična stvar, gotovo nevjerojatna. Odmah u trenutku kada je prvo vozilo s gradonačelnikom i šefom policije prošlo desni ulaz od obale, na sjever prema ulici Franje Josipa; zemaljski poglavar, opazivši "zabunu", naredio je da se stane kako bi dozvao prvo vozilo natrag. Baš u tom trenutku do auta se, koji je stajao na uglu ulice Franje Josipa, približio mladi, osamnaestogodišnji Princip i dvama hicima iz brauninga smrtno ranio prjestolonasljednički par. Potiorek, stojeći na desnoj strani svoga auta, nije vidio atentat, već je samo čuo hitac. Na papučicu auta stao je Rummerskirch, ali nažalost s lijeve strane i nije mogao učiniti ništa, vidjevši opasnost koja se približavala. Prjestolonasljednički par je ostao nepomičan na svojim mjestima; ništa se u tim kratkim trenucima o njima nije znalo. Potiorek nije znao za njihovu smrt: Je li znao Rummerskirch, nije sigurno. Dovoljno da je zemaljski poglavar odmah nakon hitaca naredio povratak i da se ide prema konaku, gdje je doznao o smrti prjestolonasljedničkog para tek kada im je uputio poziv da izađu iz automobila i krenu na doručak.

Taj trenutak bio je neizostavno zaslužena kazna za Potioreka zbog lakomislene organizacije prjestolonasljednikova putovanja; razumljiva je isto tako - sa stajališta običnog čovjeka - njegova želja za osvetom nad cijelim srpskim narodom. Ali, oba osjećaja morala su kod normalnog čovjeka stvoriti uvjerenje da prije svega on osobno snosi odgovornost za strašnu katastrofu - o kojoj je prvih dana jadikovao upravo Thallóczy (po zanimanju povjesničar) i rekao da ona neće proći bez teških povijesnih potresa.

Za takvu objektivnost nije mogao imati snage čovjek koji je - kako se kasnije pokazalo -bio nemoralan, čovjek kod kojeg su službeni liječnici - još u trenutku predstavljanja vladinog personala, godinu dana prije mojeg preuzimanja mjesta ministra zajedničkih financija - samo iz izraza očiju prepoznali početak uznapredovale paralize. Ne znajući tada još o toj osobnoj tragediji generala - rečeno mi je to tek nakon nesretnog pada Potioreka - bilo mi ga je žao što se trudi svu odgovornost prebaciti na mene, koji sam od prvog trenutka držao da kao ministar trebam preuzeti odgovornost za sve, a to znači i za sve nesretne pogreške podređenog mi zemaljskog poglavara.

Na kraju sam odstupio s dužnosti zbog svoje odgovornosti jer drugim argumentom Tisza ne bi mogao uvjeriti cara o potrebi moje smjene.

Prije toga trebalo je dokazati da na savjesti gospodina Potioreka, u čije sposobnosti je car čvrsto vjerovao, o kojem su govorili prvi vođe - leži veći teret, nego na savjesti svih njih i da je gospodin Potiorek u tim prijelomnim trenucima bio doista nesreća za Monarhiju. Dokaz za to dao je sam general tijekom rata, u kolovozu i studenome 1914. godine. Kažem "general" jer je od trenutka atentata zapravo prestala normalna administracija sa šefom vlade na čelu. Izmjenjivali smo u vrijeme atentata pa sve do izbijanja rata čitav niz brzojava, opisali smo u aktima stvari policije te razmatrali odgađanje ustava. Ja sam, kao što je poznato, želio da sabor još u srpnju usvoji zaostale nacrte zakona, a nakon izbijanja rata jednom sam pokušao spasiti besprijekorne srpske profesore gimnazije u Tuzli, koje je zemaljski poglavar nepravedno rastjerao. No, dobio sam na pola jasan odgovor da umjesto zemaljskog poglavara, podređenog ministru, sada postoji prinadležni neograničenom vlašću zapovjednik vojske, podložan načelnikovoj komandi. Vrlo energičnim, protestnim reskriptom

prekinuo sam tu korespondenciju sa samom pokrajinskom vladom.

Gospodin Potiorek se sa svoje strane ograničio na vojne obveze, u početku nažalost samo na vješanje muškaraca, ne izuzimajući srpske svećenike, žene i djecu (u Trebinju, u Hercegovini napravljene su čitave aleje vješala!) ili zatvaranjem srpskih poslanika zbog odgovornosti za napad oružjem na putničke vlakove.

Na žalbe tih ljudi nisam, nažalost, kao "civil" ništa mogao pomoći; uspjelo mi je samo kod dobrohotnog i pravednog cara ishoditi protiv zaključaka iz Sarajeva mirovinu udovici srpskog svećenika, koji je stradao u Trebinju i koji je još pod vješalima glasno ustvrdio da se borio za ujedinjenje svih srpskih grupa.

U sličnim okolnostima kod nas u Poljskoj, gdje je – kako sam spomenuo jednom prilikom - prjestolonasljednik Josip Ferdinand naredio da se u svakom selu zapadne Galicije poljski mladići oslijepe i objese na vješala, postavljena ispred crkava; nisu pomogle ni molbe namjesnika Korytowskog kod načelnog vođe, prjestolonasljednika Friderika, niti moje kao predsjednika Kola kod ministra vanjskih poslova Buriána, kojem je načelni vođa napismeno donosio da se smrtne kazne donose samo na osnovi sudske presude. Nažalost, donošene su po nalogu vojnog vođe, prjestolonasljednika Josipa Ferdinanda, koji je (kako je rečeno) justifikaciju promatrao preko dalekozora.

Kao vođa djelovao je general Potiorek dva puta. U trenutku objave rata Srbiji i naredbe o mobilizaciji na jugu kada se savjet ministara našao pred pitanjem što će biti ako narednih dana - a bilo je to vrlo izvjesno - Rusija Austriji objavi rat. Ja sam zapitao šefa štaba što će biti s mobilizacijom i u kojem smjeru (geografskom) će ona biti usmjerena. Na to je general Conrad-Hötzendorf odgovorio da u tom slučaju vlakovi

koji idu prema jugu moraju doći sve do granice na Savi, nakon čega će se u najvećoj tajnosti odmah vratiti i pridružiti mobilizaciji čitave vojske na sjeveru, radi odbijanja ruskog napada.

Ipak, uvjet da ta akcija uspije - govorio je gospodin Conrad, a bilo je to 30. srpnja 1914., jest stroga povjerljivost, također i od strane ministara. To objašnjenje nama "civilnima" se jako svidjelo. Na odluku nije trebalo dugo čekati.

Dana 31. srpnja ujutro, u uredu sam našao osobno carsko pismo: "Liber Ritter v. Biliński! Ich habe nich bestimmt gefunden, die allgemaine Mobilisierung anzuordnen. Franz Jozef". Značilo je to da Rusija ulazi u rat. Iz kasnijih izjava optuženog ministra rata Schomlinowa o pojedinostima mobilizacije doznalo se da je ona u Rusiji naređena unatoč carevom poništenju mobilizacijske naredbe. Čitajući tada pismo Franje Josipa pomislio sam odmah kako će gospodin Conrad provesti svoj plan skretanja na sjever. Čekao sam strpljivo tjedan - dva, rat je već bio sasvim u tijeku, iz Galicije su dolazile vijesti o pograničnim napadima kozaka, a o njihovu odbijanju ništa se nije čulo.

Konačno, oko 16. kolovoza kada sam bio kod cara zapitao sam što se zapravo događa s "tajnom" o kojoj se govorilo na savjetu ministara. Na to je car rekao: "A da, to je doista velika tajna, ali ja ću Vam je otkriti - već se tuku." "Gdje?", zapitao sam, "U Srbiji se tuče Potiorek, vrlo pobjedonosno." Bio sam na rubu očaja, čuvši tu "tajnu" o "pobjedi", koja je trebala biti otkrivena upravo kao poklon (načinjen od ljudske krvi!) na carev rođendan, dana 18. kolovoza, a završilo se u nekoliko dana teškim porazom i povlačenjem izvan granica Srbije. Zato se, dakle, mobilizacijski vlakovi nisu odmah vratili sa Save u Galiciju, već je dio vojske prebačen u Srbiju, zbog čega je cijela kampanja u Galiciji zakasnjela, oslabila i na kraju kolovoza i propala, a naši pogranični okruzi su

uništeni te je na kraju izgubljen Lavov, a sve zato da bi gospodin Potiorek, zatvorivši se sa svojim zamjenikom u nekoj nepristupačnoj kući u Tuzli, mogao provoditi nepotreban i neefikasan "rat" s mrskim mu Srbima!

A što misliti o tom slavnom - od prjestolonasljednika Franje Ferdinanda otkrivenom - šefu štaba, gospodinu Conradu, koji je unatoč svojem planu izloženom na savjetu ministara dopustio da zbog želje "državnika s najtežim mozgom" izgubi Galiciju? Nikada nisam vjerovao u taj pretjerano hvaljeni genij Conrada, a činjenice su me u to uvjerile. Pa, ipak, bio je to onaj isti "providni" (samo ne prema mišljenju cara) vođa koji je streljačke rovove (usprkos nauku generala Csicsericsa, vojnog atašea u japanskom ratu i praksi svojeg prethodnika Schemue, obojice povučenih zbog otpora) smatrao "neviteškim" sredstvom te je uništio prvu vojsku, reducirajući je tijekom prvih 6 tjedana sa 8-900 000 tisuća ljudi na 130 000 (autentičan izvještaj ministra rata savjetu ministara!); taj isti vođa koji je 1916. zbog dodvoravanja prjestolonasljedniku Karlu, željnog pobjeda u Tirolu, oslabio sjevernu vojsku i izazvao veliku ofenzivu Brusillova; taj isti vođa koji je konačno povučen s mjesta šefa preuzeo zapovjedništvo u južnom Tirolu, svojoj dugogodišnjoj baštini, jedini od vođa koji se sam nije uspio probiti iz tirolskih gora u dolinu Piavi, čime je prouzročio posljednji poraz Monarhije i centralnih država.

Pa, ipak, čak ni nesretno iskustvo s Potiorekom nije bilo za šefa štaba dovoljna pouka. U istočnoj i zapadnoj Galiciji, na padinama Karpata, u južnom dijelu Poljskog kraljevstva, austro-ugarska vojska se junački borila, ali neefikasno. Samo se na jugu Monarhije i dalje - unatoč iskustvu iz kolovoza- računalo "na rođenog pobjednika". Taj put, istina je, nije zaobiđen - zbog "tajne" - savjet ministara. Car je naredio grofu Berchtoldu da nas obavijesti da Potiorek po drugi put namjerava poduzeti ofenzivu protiv Srbije. Savjet ministara

jednoglasno se izjasnio protiv te namjere, ali kao što je bilo uobičajeno za nas "civiliste": načelno zapovjedništvo, tj. prjestolonasljednik Fridrik i Conrad von Hötzendorf su pridobili cara da da odobrenje. Bila je to već takva nesreća, da car nije ni sebi samom ograničio zapovjedništvo, bilo da ga je vodio iz Beča ili Ichla ili npr. Cieszyna!

Tako je Potiorek zauzeo rezidenciju u sirmijskoj utvrdi Karlstadtu i ponovno zatvoren s pomoćnikom, telefonski dirigirao. Zauzevši znatan dio srpskog područja, htio je apsolutnu pobjedu: na telefonske vijesti zapovjednika korpusa da vojska nema ni cipela ni municije, odgovorio je naredbom o daljnjem maršu i napadu. Rezultat je bio strašan: dva korpusa upala su u zamku i ostali su zapravo srezani. Primio sam o tome ranu vijest od dalmatinskog poslanika Kukovića (poznatog mi još iz vremena bosanskog putovanja iz 1891. kada je on bio tuzlanski starješina). Sav u suzama govorio mi je da je skoro cijela dalmatinska mladež u jednom danu, na panju sasječena. Usred najstrašnije bijede pod strijelama pobjedonosnih Srba, morali su ostaci bose i izgladnjele vojske bježati preko Save; naravno nedostajalo je i tih korpusa (jedinica) u borbama na području Galicije Kongresovke.

Ali, taj put su stvari u Beču uzete za ozbiljno: na konferenciji kod Berchtolda sastali su se dva ministra predsjednika: ministar rata, barun Burián kao adlatus Tiszi i ja - gdje smo izglasali da grof Berchtold ode k caru s prijedlogom o smjenjivanju Potioreka. Prijedlog je bio prihvaćen: prvio dio odgovornosti je bio izrečen. Druga odgovornost, moja, bila je samo pitanje vremena. Car je, govoreći mi o ostavci Potioreka, dodao da se taj general ponio vrlo pristojno jer je priznao svoje pogreške.

Vratimo se ipak u vrijeme sarajevskog atentata. Teško je uzeti za zlo Monarhiji što je započela sa studijama i savjetima oko satisfakcije kakvu bi trebalo tražiti od Srbije. Isto

tako, s Berlinom je sklopljen sporazum posredovanjem grofa Hoyosa, koji je bio šef kabineta Berchtolda. Konferencija ministara održana je dana 7. srpnja 1914. godine. Na njoj se raspravljalo o nužnosti ultimatuma Srbiji uz traženje vrlo velike satisfakcije. Bila je to ova konferencija na kojoj sam, na osnovi 1919. dovršene publikacije tajnih akata od strane socijalističke vlade u Beču - ja trebao odlučiti o objavi rata! Ja osobno! Takvu je-prije svega suviše laskavu rečenicu u jesen 1919. izgovorio poznati bečki tračerski list "Neues Wiener Journal", a za njim je te bajke ponovio "Kurier Warszawski". Smatram stoga za svoju dužnost da na ovom mjestu odgovorim na te nerazborite prigovore ili komplimente. Najprije moram reći da bih bio ponosan da sam osobno imao moć odlučivati o svjetskom ratu. I da sam tu moć posjedovao, toga bih se sigurno sjećao, da je od pada Napoleona i od vremena Mickiewicza jedan poljski naraštaj za drugim očekivao uskrsnuće domovine u europskom ratu, koji bi uništio Rusiju. I nadalje, pamtio bih da se baš poljsko-austrijska politika zasnivala na misli o budućem europskom ratu u kojem bi Austrija preko poljskog naroda porazila našeg vječnog neprijatelja: Rusiju. Kako bi uostalom Poljska mogla postati slobodna i neovisna, ako prije toga nije poražena Rusija! Međutim, od početka rata sve do proljeća 1917. koalicija je bila za autonomnu Poljsku u sklopu Rusije! Zar je to bila slobodna i neovisna Poljska? I je li ruska "orijentacija", koja je težila takvoj autonomiji u Kraljevstvu, bila doista bolja od gore spomenute austrijske? Ali, takve dalekosežne "wallenrodovske" ideje, potpuno nepotrebne jer je i sama Austrija htjela Poljsku, nisam imao snage podržavati i provoditi. Smio sam misliti o značenju rata za budućnost Poljske - što mi se sviđalo - i zbog toga ne bih zasluživao osudu domovine, koja bi zahvaljujući tom ratu ustala iz mrtvih. Tada, kao upravitelj Bosne i Hercegovine, imao sam obvezu iznijeti

svoje mišljenje sa stajališta službe. I onda se nisam mogao izjasniti za rat, nego ukazujući na pogubni upliv Beograda na Sarajevo, izjasnio sam se za oštri ultimatum Srbiji, kako bi se već jednom razriješila buduća sudbina južnih Slavena. To isto željeli su i ljudi u Bosni i Hercegovini u duhu, kao što sam poviše spomenuo, ne nužno prevrtljivom, nego u duhu, da tako kažem, austrijskom i austrougarskom. Ali, ovako ili onako, da li zbog dobrovoljnog popuštanja ili zbog rata, da li u duhu Habrsburgovaca ili pak Karađorđevića; morala se razriješiti jugoslavenska sudbina, posebice sudbina podijeljenog srpskog naroda. I razriješila se, kao što znamo, ratom u korist Karađorđevića. Ali ne mojom krivnjom, a ni zaslugom jer za to nisam bio ni dovoljno moćan, a ni dovoljno pozvan; ali možda zbog moje providnosti!

Toga se ne sramim niti žalim, ni kao Poljak, a niti kao poljskog roda predvodnik, hrabrog naroda južnih Slavena. Na konferenciji nije uopće bilo glasovanja, samo je svaki od nas iznio svoje mišljenje o posljedicama atentata i o mogućnosti rata. Svi su se složili s ultimatumom, s tom razlikom da je Tisza nekako unaprijed želio isključiti rat kao posljedicu ultimatuma, dok su svi drugi bili spremni u krajnjem slučaju prihvatiti razrješenje mačem. Premda je Tisza u memorandumu za cara zadržao sebi pravo votum separatum, ubrzo je odustao od te pozicije, a u vrijeme rata bio je rebus sic stantibus više poklisar rata sve do kraja, ali ipak je njegovo kasnije ubojstvo zbog "krivnje za rat" bilo teška nepravda. Odmah nakon ove konferencije, otišao sam sa ženom u Ischl, a na putu tamo otišli smo do Salzburga kako bismo, kao i obično, hodočastili do Maria Plain. Ujutro 10. srpnja bio sam tamo u gori sam jer je moja žena morala ostati u hotelu zbog smetnji sa srcem, koje je već tada imala. Sam sam nažalost i posljednji put bio podno čudesne slike Majke Božje! Ali, morao sam ponovno otići u Beč na ministarsku konferenciju, na kojoj je

trebao biti pročitan koncept ultimatuma Srbiji. Konferencija je bila priređena u takvoj tajnosti da ne samo što se nije održala u ministarstvu vanjskih poslova nego u palači Berchtoldovih "Strudelhof" (gdje je bio i onaj doručak za Deschonelove), već je osim toga svaki ministar morao doći incognito, što znači ne u svojoj kočiji već unajmljenim fijakerom ili automobilom (mene je već na stanici čekao auto). Ultimatum je bio napisan na odličnom francuskom, a napisao ga je šef sekcije, gospodin Mussulin te je bio predmet cjelodnevnih zasjedanja. Grof Tisza je tada već bio u Ischlu kod cara i nije zauzimao izrazito protivno stajalište, ali je uvijek nastojao ublažiti oštre uvjete, opravdavajući se time "da ne želi rat". Ako su već ubojice 1918. ustrijelile Tiszu kao "krivca za rat", onda su oni sami u to vjerovali, ali zasigurno ne i ti koji su ih poslali i koje su tražili sve do 1920., nakon čega su im sudili mađarski sudovi. Ponašanje Tisze dalo mi je odmah priliku da utvrdim da Monarhija može ozbiljno i daleko više nego li 7. srpnja računati s mogućnošću rata i to sigurno srpskoga, a ne svjetskoga.

Već je 7. srpnja bilo moguće zaključiti iz govora Berchtolda i objašnjenja koje je iz Berlina davao grof Hoyos, nakon poznatog doručka austrougarskog veleposlanika Szogyenya i cara Wilhelma dana 5. srpnja 1914., da su saveznici spremni na ratnu opciju. Dana 7. srpnja, Berchtold se držao već sasvim protivno prema Tiszinim zaključcima, premda sam nije posjedovao - kao što to svjesno mogu posvjedočiti - ni mrvicu karaktera i temperamenta da bi na vlastitu inicijativu i iz vlastitog uvjerenja težio ratu. Nakon mojeg povratka iz Ischla, malo je dana proteklo u miru. Iz Sarajeva sam od Potioreka primio optužbu protiv mojeg dragog tajnika, Bože Čerovića, za izdaju vojnih tajni. Morao sam jadnika na kratko poslati na selo k rodbini, nakon čega je disciplinska komisija okrivljenome dala najbolju moguću zadovoljštinu.

Ultimatum prihvaćen dana 18. srpnja s rokom od 48 sati, bio je uručen 23. srpnja u 18 sati; dvije minute prije 18 sati, dana 25. srpnja austro-ugarskom poslaniku, barunu Giesslu, uručen je srpski odgovor, a 32 minute kasnije poslanik je s osobljem otputovao u Srbiju, koja je bila spremna na mnoge žrtve radi očuvanja mira. U tom kratkom vremenu bavio sam se bosanskim pitanjima, točnije stalnim Potiorekovim zahtjevima da uvede izvanredno stanje, koje nisam želio objaviti prije isteka ultimatuma. U tom trenutku obratila mi se deputacija bosanskih Srba, pod vodstvom Dimovića kako bi izrazili svoju lojalnost. Razgovarali smo vrlo ugodno, a na moju molbu da bi svi Srbi u tom najkritičnijem trenutku iskazali vjernost monarhiji i dinastiji, Dimović je obećao da će tako i postupiti.

Ali 25. srpnja bio sam na večer na drugom katu, u svom uredu u društvu Čerovića, šefa sekcije Beigla i dvorskog savjetnika Schullera; očekivali smo vijesti iz Beča. Kako ništa nije stizalo, naredio sam da se uspostavi telefonska veza s ministarstvom vanjskih poslova. Tamo se javio nekakav nepoznati službenik, koji mi je rekao da je baš stigao brzojav od austro-ugarskog poslanika u Beogradu, baruna Giessla: "Srbija je odbila prihvatiti ultimatum, poslanik je napustio Beograd i krenuo preko mosta na Savi u Ugarsku". Do danas mi se čini da poslanik - inače ne baš poznat po diplomatskim vještinama - nije trebao napustiti Beograd, nakon što je ionako uspio dobiti znatne ustupke. Dana 26. srpnja u Ischl je došao Berchtold s nacrtom ratnog manifesta. Posjetio sam ga u hotelu Bauera, gdje se spremao na audijenciju. U mojoj prisutnosti ušao je u kočiju, ali prije nego što sam napustio hotel telefonirao je Hoyosu da je u hotelu zaboravio manifest! Bila je to tragikomična slučajnost, karakteristična za Berchtolda. Car je potpisao manifest, iako je dobro znao kakve će biti njegove posljedice jer mi je drugog dana rekao: "Sudite li da

će Rusija mirno podnijeti naš rat sa Srbijom? To nije moguće." Uvijek najmudriji među svim ministrima ustuknuo je pred povijesnom nužnošću, pod utjecajem potpore osigurane iz Berlina. Ta potpora je bila lojalno obećana, ali neuspjeh u prvoj bitki nad Marnom (u rujnu 1914.), a onda i nemogućnost planiranog zauzimanja Pariza i brzog sklapanja mira, uzrokovali su višemjesečno zakašnjenje pomoći u Galiciji, gdje se Austrija sama borila s Rusijom na život i smrt. Berchtold je otišao s manifestom, a ja sam ostao u Ischlu kako bih barem jedan ministar bio blizu cara, koji je na moju molbu pristao ostati u Ischlu, tako dobro povezanim s Bečom. No, 28. srpnja telefonirao mi je Prileszky i rekao da car s dvorom 30. srpnja odlazi za stalno u Beč. Vrlo skoro ispunilo se carsko predviđanje u svezi s Rusijom. Carski vlak je krenuo 30. srpnja ujutro, a ja sam, pak, zatvorivši kuću u Ischlu (gdje smo uvijek vodili gospodarstvo) - oputovao tog istog dana u podne. Prekosutra sam u svom uredu zatekao gore spomenuto, urudžbirano pismo. Tog istog dana održan je savjet ministara, na kojem se raspravljalo o posredničkim zaključcima engleske vlade, koje je jako podupirao njemački veleposlanik Tchirschky: zauzimanje Beograda uz pomoć austro-ugarske vojske i pregovori s Rusijom. Činilo se da je mir spašen. No, tada je, dana 1. kolovoza, njemački car, doznavši za službenu mobilizaciju u Rusiji, istoj objavio rat.

I izbio je svjetski rat, najstrašniji, kojeg je ljudskost do tada proživjela. U trenutku izbijanja rata - silom povijesnih potreba - prestao sam biti bosanski ministar te sam zapravo postao poljski ministar, dijeleći s čitavom poljskom zajednicom osjećaj nade, da će ovaj rat odlučiti o sudbini Poljske.

INDEKS IMENA

EDICIJA MEMOARI
Knjiga 1

Bosna i Hercegovina u *Uspomenama* Leona Bilińskog

Izdavač:
Institut za istoriju, Sarajevo
Alipašina 9, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
www.iis.unsa.ba

Za izdavača:
Husnija Kamberović

Prijevod s poljskog:
Zdravka Zlodi

Dizajn i tehničko uređenje:
Tarik Jesenković

Štampa:
DES, Sarajevo

Za štampariju:
Rasim Fočo

Sarajevo, 2004.

ISBN
9958-9642-4-4

Mišljenjem Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke br. 04-15-2418/04 od 15. 06. 2004. godine knjiga BOSNA I HERCEGOVINA U *USPOMENAMA* LEONA BILIŃSKOG je proizvod iz člana 18, tačka 10. Zakona o porezu na promet proizvoda i usluga ("Službene novine Federacije BiH", br. 49/02 i 37/03), te je oslobođena plaćanja poreza na promet.